

РІК ВИДАННЯ 10-й

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ВАСИЛЬСВ А.В., голова колегії, ректор СумДУ (Суми)
БАРВІНСЬКИЙ А.О. (Суми)
БЕРЕСТИСВ С.І. (Харків)
БОРОШНСВ В.О. (Конотоп)
ВАСИЛЬСВ К.К. (Суми)
ВЛАСЕНКО В.М. (Суми)
ВОЛКОВ М.І., заступник голови колегії (Суми)
ГУРЖІЙ О.І. (Київ)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В.Б., головний редактор (Суми)
ІВАНОВА І.Б. (Суми)
КАЗАКОВ А.Л. (Чернігів)
КЛИМЕНКО В.А. (Суми)
КОВАЛЕНКО В.П. (Чернігів)
КОВАЛЕНКО О.Б. (Чернігів)
КОТЛЯР М.Ф. (Київ)
ЛУГОВСЬКИЙ А.В. (Путивль)
МОЦЯ О.П. (Київ)
НІКІТІН Ю.О. (Суми)
ОСАДЧИЙ Ю.Г. (Суми)
ПОБОЖІЙ С.І. (Суми)
СВСТЛОВ А.Є. (Київ)
СУХОБОКОВ О.В. (Київ)
ТЕРЕНТЬСВ В.С. (Суми)
ХВОРОСТ В.А. (Суми)
ЩАВЕЛЬСВ С.П. (Курськ)

Журнал зареєстрований ВАК України як наукове
фахове видання зі спеціальності "Історичні науки"
(Бюллетень ВАК України, №3, 2001)

ЗМІСТ

ДО 820-РІЧЧЯ "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ"
 XII Міжнародна наукова конференція "Слово о полку Ігоревім"
 та його епоха". Дегтярьов С.І.

7

П'ЯТАЧЕНКО С.В. (Суми) До питання про світогляд
 автора "Слова о полку Ігоревім"

11

ЩАВЕЛЕВ С.П. (Курск) Курский исследователь
 "Слова" М.П.Парманин: дополнение
 к энциклопедической справке

21

Огляд нових видань щодо дослідження
 "Слова о полку Ігоревім". Зеагельський В.Б.

23

60 РОКІВ ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ

До 60-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні

31

КОРОЛЬ В.Ю., УДОВИК В.М. (Київ) Київщина в період
 німецької окупації (1941-1944): деякі аспекти проблеми

41

НЕСТЕРЕНКО В.А. (Суми) Формування допоміжної
 господарської адміністрації у військовій зоні України

51

ГОНЧАРЕНКО О.М. (Переяслав-Хмельницький)
 Особовий склад поліції рейхскомісаріату "Україна":
 до питання про мотиви колаборації

59

З ІСТОРИЇ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

ТУРЧЕНКО Г.Ф. (Запоріжжя) Південноукраїнський регіон і
 формування загальнонаціонального територіального
 комплексу (кінець XIX ст. - 1922 р.)

69

ГУРЖІЙ О.Л., МАКАРОВ В.Д. (Київ) Характерні риси
 і особливості операції з підтримання миру

77

ХОЛОД В.В. (Суми) Геополітический статус України глазами
 "чужих" людей

83

СУХУШИН М.П. (Одеса) Військова реформа в
 Російській Федерації в 90-х рр. ХХ ст.: соціальний аспект

93

З ІСТОРИЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ

ВЛАСЕНКО В.М. (Суми) До наукової спадщини О.М.Анциферова.
 Призначення земських кас дрібного кредиту

99

РАЄВСЬКИЙ С.М. (Київ) Вплив Столітівських аграрних перетворень
 на розвиток сільського господарства Лівобережної України

105

КРАСНІ
НАУКИЧОРНІ
РЕВОЛЮЦІЇІСТОРІЯ
РОДЖЕРІЗЯКУІ
ШЕСТЬЗ ІСТОРИ
МУДРІСТІНІМЕЦ
У

РЕЦЕНЗІ

ХРОНІКИ

ДИПЛОМИ

РЕПУБЛІКИ

ФОТОАЛ

ЮВІЛЕЇ

ДО УВАГИ

На с
роб
та П
зітоУ в
реп
укра
наука

КРАЕЗНАВСТВО

НАУМОВ С.О. (Харків) Організаційна мережа українського політичного руху на Сумщині (кінець XIX - початок ХХ ст.)

111

- 7 ЧОРНІЙ Д.М. (Харків) Соціально-економічний розвиток міста Суми на початку ХХ ст. 119

- 11 ***ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ***
РОЖКОВА Л.І. (Суми) Події та явища культурного життя на сторінках преси Сумщини (1920-х рр.) 127

- 21 ЗЯКУН А.І. (Суми) Формування національної концепції шкільної історичної освіти в перше десятиліття незалежності України 133
23

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ

МУДРИЦЬКА В., ЧЕРНЕНКО О. (Чернігів)
Колекція з розкопок І.І.Єдомахи у Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського

- 41 НІМЕНКО Н.А. (Чернігів) Матеріали до біографії М.О. Макаренка у фондах ВУАК Інституту археології НАН України 145
51

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ

- 59 ***ХРОНІКА*** 173, 176
ДИПЛОМАНТИ "СУМСЬКОЇ СТАРОВИНИ" 174
РЕПУБЛІКАЦІЇ 177
69 ФОТОАРХІВ 148, 166
77 ***ЮВІЛЕЇ*** 178
ДО УВАГИ АВТОРІВ! 179
83

93

На обкладинці: 1-с. - колаж створено на основі воєнної грамоти 1944 р. та графічної роботи художника К.К.Катуєнка; 4-с. - речі давньоруського часу з Середнього Посейм'я та Поворсля, початка книзи Ігоря Святославича Сіверського, мініатюра Радзівілівського літопису: битва русичів з половцями. Концепція В.Звагельського, дизайн В.Курінного.

- 99 105 **У** виданні використані графічні ілюстрації художника А.Ф.Пономаренка та репродуковано сторінки книг та автографи за виданням: *Слово о пізьку Ігоревъ в українських художніх перекладах і переспівах ХІХ-ХХ ст.* - К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1953. - 252 с.

Ancient Sumy Land

The scientific journal on history and culture of Ukraine. Published since 1996.
The head of the Editorial board is A. Vasiliev. The Editor-in-Chief is V. Zvagelsky

CONTENTS

XVI-XVII
Sumy State University

TO THE 820th ANNIVERSARY OF "THE SONG OF IGOR'S CAMPAIGN"

XII International scientific conference "The Song of Igor's Campaign" and its epoch". Degtyarov S.	7
PYATACHENKO S. (Sumy) To the question about the world outlook of the author of "The Song of Igor's Campaign"	11
SHCHAVELEV S. (Kursk) The Kursk researcher of "The Song of Igor's Campaign" M. Parmanin: addition to the biographical information	21
Review of new editions concerning the research of "The Song of Igor's Campaign". Zvagelsky V.	23

TO THE 60 YEAR OF THE GREAT VICTORY

To the 60 year of the victory in the Second World War	31
KOROL V., UDOVYK V. (Kyiv) Kyiv region during the German occupation (1941-1944): some aspects of the problem	41
NESTERENKO V. (Sumy) Formation of auxiliary economic administration in a military zone of Ukraine	51
GONCHARENKO O. (Pereyaslav-Khmelnytskyi) Special police staff of Reichscommissariat "Ukraine": to the question of collaboration motives	59

FROM THE HISTORY OF POLITICAL LIFE

TURCHENKO G. (Zaporizhzhia) The Southern Ukrainian region and formation of the national territorial complex (the end of the XIX century - 1922)	69
GURZYHO O., MAKAROV V. (Kyiv) Characteristic features and peculiarities of the peacekeeping operation	77
KHOLOD V. (Sumy) Geopolitical status of Ukraine as it seemed to the foreign people	83

SUKHI
Rue

FROM TH

VLAZE
De

RAYEV
agt
of

REGIONA

NAUM
mc
(th

CHORI
of

FROM TE

ROZHI
th

ZYAKI
ed

FROM TH

MUDR
of
mi

NIME?
of
An
of

REVIEW

CHRONI

"ANCIEN

REPUBL

FOTOAR

ANNIVE

TO THE

SUKHUSHIN M. (Odessa) The military reform in the Russian Federation in 90's of the XX century: social aspect	93

FROM THE HISTORY OF SOCIAL AND ECONOMIC LIFE

VLASENKO V. (Sumy) To the scientific heritage of O. Antsyferov. Destination of zemstvos' banks of small credits	99

RAYEVSKY S. (Kyiv) The influence of the Stolypin's agrarian transformations on the development of agriculture of the Left-bank Ukraine	105

REGIONAL STUDIES

NAUMOV S. (Kharkiv) Organizational system of Ukrainian political movement in Sumy region (the end of the XIX - the beginning of the XX centuries)	111

CHORNYI D. (Kharkiv) Social and economic development of Sumy city at the beginning of the XX century	119

FROM THE HISTORY OF CULTURE AND EDUCATION

ROZHKOVA L. (Sumy) Events of the cultural life on the pages of the Sumy region press in 1920's	127

ZYAKUN A. (Sumy) Formation of national concept of school historic education in the first decade of Ukrainian independence	133

FROM THE HISTORY OF ARCHAEOLOGY

MUDRYTSKA V., CHERNENKO O. (Chernihiv) I.Yedomakha's collection of archeological excavations at the Chernihiv historical museum named after V.Tarnovskyi	145

NIMENKO N. (Chernihiv) Materials about the biography of M.O.Makarenko from the fund of the Ukrainian Archeological Committee of the Institute of Archeology of National Academy of Sciences of Ukraine	149

REVIEWS AND NEW EDITIONS

CHRONICLES

"ANCIENT SUMY LAND" LAUREATES

REPUBLICATION

FOTOARCHIEVES

ANNIVERSARIES

TO THE AUTHORS ATTENTION!

СЛОВО

ПѢСНЬ

о ПЛЪКУ ИГОРЕВѢ, (а) о ПОХОДѢ ИГОРЯ,
ИГОРЯ СЫНА СЫНА СВЯТОСЛАЕОВА,
СВЯТЪСЛАВЛЯ, ВНУКА ОЛЬГОВА.
ВНУКА ОЛЬГОВА.

*Н*елѣли ны блашетъ, бра-
тие, на слави старыми сло-
весы трудныхъ поэстій о
лѣзку Игоревѣ, Игоря
Святъславліта! на-
ти же ся твой лѣсни ло

*П*рѣпно намъ, братцы, на-
чашь древніи слогомъ при-
скорбную повѣсть о походѣ
Игоря, сына Святославова!
начашь же сю пѣсь по бы-
шамъ шого времени, а не по

(а) Игорь Святославич родился 15 Апрѣля 1151 года; во Святомъ Крестіїн изречень Георгіемъ; женился въ 1184 году на Княжій Езф-
росиніи, дочери Князя Ярослава Володимировича Галицкаго.
Въ 1185 году имѣль онъ сраженіе съ Полоцкими, а въ 1201 году
скончался, оставивъ послѣ себя пам'ять сыновей.

Перша сторінка тексту першого видання "Слова о полку Ігоревім". М., 1800.

26
конферен-
конферен-
ініціати-
на терен-
універсі-

За-
редакці-
культури

У
Москви,
заходу б

Хе-
наук, пр-
ї техніко-
життя п-
сприяв-

На-
заступн-
Націона

ДО 820-РІЧЧЯ "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ"

**XII Міжнародна наукова конференція
"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ" ТА ЙОГО ЕПОХА"
(26-28 травня 2005 р.)**

26-28 травня 2005 р. у м.Путивль відбулася XII Міжнародна наукова конференція "Слово о полку Ігоревім" та його епоха". Проведення подібних конференцій було започатковане у 1982 р. на базі СДПІ ім. А.С. Макаренка за ініціативою проф. П.П. Охріменка і з того часу вони регулярно відбуваються на теренах області. З 2000 р. конференції проводяться Сумським державним університетом (далі - СумДУ).

Захід був організований СумДУ, Путивльською райдержадміністрацією, редакцією газети "Путивльські відомості" та державним історико-культурним заповідником у м.Путивль.

У конференції взяли участь науковці та історики-краєзнавці з Києва, Москви, Бреста, Львова, Чернігова, Ужгорода, Сум, Путивля. До проведення заходу були запрошенні викладачі, вчителі та учнівська молодь Путивля.

Хвилиною мовчання було вшановано пам'ять доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України Олекси Васильовича Мишаниця, який велику частину свого життя присвятив вивченню видатної пам'ятки давньоруської літератури і сприяв проведенню всіх словознавчих конференцій на Сумщині.

На пленарному засіданні з вітальним словом до учасників звернулися заступник голови Путивльської райдержадміністрації В.О.Озаренко, пости, члени Національної спілки письменників України А.В.Лутовський та О.Д.Педаш.

З доповідями "Дослідження "Слова о полку Ігоревім": здобутки та перспективи" та "Нове про історико-географічні реалії походу сіверських полків" виступив кандидат філологічних наук, доцент СумДУ, почесний громадянин м.Путивль, заступник голови оргкомітету В.Б.Звагельський. Він наголосив на великій науковій та культурній цінності давньоруської літературної пам'ятки. Окремо була відзначена важлива виховна роль "Слова". Доповідач окреслив коло найбільш актуальних проблем у дослідженні "Слова о полку Ігоревім", назвав найбільш відомих його дослідників. Слухачі отримали нову інформацію про історико-географічні реалії походу Ігоря Святославича.

Про видатних дослідників "Слова" минулого і сучасності, життєві та творчі долі яких пов'язані з територією нинішньої Сумщини, розповів молодший науковий співробітник Регіональної науково-дослідної лабораторії-центру історичного краєзнавства СумДУ С.І.Дегтярьов ("Уродженці Сумщини - дослідники "Слова о полку Ігоревім"). Доповідач окреслив спеціальні питання, що вирішувалися відомими дослідниками-словознавцями Сумщини (М.В.Сібільовим, В.О.Пархоменком, П.П.Охріменком, В.Б.Звагельським та інш.).

Доповідач з Ужгорода, доктор історичних наук, професор С.Д.Федака розповів про історичні ремінісценції "Слова о полку Ігоревім". Він відзначив велику історичну цінність твору. Незважаючи на поетичний характер, "Слово" досить точно висвітлює події кінця XII ст. У творі називаються імена багатьох відомих або маловідомих історичних постатей тієї епохи, описуються деякі факти їхнього життя, що підтверджуються давньоруськими літописами.

У доповіді викладача Львівського національного університету ім. Івана Франка Р.А.Ситар "Заголовок епічної поеми "Слово о полку Ігоревім" як перекладацька проблема (на матеріалі англомовних перекладів)" було подано аналіз сімнадцяти англомовних перекладів твору. Доповідач зробила спробу порівняти ці тексти і шляхом перекладу деяких місць у них виявити найбільш точний англомовний варіант.

Після пленарного засідання всі учасники конференції були ознайомлені з експонатами державного історико-культурного заповідника у м.Путивль. Далі конференція продовжила свою роботу по секціях.

Роботу історико-археологічної секції було відкрито доповіддо науковців-археологів, викладача Чернігівського державного педагогічного університету О.Є.Черненко та співробітника Чернігівського історичного музею ім.В.В.Тарновського В.Г.Мудрицької "Колекція з розкопок Новгород-Сіверського в Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського". У виступі прозвучала інформація про відкриття влітку 2003 р. залишків муріваний світської будівлі у Новгороді-Сіверському. Було зроблене припущення, що споруда зведена за часів князювання героя "Слова о полку Ігоревім" Ігоря Святославича.

Учасники мали змогу ознайомитися з археологічними знахідками цих розкопок, малюнки та фото яких були представлені під час виступу.

Археологічна тематика продовжилася виступом аспірантки Інституту археології РАН Г.Тодорової ("Бусы X-XII вв. из раскопок Шестовицкого поселения").

I
Чернігів
літом
краєзн
М.М.Б.
в Глухі

Е
універ
чинник

Суми

M

а
Свят
сп

Низка доповідей була присвячена відомим археологам, дослідникам Чернігово-Сіверського регіону. Так, з доповіддю "В.А.Богусевич - дослідник літописного Путівля" виступила науковий співробітник Сумського краєзнавчого музею В.О.Іванова. Науковий співробітник цього ж музею М.М.Беленко виголосив доповідь "Археологічні дослідження І.С.Абрамова в Глухівському та Кролевецькому повітах Чернігівської губернії".

Наступними прозвучали доповіді асистента Львівського національного університету ім.Івана Франка П.Я.Салевича "Концепт світового дерева як чинник семантико-композиційної організації тексту "Слова о полку Ігоревім"

та кандидата філологічних наук, доцента Сумського державного педагогічного університету ім.А.С.Макаренка С.В.П'ятченка "Міфопоетичні конотації Ігоревого походу".

Було висловлено щиру подяку директору Путівльської школи-інтернату I-II ступенів В.О.Мартиненку за сприяння у проведенні конференції.

Після закінчення роботи конференції для учасників і гостей були проведені екскурсії до Молчанського монастиря, Спадщанського лісу, давньоруського Городка та пам'ятника С.А.Ковпаку.

Одночасно з роботою конференції, 27 травня, відбулося відкриття персональної виставки серії графічних робіт художника з м.Буринь М.М.Бондаренка під назвою "Слово о полку Ігоревім", також присвяченої 820-річчю походу князя Ігоря Святославича.

Серія "Слово о полку Ігоревім" складається з 80 чорно-білих литографій. Створена серія - своєрідний графічний переклад художником давньоруського твору.

ДЕГТЬЯРЬОВ С.І.

Управління культури
Сумської обласної державної адміністрації
Державний історико-культурний
заповідник у м. Путівлю

Графіка Миколи Бондаренка

До 820-річчя походу князя Ігоря
Святославича на половців, оспіваного на
сторінках пам'ятки давньоруської
літератури

Путівль,
2005

ПѢСНЬ

о

ПОЛКУ ИГОРЕВЪ,

переведенная

на УКРАИНСКОЕ НАРЪЧІЕ

Михаилъ Максимовичъ.

—

КІЕВЪ.

Въ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІІ.

1857.

Перше видання перекладу "Слова о полку Ігоревім" М.Максимовича.
Титульна сторінка

—

У
автора
та репр

З
тогочас
залиша
назріла
сущност
ідеолог

П
від часу
два осн
особу, :
ідентичн
Останн
намага
т.п. іде

К
свій еп
сьогод
принад

С
полемі
проблем
основн
зв'язку
вірніс
світог

сьогод
підхол
Його т
земел
характ
з огля
який в
Тож чи
успіху
попер

кафед
універ

ПРЯТАЧЕНКО С.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО СВІТОГЛЯД АВТОРА “СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ”

У статті робиться спроба з'ясувати світоглядне позиціонування автора “Слова о полку Ігоревім” у зв’язку з художньою специфікою поеми та репрезентованими у ній елементами народної віри.

Зв’язок невідомого нам автора геніальної пам’ятки середньовіччя з тогочасними світоглядними та релігійними уявленнями і до сьогодні залишається не до кінця проясненим. У сучасному словознавстві давно вже назріла проблемна ситуація, яка викликана зміною наших уявлень про сутність цього зв’язку, а також позбавленням української науки нав’язаних їй ідеологічних стереотипів.

Питання про те, ким був автор “Слова”, хвилює і дослідників, і читачів від часу віднайдення пам’ятки в кінці XVIII ст. За два століття окреслилось два основних напрямки розв’язання цієї проблеми: 1) знайти відому історичну особу, яка могла написати цю пам’ятку; 2) визнавши неможливість точної ідентифікації, окреслити хоча б загальний портрет гіпотетичного автора. Останній напрямок розпадається на десятки розгалужень, в яких дослідники намагаються провести класову, територіальну, вікову, світоглядну, релігійну і т.п. ідентифікацію автора.

Коли жив автор? Чи був учасником осівданого походу? Коли він склав свій епохальний твір? Ці та інші пов’язані з ними питання залишаються на сьогодні без відповіді. Відкритим також залишається питання проналежність автора до книжної або, на думку інших, фольклорної традиції.

Серед цих аспектів дослідження особистості автора чи не найгострішу полеміку викликало з’ясування його світоглядно-релігійних переконань. Ця проблема близько стойть до з’ясування природи міфологічної і фольклорної основи “Слова”, на якій наголошували вже перші дослідники пам’ятки. У зв’язку з нею ми і спробуємо окреслити світоглядні переконання автора або, вірніше, його позиціонування щодо існуючих на той час основних світоглядно-релігійних систем - християнства і язичницького народовір’я.

Радянська наукова парадигма щодо “Слова”, яка багато в чому ще сьогодні тяжіє над сучасними науковцями, характеризувалась спрощеним підходом до цієї теми. Автор оголошувався “близьким до народних мас”, а його твір - “закликом до об’єднання руських (в російській науці - “руссих”) земель”. Власне, констатацією “патріотизму” автора й обмежувалась характеристика його світогляду. Зв’язок з релігією і народними віруваннями з огляду на атеїзм дослідників обходився стороною. Але ж загальновідомо, який вплив на уми народу мала народна віра, а пізніше християнська релігія. Тож чи міг, знаючи про це, автор “Слова” обійти такий могутній фактор для успіху свого твору, як оперта на певний світоглядний канон, сформований попереднім досвідом?

П’ятаченко Сергій Васильович - кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Вперше науково до з'ясування фольклорно-міфологічного аспекту "Слова" підійшов у 30-х рр. XIX ст. М.Максимович. Для нього "Слово" було "началом южно-русской поэзии, которая потом звучала и звучит еще в думах бандуристов и во многих песнях украинских". На думку вченого, "Слову" передувала тривала місцева традиція, і "песнотворческое повествование завершилось целою стройной песнико о полку Игореве"¹¹. А про автора він писав: "Он поэт, родившийся в веке изустной поэзии, полный песнями и верованиями своего народа, но он вместе и поэт грамотный, причастный высшим понятиям своего времени; он - поэт-писатель"¹².

Від середини XIX ст. у трактуванні "Слова" окреслився "народно-міфологічний" напрямок, представники якого - Ф.Буслаєв, О.Міллер, почасти О.Потебня - заперечували християнську світоглядну основу поеми й слідом за міфологічною теорією братів Я. і В.Гріммів шукали в образах та мотивах поеми відголоски давніх міфів. М.Грушевський відзначив: "При деяких перебільшеннях сього міфологічного напряму сі праці внесли все-таки багато цінного в розуміння "Слова", його символіки і вираженнях в ньому настрої"¹³. У ХХ ст. міфологічний аспект словознавства не зайняв рівнозначного місця поруч з історичним, мовознавчим чи літературознавчим аспектами. Причиною цього, на нашу думку, стало упереджене ставлення радянської науки до міфології і вірувань як до проявів марновірства і забобонності.

З кінця 80-х рр. минулого століття, переборюючи рецидиви минулого, дослідники активно і, по можливості, неупереджено почали звертатись до з'ясування світогляду автора й ширше - світогляду його доби. Слідом за працею Д.Лихачова "Слово о полку Игореве" и культура его времени" (Л., 1985) почали виходити й окремі збірники наукових праць, що були спеціально присвячені цій проблемі. Серед перших в Україні був підготовлений Інститутом філософії АН України збірник "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи" (К., 1990).

Свою частку внесли в розв'язання означеної проблеми і учасники наукових конференцій, що у 80-90-х рр. проходили в Сумах. Симптоматично виніс це питання у назву статті білоруський вчений М.Булахов, неодноразовий учасник сумських конференцій, автор енциклопедичного словника про "Слово": "Хто быў аўтар "Слова": хрысціянін ці язычнік". І дійшов однозначного висновку: "Бяспрэчна - ён быў ужо хрысціянінам, і ўсе падзеі, якія трапілі ў поле яго зроку, ён разглядаў і ацэнъваў з пункту погляду хрысціянства"¹⁴.

Є.Сирцова у згаданому вище збірнику досягла краю категоричності, відмовляючи у праві на іншу точку зору: "...Автор "Слова о полку Игореве" был христианином, что сегодня, пожалуй, уже ни у кого из исследователей не вызывает сомнений"¹⁵.

Найслабшим місцем цієї теорії є явна невідповідність між "християнськістю" автора і "язичництвом" поеми. Найавторитетніший захисник християнського світобачення автора "Слова" в новітні часи Д.Лихачов, думка якого стала визначальною для багатьох словознавців, досить рішуче пробує розв'язати цю методологічну невідповідність: "Автор "Слова"-христианин, старые же дохристианские верования приобрели для него новый поэтический смысл. Он одушевляет природу поэтически, а не религиозно.

Христиан
Язычески
тогда как
несомненн

Про
М.Макси
тому буде
Більше то
Лавровсь
вихованн
поеми.

М.Г.
"Слово"
перейнят
А поверти
слід зазна
релігійни
Тому згід
народної

Оти
побудови
парадигм
й ще не
пам'ятку

Сер
християн
тогочасн
авторів і
величезн
віруванн
дуалізм. І
позиціон
духів пре
Трійцю -
роси, чар
про украї

Су
справедл
на Руси, і
провозглас
ідеологі

Но
культур
протяж
єдинств
видення
кругу ко

о аспекту "Слово" будо
ит еще в
вченого,
торческое
реве"¹. А
и, полный
амотний
ель"².
народно-
р, почасти
й слідом
а мотивах
ти деякіх
ки багато
астрові"³.
ного місця
пектами.
адянської
ності.
чинулого,
татись до
Слідом за
времени"
шо були
райні був
о о полку

учасники
сматично
Булахов,
спічного
зычнік". І
їїніам, і
з пункту

ричності,
Игореве"
ователей

"христи-
захисник
ов, думка
че пробує
стианин,
о новий
тигозно.

Християнские представления для автора "Слова" лежат вне поэзии... Языческие представления для него обладают эстетической ценностью, тогда как христианство для него еще не связано с поэзией, хотя сам он - несомненный христианин"⁴.

Проте відомо, що ще перші дослідники пам'ятки, такі як М.Карамзін і М.Максимович, стверджували, що автор "Слова" був людиною світського, і тому було б недоречним нав'язувати йому особливий релігійний пістет. Більше того, багато хто з дослідників, починаючи з Максимовича, Буслаєва, Лавровського, Майкова, говорили про те, що якби автор мав церковне виховання, воно б знищило суцільний народний міфологічний світогляд поеми.

М.Грушевський писав, що після Вс.Міллера та О.Потебні "погляд на "Слово" як твір книжний, але опертий на світські традиції і глибоко переданий елементами народної поезії... був зафіксований безповоротно"⁵. А повертуючись до тези Максимовича про "світськість" автора "Слова", слід зазначити, що "світськість" у сучасному розумінні з притаманним їй релігійним скептицизмом та вільнодумством людям ХІІІ ст. була незнайома. Тому згідно цієї тези швидше можна говорити про принадлежність автора до народної світоглядної системи, ніж до християнської.

Отже, вважаємо, іманентним авторському світогляду було прагнення побудови творчої концепції в межах традиційної народної міфологічної парадигми, яка на той час вже почала втрачати свою первісну функцію, хоча її ще не перейшла у систему художніх тропів. Тому можна вважати цю пам'ятку яскравим документом переходної доби.

Серед дослідників утверджалась думка, що на час Ігоревого походу христианство на Русі стало вже пануючою релігією. Проте свідчення про тогочасний народний світогляд українських та зарубіжних середньовічних авторів і навіть фольклорні записи ХІХ-ХХ ст. рішуче говорять про величезний вплив на світогляд народу язичницьких вірувань. З часом ці вірування, зазнаючи християнського впливу, витворили синтетичний дуалізм. Причім місця складників у цьому двоєвірському тандемі були чітко позиціоновані - Христу молились у церкві, а в хаті вірили в домовика й духів предків, у полі - в польовика і русалок, в лісі - лісовика та павок. На Трійцю - поклонялися зелу, а на Івана - вірили в очищаочу силу вогню, роси, чарівні властивості рослин і магію цвіту папороті. Що ж тоді говорити про українців ХІІІ ст.?

Сучасний дослідник В.Горський з приводу цього протиріччя справедливо говорить: "Поэма написана спустя две тысячи лет после введения на Руси христианства. Два столетия уже были отмечены официальным провозглашением господства в древнерусской культуре христианской идеологии. Провозглашением - да!"

Но в какой мере это господство реально воплотилось в содержание культуры Киевской Руси? Превратилась ли христианская догма на протяжении этого, весьма продолжительного времени действительно в единственно господствующую, однозначно определяющую сущность мировидения даже не народа в целом, а только господствующих слоев его, в кругу которых, без сомнения, принадлежал и автор "Слова о полку

Игореве? Ответ не может быть однозначно утверждительным. И ярким свидетельством сказанного служит "Слово" - едва ли не наиболее "языческое" произведение древнерусской письменности⁸.

Прилагідно слід зауважити, що не вельми переконливою вдається і думка ряду вчених про те, що народовір'я - це селянська релігія, а автор "Слова" звертався до вищої верстви.

Не будемо тут перераховувати усіх літописних підтвердженів популярності дохристиянських вірувань серед найширокіших верств, вкажемо лише на один промовистий факт. Він пов'язаний із згаданим у "Слові" князем Всеславом Полоцьким, названим "віщим", оскільки, на думку автора, мав причетність до архаїчних сокровинних знань. Князь підтримував рух опору попередніх релігійних та ідеологічних пастирів - волхвів і обстоюував інтереси їх, використовуючи сучасну термінологію "політичної" партії, яка разом з групою князів довгий час чинила спротив іншій групі, яка на озброєння взяла християнську ідеологію.

Про популярність князя Всеслава Брячиславовича, який у 1068-1069 рр. сидів павіль на київському престолі, а загалом княжив аж до 1101 р., свідчить і билинний спосіб, де його апофеозом є билина "Волхв Всеславович". Волхвом вважали його не лише сучасники, а й люди кінця XII ст.: "Его же роди матери от вълхованья". Автор "Слова" продовжує традицію поетизування Всеслава Полоцького у дусі билин чи, ймовірно, Бояна, нічим не виявляючи свого негативного ставлення до князя-язичника, що було б таким очікуванням від автора-християнина.

Історія не знає творів, які б не несли відбитку світогляду свого часу. Тому було б хибним зводити "Слово о полку Ігоревім" лише до публіцистики, кроючою по гарячих слідах безславного походу або штучно відшуковувати християнський зміст у кожному мотиві чи образі, ісертуючи таким чином цей далекий від православ'я пам'ятник людської думки на хитро замаскований під язичництво церковний псалом.

Навіть ті з сучасних дослідників, які стоять на позиції "християнізації" давньоруського автора, не можуть не визнати того, що "ясно простежується тяжіння автора "Слова" до давніх уявлень, і, безперечно, для нього персони язичницької міфології, чакунські діяння Всеслава, інші елементи давнього світобачення, світовідчуття, є не лише елементами поетики, а й реаліями"⁹.

Теза про ймовірне язичництво автора висловлювалась неодноразово, але зазвичай з великими пересторогами. Так, у радянські часи, позначені відсутністю наукового плюралізму, В.Адріанова-Перетця побіжно і без великої впевненості відзначає: "Если даже он [автор "Слова" - С.П.] и разделял эту веру, то все же нельзя не признать, что на основе ее он создал целую художественную систему, пронизав все свое изложение элементами одушевленного пейзажа"¹⁰.

Ці побіжні і завуальовані тези про язичницький світогляд автора не лише мають право на життя, а й повинні бути сьогодні глибоко досліджені. Адже беззаперечно приймаючи тезу про язичницький характер поеми, ми, тим не менше, не хочемо припуститися й гадки про вішовідливий авторський світогляд, який, як відомо, формує і творчу задачу, і творчу манеру. Подібне припущення значно послаблює означену вище методологічну дилему між

"христіанізмом", зовсім, організмом, відповідно, припушченням, має нічого не пов'язаної з цим концепції.

У факт, що знаходить волгодонського Моліні сп. Луки вірування, як це є в ("Ігорево-Божия Пирогов").

Діяльність світські монографії "головного християнства".

ІІ характере однозначною концепцією поетичного "Ігорево-Божия Пирогов" може сам певною мірою уточнити свідченням іменно.

Кілька на більшою мірою знайомим сприйняттям.

Діяльність міфології про бої відома.

“християнством” автора і “язичництвом” його твору. Проте не розв’язує її зовсім, оскільки християнські реалії також присутні у творі. Але струнко організовані елементи народної віри настільки домінують над поодинокими вкрапленнями християнства, що, можливо, мають під собою ґрунт припущення деяких дослідників про пізнішу ідеологічну правку тексту ченцями-переписувачами. До того ж ставлення автора до народовір’я не має нічого спільногого з воювничою позицією його сучасників-християн, котрі ще не почували себе представниками пануючої віри ні серед народу, який і до початку ХХ ст. підсвідомо зберігав елементи світогляду своїх пращурів-концептологів, ні серед князів.

У своїй ґрунтовній монографії про “Слово” В.Перетц відзначив той факт, що у цій пам’ятці “наххарактернішою для книжника ХІІ в. ознаки ми не знаходимо - в “Слові” немає жодної цитати з св. письма. Тимчасом, напр., Володимир Мономах вщерть переповнив свої послання цим елементом, а Моління Данилове над усіку міру їм насичено, як і “слова” проповідників - сп. Луки, Тодося, Ларивона”¹¹. Тогочасні письменники торкались поганських вірувань давньої України-Русі лише для того, щоб їх ганити. Автор “Слова”, як це неодноразово відзначали дослідники, лише раз говорить про Бога (“Ігореви князю богъ путь кажеть...”), цитує приповідку про те, що “суда Божия не минути”, а також наприкінці твору згадує про Богородицю Пирогощу.

Домінування язичницького світогляду в поемі відзначають не лише світські вчені, а церковні. Зокрема, митрополит Іларіон (Іван Огієнко) у своїй монографії про дохристиянські вірування українського народу говорить, що “головне в “Слові” - спокійний дохристиянський фон і тон, помішаний з християнським, свідчать про ще не заснулу міцну поганську ідеологію”¹².

Що ж до трактування язичництва автора лише як явища поетичного характеру, то це видається нам надто непереконливим. Проти цього говорить однозначно адекватне відтворення в поемі давньослов’янської міфopoетичної концепції, що витікає з внутрішніх переконань і не може бути довільним поетичним фантазуванням. О.Потебня писав: “Хотя “Слово о полку Игореве” не может быть отнесено к произведениям народной поэзии, но оно так проникнуто духом этой последней, так близко по языку, что нет возможности предполагать в нем бесцельную игру словами. Если даже сам певец, как христианин, и не считал солнце господином, владыкой мира, то употребленное им слово [господине - С.П.] тем не менее свидетельствует, что его предки, а может быть и современники, были именно такого мнения”¹³.

Крім орієнтації на свій внутрішній світ, автор, безперечно, розраховував і на небайдуже ставлення найширшої аудиторії, вихованої в переважній більшості на традиціях усної народної поезії. Тільки вклавшись в канонічні, знайомі всім слухачам рамки оповіді, автор міг розрахонувати на адекватне сприймання.

Для прикладу окреслимо лише кілька із ряду вжитих у “Слові” міфологічних мотивів, які були добре знані в народі. Це - міфологічні історії про боротьбу героя зі змієм, про його мандрівку у потойбічне царство, про воскресіння солярного божества і божества оживочої весняної природи.

Зміборчий мотив бере початок у індоєвропейському міфі про боротьбу небесного бога-громовергця зі своїм підземним антиподом, який найчастіше набирає вигляду змія, пізніше чорта. Такими громовергцями є давньоіндійський Індра, грецький Зевс, скандинавський Одін, слов'янський Перун. Пов'язувались вони із верхівкою світового дерева, що уособлювало собою модель Всесвіту.

Саме це надзвичайно широко представлене у світовій міфології дерево, назване у "Слові" "мисленим", об'єднує під своєю кроною все і всіх у поемі. Саме з верхівки цього дерева кличе загадковий Див. Українці до сьогодні зберегли ім'я цього міфологічного персонажа в приспівах весняних пісень на честь сонця, тепла, світла: "Ой, Див-ладо!" Деякі дослідників пробували ототожнити Дива з давньоіранськими злими демонами "девами" і надати згаданому в "Слові" Диву зловісного характеру.

Проте В.Іванов та В.Топоров переконливо довели, що Див походить від індоєвропейського *deivo (сяюче небо)¹⁴. Звідси і друге ім'я Зевса - Дій, і латинська назва бога - deus, divus, і давньоіндійські деви, і литовський "батько неба" Диевс, латинський Диев, прусський Дейвс, що персоніфікують сяюче небо. Цього семантичного кореня сягають українські слова "диво", "дивній", "дивний" (дикий). А мотив падіння небесного бога на землю є досить відомим в різних міфологічних традиціях. Отже, вислів "уже връжеся дивъ на землю", згідно рецепції слухачів або читачів, мав би засвідчити катастрофічну зміну світового порядку - "небо стало на землю", адже Ігор пропригнурав надіслані йому небесні знаки і порушив сакральні закони оточуючого світу.

Підземним антиподом небесного бога трому за реконструкцією давньослов'янського міфу, здійсненою В.Івановим та В.Топоровим, Ймовірно, міг виступати Велес (Волос), пояснення сутності якого традиційно базувалось на літописній фразі про "скот'єго бога".

Спільнослов'янське *vels, *vols представле, зокрема, в близькій до слов'янської балтійській міфології іменем противника Перкунаса, бога потойбічного світу Велса та пізнішим віруванням в чорта Велинса, який ховається від блискавок громовергця під коріння дерева. Химерна звіроподібна зовнішність Велеса, його хтонічність та здатність до перетворень дають можливість пов'язати з Велесом не тільки "зіра" з-під коренів "мисленого дерева", а й Всеслава Полоп'ятого. Князь-волкулака народився від "волхування", перекази про нього споріднені із спільнослов'янським міфом про народження від змія чарівного героя - вовка із здатностями до перетворення на різних тварин, птахів. Такими ж можливостями володіє і "Велесів внук" Боян, названий як і Всеслав "въщим", тобто причетним до магічних знань. Саме тому він вміє рискати вовком, ширяти орлом, скакати солов'ям.

В цім міфопоетичному ряду стоять і образи половецьких ханів Гзака і Кончака. Дідом останнього був хан Шарокань, а Шарканем в українських казках називають крилатого змія. Тому можна припустити, що йхнім тотемом виступав змій. Саме на боротьбу із змієм і вирушав князь Ігор. Мотив боротьби богатиря зі змієм надзвичайно поширений в слов'янських чарівних казках. Між змієм і героєм казки з самого народження є загалкова висхідна

взаємоп'є
В.Проп
його дв
пов'язав
ї прави
половець

Бо
померли
якої тре
мислить
"царств
спускали

В
с'єдла
"кощів
потойбі
туркськ
фолькл
логічне
українсь

Зі
значить
похмури
"погани
половец
царств
сонцеп
творчої
померк

М
близько
поемі ш
воскрес
міфолог
володар

Ві
одину по
Персеф
що осен
спостер
"воскре
похова

М
оплакут
предста
Сумши
вірніш

взаємопов'язаність, через яку змій може загинути лише від руки цього героя. В.Протт стверджує, що перемогти змія може лише народжений від змія, його двійник¹⁵. Цікавим в цьому плані є той факт, що князь Ігор теж пов'язаний із "змієвою" династією, бо по лінії матері був "онуком половчанки і правнуком половецького хана Аепи", а по лінії батька "правнуком половецького хана Осалука"¹⁶.

Боротися із змієм, що традиційно уявляється охоронником царства померлих, Ігор вирішує "въ полѣ незнаемѣ, среди земли Половецкыи", до якої треба "мосты мостити" через ріку життя і смерті¹⁷. Водна перепона мислився кордоном двох світів. Земля половецька тут не є інше, як "царство смерті", а похід Ігоря - це мандрівка в загробний світ, куди спускались численні герої слов'янських казок.

В метафоричний полон до смерті попадає Ігор, коли "высѣдѣ изъ сѣдла золата, а въ сѣдло кощево". Антонімічні епітети "золотий" - "кощевий" вказують на протистояння підсонячного сакрального світу потойбічному інферциальному. Традиційним є трактування слова "кощій" як тюркського "раб". Але персонаж з таким ім'ям характерний не для тюркського фольклору, а для східнослов'янських, у т.ч. українських, чарівних казок, і має логічне пояснення своєї семантики та імені, як вважає Л.Дунаєвська, на українському ґрунті.

З іменем Конця пов'язана його кощавість¹⁸. Це, власне, кістяк без тіла і, значить, без душі, яку зберігає він в іншому місці. Народна уява малое кощія похмурим демоном смерті. Цікаво, що і хана Кончака автор теж називає "поганцем кощієм", що ще більш підкреслює метафоричне означення "землі половецької" як "землі смерті", якою править володар смерті - Кошій. Його царству темряви та половецьким "дітям бісовим" протистоять сонцепклонники-руси - "Даждьбожі внуки". Згідно цієї світоглядно-творчої концепції руських князів Ігоря та Всеволода названо сонцями, які померкли в полоні темряви, зла, смерті.

Міфологічний мотив мандрівки в загробнє царство у поемі стоять близько до солярного міфу: повернення з полону Ігоря, якого уподоблено в поемі померклому, полоненому сонцю, представлена як перемога світла, як воскресіння солярного божества. Цей мотив також зачіпає поширеній в міфології міф про вмираюче і воскресаюче божество, яке було полонене володарем темряви і потім повернулось на землю.

Вмираючим і воскресаючим богом є грецько-фінікійський Адоніс, що одну половину року проводить на землі з Афродітою, а другу під землею з Персефону, єгипетський Озіріс та фрігійсько-римський Аттіс, котрі також щоосені вмирали і щовесни відроджувались. В основі цих уявлень лежали спостереження за сезонними змінами природи, яка щороку "вмирає" та "воскресає". На слов'янському ґрунті ці вірування розвились в обряд поховання Кострубонька (Костроми, Ярила).

Мотив смерті або мандрівки як замінника смерті та ритуальне оплакування умираючого та воскресаючого божества природи досить широко представлений в українських веснянках, зокрема, записаних і на території Сумщини, де в Путивлі оплакувала свого лада Ярославна. Кострубонько, вірніше його опудало, "оживас" після виконання над ним ритуальних

голосінь, така ж роль у "Слові" ілачу Ярославни, одразу ж після якого у тексті повідомляється про повернення Ігоря з полону смерті. До того ж, дати походу співпадають із святкуванням язичницьких русалій і свят на честь приходу на землю душ померлих предків, для яких в цей час відкривалась брама загробного царства.

Окрім безперечно язичницьких міфологем, у творі є кілька досить спірних, принадлежність яких до християнської традиції не в усьому очевидна. Зокрема, це стосується згаданих у слові міфологем *бог та біс (діти бісові)*, які традиційно використовуються апологетами "християнськості" автора та його поеми.

Проте згаданий в поемі кілька разів Бог не обов'язково має означати Саваофа чи Христа, бо, як зазначав ще М. Костомаров: "З літопису нашого Нестора видно, що Слов'яни Руські мали поняття про єдину верховну істоту, которую переважно називали Богом і відрізняли від Перуна, головного, із другорядних божеств"¹⁹.

Це ж відзначає й митрополит Іларіон: "Слово бог було в нашій мові з дуже давнього часу"²⁰. На підтвердження давнини цього слова вченій наводить ряд споріднених зі словом *бог* слів: багач, багатий, багатир, багатство, збіжжя, зубожіти, небога, небіжчик тощо.

Таким же доведеним фактом є наявність в давньоруському міфологічному пантеоні антиподи бога, званого *бісом*. Звернемось знову до митрополита Іларіона: "Слово *біс* (ст. сл. *бъсь*) широко відоме в нашій літературі з XI віку, яким тепер у полемічній християнській літературі стали звати стародавніх богів. Але слово це добре було знане й до Християнства"²¹.

Отже, можемо говорити про те, що уявлення про протистояння бога і біса в давньоруській міфологічній традиції набагато древніше християнської антагоністичної пари Бог - Диявол, і є автохтонним, а не адаптованим. І згадані *бог* і *бісові діти* у "Слові" не обов'язково мають стосуватись християнської світоглядно-релігійної образності.

Звичайно ж, зміст цієї поеми, що формою набагато древніша свого часу, а змістом випередила свою епоху, не можна зводити лише до традиційних міфологічних кліше, він значно багатший, різноплановіший.

При інтерпретації тексту варто уникати позитивістських тенденцій до однозначності трактування поеми, однією з причин невичерпної глибини якої є гра поняттями, безкінечна полісемія, основана на поетиці безнервних переосмислень словесного матеріалу. Проте розуміння позатекстових міфopoетичних конотацій, на які розраховував автор, значно наближує нас до адекватного сприйняття цієї геніальної пам'ятки раннього українського середньовіччя.

Таким чином, повертаючись до суті проблеми, в основі якої лежить методологічна невідповідність між очевидним "язичництвом" поеми і декларованою "християнськістю" автора, мусимо визнати, що відмова від глибшого аналізу зв'язку світогляду автора з народною вірою була передчасною. Вона привела до спрощеного розгляду художньої тканини "Слова" на рівні розрізnenого жонглювання авторськими тропами і віднайдення їх фольклорних паралелей. А позбавлення людини XII ст.

іманентні
лише "лан
духові тів

Ана
розвізнен
реконстру
окреслити
орієнтува
Вірогідно
"староду
новітньої
традицієв

Розі
пов'язати
шле. Вбі
адекватніс

Окр
методол
християн
нашого на
зближені
право роз
безперер
типу або с

Оти
завдяки я
Яких бат
перекруч
найжорст
змінювал

Сь
якому не.
(руського
народни
геніальні

¹ Ма
² Га
³ Ір
⁴ Бу
авторства

⁵ Сы
Игореве" к
⁶ Ли
⁷ ГР
⁸ Гоф
и мировозз
⁹ Ле

іманентних світоглядно-релігійних переконань та обмеження його світогляду лише "патріотизмом" видається нам антинауковим і таким, що не відповідає духові тієї доби.

Аналіз міфопостики "Слова" здійснився зазвичай безсистемно і розрізнено, оскільки апріорі вважалося, що ніякої системи там і немає. Спроба реконструювати і поєднати міфологічні складові в єдину систему могла б окреслити той архайчний зразок героїчної пісні, на який декларативно орієнтувався автор "Слова" і яка була тісно пов'язана з народною вірою. Вірогідно, це були славнозвісні "пісні Боянові". Авторове акцентування на "старому" способі поетичної творчості, безперечно, означало існування новітньої манери, яка опонувала старій. Можемо припустити, що цією новою традицією була християнська.

Розв'язанню означених протиріч, на нашу думку, сприяла б спроба пов'язати світогляд автора та ідейно-художню тканину його твору в єдине ціле. Вбивання між ними світоглядно-релігійного "клину" шкодить нашому адекватному розумінню сутності цієї геніальної пам'ятки.

Окремою складовою майбутнього дослідження мав би стати методологічний відхід від зовнішнього протиставлення язичництва і християнства та породжених ними світоглядних і творчих концепцій. Історія нашого народу її історія нашої релігії та культури зберегли багато фактів щодо зближення і взаємопроникнення цих двох світоглядних концепцій, що дас право розглядати їх не з позицій взаємозаперечення, а з позицій єдиного і безперервного процесу саморозвитку міфотворчої культури від одного рівня, типу або стану міфологічної свідомості до іншого.

Отже, "Слово о полку Ігоревім" стоїть в ряду тих епохальних творів, завдяки яким уже два століття український народ пізнає, "що ми?.. Чий сини? Яких батьків?". Внаслідок шовіністичних, великороджавничих, тоталітарних перекручень, ця велична пам'ятка стародавньої України стала жертвою найжорстокіших псевдонаукових експериментів, що затемнювали чи навіть змінювали її величну суть.

Сьогодні час неупереджено поглянути на "Слово о полку Ігоревім", в якому не лише відбито процес консолідації Руської землі і староукраїнського (руського) народу, а й відтворено у всій повноті і цілісності тогочасний народний світогляд, не лише знайомий, а й близький авторові цього геніального твору.

¹Максимович М.А. Собрание сочинений. - К., 1880. - Т.3. - С.489.

²Там само. - С.62.

³Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. - Т.2. - К., 1993. - С.167.

⁴Булакоу М.Г. Хто буу аутар "Слова": крысціянін ці язычнік // Проблемы хронології і авторства "Слова о полку Ігоревім" у сучасному трактуванні. - Суми, 1992. - С.18.

⁵Сирцов Е.Н. Философско-мировоззренческие коннотации поэтики "Слова о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи. - К., 1990. - С.40.

⁶Лихачев Д.С. "Слово о полку Игореве" и культура его времени". - Л., 1985. - С.81.

⁷Грушевський М.С. Вказ. праця. - С.167.

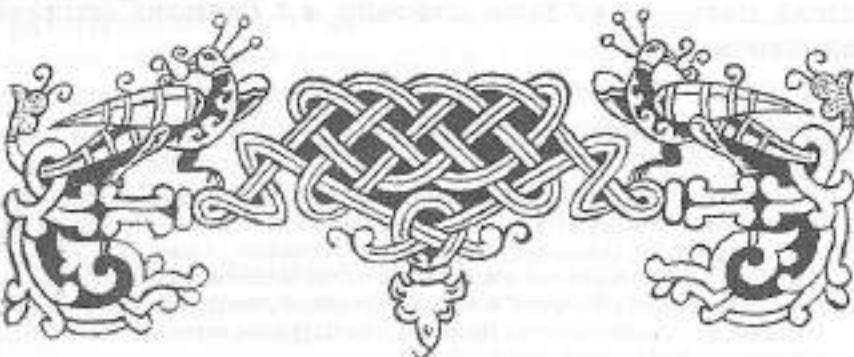
⁸Горский В.С. Антиномичность "Слова о полку Игореве" // "Слово о полку Игореве" и мировоззрение его эпохи. - К., 1990. - С.12.

⁹Левин Э.М. Проблема судьбы в "Слове о полку Игореве" // там же. - С.40.

- ¹⁰Адрианова-Перетц В.П. Древнерусская литература и фольклор. - Л., 1974. - С.118.
- ¹¹Перетц В. "Слово о полку Игоревім" - пам'ятка феодальної України-Русі XII віку. Вступ. Текст. Коментар. - К., 1926. - С.78.
- ¹²Ізаріон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. реліг. моногр. - К., 1991. - С.89.
- ¹³Потебня А.А. О происхождении названий некоторых славянских языческих божеств // Славянский и болгарский фольклор / Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. - М., 1989. - С.254-270.
- ¹⁴Іванов В.В., Толоров В.Н. Древи // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. - Т.1. А-К. - М., 1991. - С.377.
- ¹⁵Протт В.Я. Исторические корни волшебной сказки. - Л., 1986. - С.276-279.
- ¹⁶Басков Н.А. Тюркская лексика в "Слове о полку Игоревім". - М., 1985. - С.96.
- ¹⁷Клейн И. Довец и Стикс. Пограничная река между свету и тьмою в "Слове о полку Игоревім" и культурное наследие Древней Руси. - М., 1976. - С.64-68.
- ¹⁸Дунасвская Л.Ф. Українська народна казка. - К., 1987. - С.42-43.
- ¹⁹Костомаров Н. Славянская мифология. - К., 1847. - С.2.
- ²⁰Ізаріон, митрополит. Дохристиянські вірування... - С.86.
- ²¹Там само. - С.123.

The article is devoted to the analysis of religious ideas of the author of "Slovo o polku Igorevim" and mythological and artistic specific of his poem.

Отримано 14.10.2005 р.

4.-С.118.
в XII віку.

Іст. реліг.

х божеств
культури:

2-х т. / Гл.

6.
е о полку

о о полку

ЩАВЕЛЬС П.П.

КУРСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ "СЛОВА" М.П.ПАРМАНИН: ДОПОЛНЕНИЯ К ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОЙ СПРАВКЕ¹

Замітка містить доповнення до біографії М.П.Парманіна - курського дослідника мартирту полків князя Ігоря Святославича весною 1185 р.

Статья об этом персонаже "слововианы" уже имеется в известной "Энциклопедии" памятника². Готовя к печати "Словарь курских историков", мне удалось несколько дополнить и конкретизировать соответствующий биографический очерк, который и предлагается вниманию исследователей и любителей неисчерпаемого памятника отечественной культуры.

Парманин Михаил Палладьевич (1885-1956)

Курский педагог, историк-краевед.

Уроженец Корочанского уезда, сын купца. Окончил Корочанскую гимназию, в 1909 г. - историческое отделение историко-филологического факультета Харьковского университета (с дипломом I степени). По завершению обучения, с 1910 г. преподавал латинский язык в гимназии Б.Богодухов. В 1912-1925 гг. - на той же службе в родной Короче.

Член Курской Губернской учёной архивной комиссии, затем Курского губернского общества краеведения. Заведовал краеведческим музеем в Короче (1920-1925 гг.). С 1925 г. жил в Курске, преподавал в средних школах и педагогическом техникуме (историю, географию, русский язык), медицинском институте (латынь). В 1928-1932, 1943-1944 гг. - сотрудник Курского краеведческого музея.

Во время следствия по "Делу краеведов ЦЧО" допрашивался органами ГПУ, однако репрессирован не был. В период немецкой оккупации Курска служил в музее. Перед отходом немцев из города был арестован ими и повезен на расстрел за город, но "спасся бегством по садам" (из автобиографии).

Неоднократно публиковал научно-популярные статьи в курской периодике. Элемент самостоятельного научного исследования в его публикациях о прошлом родного края выражен слабо. Тем не менее, М.П.Парманиным был поставлен своеобразный рекорд краеведческого долголетия - с 1910-х по 1950-е гг.

Его "Заметки краеведа" на тему "Путь Игоря Северского на половцев в 1185 г." опубликованы в престижном академическом издании - "Трудах" отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинского дома).

¹ Шавельов Сергій Павлович - доктор філософських наук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії Курського медичного університету.

Данное сообщение строилось "на основе личного знакомства с данной местностью и на основе некоторых археологических данных", почерпнутых краеведом из старой литературы и личных экскурсий по территории легендарного Посеймья.

Автор отмеченной статьи скончался 11 июля 1956 г. во время ее печатания. На эту публикацию неоднократно ссылались другие исследователи "Слова", начиная с Б.А.Рыбакова. Статья появилась вскоре после кончины старейшего в Курске историка-любителя. Поправки к данной версии М.П.Парманина даны в персональной статье о нем, помещенной в энциклопедии "Слово о полку Игореве".

Сочинения: Необходимость изучения Курской губернии в историко-культурном отношении // Известия Курского губернского общества краеведения. - 1927. - №3; Путь Игоря Северского на половца в 1195 г. (Заметки краеведа) // Труды отдела древнерусской литературы (далее ТОДРЛ). - Т.XII. - М.-Л., 1956. - С.55-59; карта.

Литература: [Некрологическая заметка от редакции] // ТОДРЛ. - Т.XII. - М.-Л., 1956. - С.55; Рыбаков Б.А. "Слово о полку Игореве" и его современники". - М., 1971. - С.221; Гемшанец М.Ф. Тайна реки Каляны. - 2-е изд. - Харьков, 1989. - С.12; Бобров А.Г. Парманин Михаил Палладиевич // Энциклопедия "Слово о полку Игореве". - Т.4. - П-Слово. - СПб., 1995. - С.14.

¹Публикация выполнена в рамках проекта, поддержанного РГНФ, проект №05-01-72105 в/у.

²См.: Бобров А.Г. Парманин Михаил Палладиевич // Энциклопедия "Слово о полку Игореве". - Т.4. - П-Слово. - СПб., 1995. - С.14.

The information enriches the biographical notes of M.Parmannin - Kursk researcher of the route of Prince Igor Svyatoslavych in spring 1185.

Отримано 12.05.2005.

Е
місця"
гумані
склади
фрагме
осмисл
о полк

1
В.Г.Сі
їнших
розді
"Слов

тексті
читат

а с данной
данных",
курсий по

время ее
другие
ась вскоре
и к данной
ещенной в

историоко-
зведения.
краеведа) //
Л., 1956.

Л. - Т.ХII. -
еменники".
ьков, 1989.
"Слова о

ект №05-01-
това о полку

k researcher

ОГЛЯД НОВИХ ВИДАНЬ щодо дослідження "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ"

Вийшло у світ нове монографічне дослідження В.Г.Скляренка "Темні місця" в "Слові о полку Ігоревім" (К.: Довіра, 2003. - 148 с.), присвячене тлумаченню та висвітленню так званих "темних" місць, тобто незрозумілих, складночитаємих або таких, що взагалі не піддаються розшифровці фрагментів тексту. Так, у книзі розглядається 41 "темне" місце, і майже усі осмислюються і трактуються по-новому. У додатку вміщено переклад "Слова о полку Ігоревім", виконаний автором.

Позитивним є те, що кожний власний варіант прочитання В.Г.Скляренко подає після наведення в якості прикладів численних варіантів інших авторів. Монографія є і частково новаторською, оскільки окремих розлогих досліджень, присвячених власне прочитанню складних місць "Слова" і основаних на аналізі перекладів явно бракує.

Дещо несподіваним є тлумачення, а інколи і аналіз не оригінальних текстів перекладів, а перекладів, здійснених самим автором книги. Тобто читати з російськомовних перекладів "Слова о полку Ігоревім" подано в

перекладі В.Г.Скляренка українською. Кажучи іншими словами В.Г.Скляренко аналізує фрагменти перекладів не різних авторів, а ці ж фрагменти, але перекладені ним самим, тобто свої власні. При цьому не завжди витримана логіка навіть такої "новаторської" методики.

Наприклад, на с.42-43, аналізуючи фразу "*Иже погрузи жиръ во дне Каялы*", наводяться десятки імен дослідників і літераторів та цитат з їхніх праць. Останні інколи перекладені самим автором книги, а інколи наводяться мовою оригіналу. Як відомо, Д.М.Дубенський, Я.О.Пожарський, М.Ф.Граматін, О.С.Орлов, О.В.Творогов, О.К.Югов, С.К.Шамбінаго, В.Ф.Ржига, В.І.Стелецький здійснювали свої переклади і писали наукові праці російською мовою. Отже, коли В.Г.Скляренко подає цитати з творів цих авторів у лапках і стверджує, що це писали вони, то це, м'яко кажучи, не зовсім так!

Інший красномовний приклад: "...*а золата и серебра и мало того потрепати*". Тут, в оригінальному тексті "Слова", загалом все зрозуміло. Труднощі викликає лише дієслово, стосовно якого існують десятки варіантів тлумачення: *не тішатись, нітрохі побренъкувати, не прикрашатися, не поголубити, не погладити* і т. інш., деяки з них наводить і В.Г.Скляренко. Втім, при уважному погляді стає очевидним, що деякі цитати російськомовних авторів у перекладі подані неточно. Так, В.Г.Скляренко пише, що у В.І.Стелецького цей фрагмент виглядає наступним чином: "*а до золота и серебла и поготів не доторкнутися!*" (с.44). У кінці книги поданий перелік використаних джерел. Автор цитує В.І.Стелецького за московським виданням 1965 р. Знаходимо його, читаємо: "... *а златом и серебром подавно не потешитися!*".

Немає сенсу детально зупинятися на абсолютній неприйнятності такого "перекладу" - тут порушені все: кількість складів, наголоси і головне у даному випадку - повністю перекручені смисл. Отже через посередництво якісного високохудожнього і науково професійного перекладу, здійсненого В.І.Стелецьким, цей фрагмент великого твору отримує велими посереднико трактовку В.Г.Скляренка.

Інколи така методика можлива, але там де йдеться про лінгвістичні нюанси, де часто велике значення має не лише речення, слово, а й окрема літера, подавати цілі фрагменти у власному перекладі, аналізувати їх, а потім відкидати, пропонуючи свої власні "нові" кон'ектури, очевидно не припустимо. Зрозуміло, такий подвійний переклад тільки "затемлює" ще більше і без того "темні" місця і ставить під сумнів усю методику таких "прочитань". Проте, В.Г.Скляренко схиляється до думки Р.Манша, що дієслово "потрепати" означає "поголубити", що й знашто втілення в його власному перекладі (с.137).

Разом з тим, заслуговує на увагу і без сумніву є позитивним проведений В.Г.Скляренком перелік, а інколи і коментований огляд кон'єктур. Це дозволяє простежити хід дослідницької думки і поетичних пошукув, тобто складає своєрідну історію питання перекладів пам'ятки. Змістовними і цікавими є також і окремі спостереження автора монографії, зокрема там, де йдеться про Каялу, про тропу Троянло, про Хінова.

Вцілому, книга є корисною, оскільки фіксує певний рівень розвитку Словознавства в Україні і відкриває перспективу для подальших досліджень.

Ви
лингвіст
Series п
історич
Мо
темі - з
підробні

На
авторст
визначе
чи підр
твору с
Іго
Во
С.Пінчу
бо

* * *

Вийшла друком книга А.А.Залізняка "Слово о полку Игореве": Взгляд лінгвіста" (М.: Языки славянской культуры, 2004. - 352 с. - (Studia philologica. Series minor). Автор - відомий лінгвіст, фахівець в області сучасної та історичної російської мови, професор, академік РАН.

Монографія складається з чотирьох розділів-статей, присвячених одній темі - з'ясуванню з позиції лінгвістики питання про оригінальність чи підробність "Слова".

На сьогодні науковою вироблено два основні підходи до з'ясування авторства "Слова", що в свою чергу розпадаються на численні питання визначення конкретної особи. Отже, чи "Слово" є давньоруською пам'яткою, чи підробкою кінця XVIII ст.? Прихильники давньоруського часу створення твору схиляються до 3-х основних версій:

Ігор Святославич Сіверський (М.В.Шарлемань, В.Чивілхін та інш.);

Володимир Ярославич Галицький (Л.Є.Макновець, С.Пушник, С.Пінчук);

боярин Петро Бориславич (Б.О.Рибаков).

Прихильники думки, що "Слово" - підробка, тобто скептики, висувають в претенденти багатьох авторів від М.М.Карамзіна до Д.Туптала.

Втім, це питання вже давно не є актуальним серед фахівців, на чому наголошує і сам А.А.Залізняк, але все ж спроби здійснення "сенсаційних відкриттів" не припиняються.

У великому морі різноманітної літератури по "Слову", що відрізняється як жанрово, так і за розмірами - від газетних інформацій до романів-есе і від ґрунтовних монографій до журнальних публікацій, - книгу А.А.Залізняка вигідно відрізняє високий науковий рівень її автора. Він зосереджує увагу на суті лінгвістичних аспектах і зовсім не торкається інших - історичних, історико-географічних, археологічних та інш., - що яскраво демонструє не лише надзвичайно високий фаховий рівень автора, а й певну наукову делікатність. Адже навколо проблем Словознавства постійно виникають численні "відкриття", "сенсації", "прозріння", "нові прочитання", створені журналістами, краєзнавцями, любителями і особливо небезпечними дилетантами, котрі, ігноруючи величезні здобутки науковців, схильні до фантазій, фальсифікацій і навіть беззоромного плағіату.

Особливо яскраво це простежується у закордонних авторів, які в силу іншомовного середовища (свого і читача) часто вдаються до заздалегідь визначених перекручувань. Частково це показує і А.А.Залізняк, аналізуючи роботи К.Троста, М.Хенслера, Р.Айтцетмольера, які він досить м'яко характеризує як "легковесні", що містять "предельно шаткі аргументи з густою примесью просто ошибочных" (с. 264).

Дегально зупиняється автор на аналізі гіпотези Е.Кінана, згідно з якою "Слово" створив видатний лінгвіст, засновник слов'янської лінгвістики як науки Йосеф Добропольський (1753-1829). На відміну від вищезгаданих авторів, як зазначає А.А.Залізняк, робота Е.Кінана відрізняється ґрунтовністю і професіоналізмом. Та й сам кандидат на авторство "Слова" в особі Й.Добропольського як найбільш підготовленого для свого часу фахівця (с.266), стойте на рівень вище усіх інших тогочасних філологів, яких теж висувають на роль Автора.

А.А.Залізняк особливо підкреслює, що Е.Кінан про свою гіпотезу говорить в прийнятій тональності, цитуючи при цьому останнього: "Только время и беспристрастная научная дискуссия покажет, предстают ли другим эти наблюдения стать же убедительными, как мне" (с.265).

Особливо позитивним у цій роботі є те, що її автор вперше у світові практиці при аналізі тексту давньоруської пам'ятки вводить матеріали берестяних грамот, багато з яких ним були розшифровані і у співавторстві з В.Л.Яніним опубліковані. Таким чином, деякі лексеми, що вважалися неправильно граматично оформленими, помилковими або гапаксами тепер знайшли підтвердження у своєрідних писемних джерелах, якими є берестяні грамоти.

Загальний висновок автора однозначний - мова "Слова о полку Ігоревім" повністю відповідає нормам давньоруської мови, а численні вправи скептиків - або певдалі спроби дилетантів і любителів сенсацій, або грубі інсінуації, що не мають жодних стосунків до високої науки.

За нашим переконанням, монографія А.А.Залізняка - випущений науковий твір, що згодом посяде достойне місце у Словознавстві.

Ви
Научны
вивчені
Не
поетич
породж
як само

Ю
компле
кількіс
тексту
давньо
В:
історич
мови, м

исувають
на чому
нсаційних

різняється
в-ес і від
Залізняка
е увагу на
торичних,
нструктує не
у наукову
никають
, створені
спечними
кильні до

які в силу
здалегідь
налізуючи
тить м'яко
кументы с

но з якою
стистики як
х авторів,
овністю і
" в особі
ця (с.266),
исувають

гіпотезу
о: "Тільки
авляються
с.265).

у світові
матеріали
вторстві з
важалися
ами тепер
берестяні

о полку
ні вправи
або грубі
шуканий

* * *

Вийшла друком книга Ю.В.Подліпчука "Слово о полку Игореве": *Научный перевод и комментарий*. - М.: Наука, 2004. - 327 с., присвячена вивченню унікальної пам'ятки давньоруської культури.

Не дивлячись на велику кількість дослідницької літератури, наукових та поетичних перекладів, у "Слові" ще залишається багато "темних" місць, що породжують не тільки різні тлумачення, а й ставлять під сумнів достовірність як самого твору, так і описаних у ньому подій.

Ю.В. Подліпчук

«Слово о полку Игореве»

*Научный перевод
и комментарий*

МОСКВА НАУКА 2004

Ю.В.Подліпчук пропонує новий, "пословний", переклад на основі комплексного методу аналізу тексту, що дозволило в значній мірі скоротити кількість "темних" місць і надати твору нового змісту. В його основі є поділ тексту на синтаксичні структури та словоподіл, що визначені нормами давньоруської мови, логікою прочитання та історичними реаліями.

В ході підготовки видання автором були використані численні матеріали історичних джерел, пам'яток давньоруської писемності, досліджень з історії мови, матеріалів з географії та біології.

Втім, інколи занадто критичний, можна сказати, гіперкритичний підхід до тексту, як нам здається, виводить автора на досить хисткі машинці новацій.

Наприклад, у "Слові" згадується місто Пліснесськ, щодо локалізації котрого триває полеміка вже майже 180 років. Основних версій на сьогодні 3: Галицька, Київська, Путівльська. Ю.В.Подлипчук пропонує взагалі відійти від спроб локалізації, оскільки у творі, мовляв, йдеться не про місто Пліснесськ. Він вважає, що у тексті необхідно змінити пунктуацію і здійснити інший словоподіл. В результаті замість словосполучення оригіналу "у Плеснська на болони" вийшло "у пленъ с каны бо лони" (с. 190), в перекладі Ю.В.Подлипчука "Плен из-за хана ведь с прошлого года" (с. 194).

Окремі спостереження автора є цікавими і продуктивними. Книга стане в нагоді історикам, фахівцям з давньоруської мови та літератури.

* * *

Побачила світ монографія відомого археолога і історика М.Ю.Брайчевського "Автор "Слова о полку Ігоревім" та культура Київської Русі" (Упорядник Ю.В.Павленко - К.: "Фенікс", 2005. - 552 с.).

Книга складається зі вступу та двох частин (10 розділів), також подано текст першого видання, ритмічний переклад на українську мову Л.Є.Махновця та "Вартації на тему "Слова о полку Ігоревім", створені М.Ю.Брайчевським. Також опубліковано 15 кольорових малюнків автора на сюжети "Слова".

На відміну від багатьох суто академічних видань, присвячених тим чи іншим питанням Словознавства, ця робота написана у деято іншому жанрі - вона містить виразні елементи полеміки, інколи з рисами есе-дослідження. Таким чином, монографія дас досить повне уявлення і про її автора - знавця "Слова о полку Ігоревім", його погляди, роздуми, сподівання.

Як і багато інших праць, ця робота М.Ю.Брайчевського відрізняється новизною підходів до багатьох складних питань науки про "Слово", своєрідністю тлумачення тих чи інших місць великого твору, нетрадиційністю трактовок образів героїв та подій.

М.Ю.Брайчевський широко відомий як видатний історик та археолог. В цій же книзі талант дослідника-енциклопедиста розкривається ще з одного боку - як тонкого історика літератури та лінгвіста.

Особливо слід підкреслити гарну, інколи вишукану літературну мову, не позбавлену іронії, дотепності та навіть гумору.

Як справедливо зазначає у передмові редактор і упорядник Ю.В.Павленко (с.13), поштовхом до створення монографії була дискусія щодо автентичності твору, що розгорнулася у середині 60-х рр. і була зумовлена появою книги О.О.Зиміна.

Значну увагу приділено у книзі пошукам Автора великого твору. Як відомо, це кардинальна проблема, що хвилює науковців з часу відкриття пам'ятки. Про Автора невідомо жодних даних, окрім тих, що опосередковано випливають з тексту самого "Слова", тому наукою за 200 років вироблено кілька напрямків, рухаючись якими і розробляючи які, можна дійти певних

СУМІСЬКА СТАРОВИНА. XVII-XVIII. 2005

засновків, лексем, слів, які об'єднують та обумовлюють діяльність

Інформація, що міститься в книзі, відображає історичну та літературну

містить докази, що відповідають історичній реальності та літературній

М.Ю. Брайчевському як історику та літературному теоретику. У параграфі "Слова" відсутні

М.Ю. Брайчевському як історику та літературному теоретику. У параграфі "Слова" відсутні

чний підхід
вці новації.
заші котрого
сьогодні є:
глі відійти
до Пліснеськ.
нити інший
Плеснеська
перекладі
4).
Книга стане

історика
за Київської
кож подано
ську мову
", створені
ів автора на

ніх тим чи
ому жанрі -
слідження,
ора - знавця
прізнається
о "Слові",
лишністю

а археолог.
ще з одного

турну мову,

порядник
кусія щодо
зумовленна

о твору. Як
відкриття
передковано
вироблено
йти певних

висновків. Це мовні особливості, тобто вживання Автором тих чи інших лексем, словосполучень, мовних зворотів, притаманих конкретній території, тобто діалектизмів.

к. ю. брайчевський

**Автор
"СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЄВІМ"
та КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ**

Кіль
Фото
2005

Інформація про детальні особливості географічного, топографічного чи історичного характеру, що невідома з інших тогочасних писемних джерел і містить дані локального, регіонального характеру. Тобто йдеться про таку інформацію, яку людина може отримати лише за умови тривалого проживання на певній території.

М.Ю.Брайчевський у окремому розділі ("Час написання "Слова", вік автора та звідки він походить") детально розглядає існуючі на той час версії. У параграфах, що й мають відповідні назви ("Вік автора", "Батьківщина поета", "Мова поеми", "Етична концепція", "Чи був автор "Слова" сіверцем?", "Чи був автор чернігівцем?", "Чи був автор киянином?", "Автор - галичанин", "Діалектизми"), М.Ю.Брайчевський послідовно відхиляє усі версії, окрім однієї - галицької. Прихильники цієї точки зору (О.Партицький, В.Щураг, О.С.Орлов, Л.В.Черепнін, Л.Є.Махновець та інш.) головним аргументом вбачають згадку у "Слові" літописного м.Пліснеськ, що знаходився далеко від місця подій 1185 р. і ніяким чином не був пов'язаним

ні з останніми, ні з іншими подіями-ретроспекціями, описаними у творі. Все це примушує вбачати у згадці Пліснеська особисті мотиви Автора, тобто якісні риси його власної біографії.

З одного боку, це дійсно повинно знайти якесь логічне пояснення. З іншого, це був би єдиний приклад у творі, коли б Автор відступив від свого творчого кредо - стояти на загальнодержавних позиціях і зберігати максимум об'єктивізму - і склитився б до якихось суттєвих біографічних спогадів.

Більш послідовним жанрово і логічним концептуально було б згадувати певні події, пов'язані з походом Ольговичів, адже у смі Святослава Київського йдеться про передчуття біди, нещастя, обумовлене відповідними ударами Гзи і Кончака по Посеймю та Посулю.

Отже, вже після створення монографії (але задовго до її публікації) виникла думка, висловлена на рівні згадки С.І.Котковим і підтримана В.І.Стелецьким, що, можливо, Пліснеськ знаходився десь в районі Путивля. Ми вважаємо таке пояснення досить перспективним, але таким, що потребує подальшої розробки із врахуванням історико-географічних реалій, адже в такому випадку виходить, що літописний Пліснеськ і Пліснеськ "Слова" - це два різні міста.

Сучасному читачеві деякі спостереження можуть здатися вторинними, неоригінальними, особливо після лінгвістичних праць В.В.Колесова, Б.М.Гаспарова, А.А.Залізняка. Але при цьому слід мати на увазі, що писалася книга 30 і більше років тому, коли такі підходи ще тільки розроблялися у науці. Лише окремі правки вносилися автором пізніше, особливо в останні роки життя.

Трагічні події особистого життя вченого на початку 70-х рр. зумовили заборону на друкування його праць.

Отже, слід констатувати, що на превеликий жаль ця робота на три десятиліття опинилася поза межами наукового обігу, і це, без сумніву, є значною втратою.

Втім, багато думок і спостережень видатного вченого зберігають актуальність і безперечно стануть помітним внеском у вітчизняне Словознавство.

ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В.Б.

Всі
люді і
приніс
кровоп
випробу
числі й

Ва
відомо
такого з
історія

60 РОКІВ ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ**ДО 60-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ
У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ**

Все далі й далі відходить в історію Велика Вітчизняна війна. Але в серцях людей ніколи не померкне світлий день Перемоги - 9 травня 1945 р., що приніс народам світу визволення від страхіт фашизму. Жорстока кровопролитна битва, що тривала 1418 днів і ночей, стала суворим випробуванням для десятків мільйонів жителів Радянського Союзу, в тому числі й України.

Вся країна піднялася на боротьбу проти фашистських агресорів. Власне, відомо чимало прикладів героїчної боротьби народу за своє визволення, але такого злету героїзму, що проявив наш народ у роки Великої Вітчизняної війни, історія ще не знала.

Зустріч визволителів. Село Кузьки Конотопського району Сумської області.
Вересень 1943 р.

Семен Васильович Руднев

Проходять роки, десятиліття, але пам'ять про тих, хто здобув свободу, живе і буде жити в серцях багатьох поколінь. Надзвичайно дорогу ціну довелося заплатити нашому народу за Перемогу.

День Перемоги - це історичний факт, політий кров'ю наших батьків, дідів та прадідів. В цей день ми із скорботою в душі згадуємо всіх тих, чиє життя забрала війна, хто смертю героя загинув у боях, помер від тяжких ран.

Всьому світові відомі імена партизанських командирів - двічі Героя Радянського Союзу Сидора Артемовича Ковпака та Героя Радянського Союзу Семена Васильовича Руднева.

Сумські партизани, очоловані С.А. Ковпаком і С.В. Рудневим, здійснили один з найбільших рейдів в історії партизанського руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни.

12 червня 1943 р. о 18 годині Сумське партизанське з'єднання вийшло у свій знаменитий Карпатський рейд з білоруського с. Мілашевичі. На 15 червня 1943 р. з'єднання складалося з чотирьох батальйонів: 1-й батальйон (Путівльський загін), командир С.А. Ковпак; 2-й багальйон (1-й Глухівський загін), командир П.Л. Кульбака; 3-й батальйон (Шалигінський загін), командир Ф.Д. Матюшенко; 4-й батальйон (Кролевецький загін), командир В.М. Кудрявський, всього 1928 бійців. Партизани мали на озброєнні 1443 гвинтівки, 384 автомати, 140 кулеметів, 9 гармат, 33 міномети і 32 ПТР. Транспорт - 611 коней і 255 возів. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання завершився 1 жовтня 1943 р.

Ого...

С
вбачал
опініл

Команди

ОГОЛОШЕННЯ

14-го серпня 1943 року, в лісі на межі
від Збройних сил України був розшуканий ватажок
Колчака і його штаби та супутниками. Останні
бандити з Колчаком передумали піти на
слід від Збройних сил України, ділово відмінно.

Запрошується все населення, про місце
занесення цих бандитів повідомляти в місце
їх політо.

Тому, хто зможе чи видасть Колчака
для влади—буде видана премія
в розмірі 50,000 Райхсмарок.

Крім цього, кожен, хто смиє до бандитів
ти зладочателем, і як за це визнання отримає
будуть заслуги. вірчим матураю премія.

Особі призначена Колчака, приблизно,
60 років, належав ріст 178-179 см, темнота
ри, біла носа, борода, зібрана варзида
куртка (фуфайка), короткі штанки (брекет)
башті інтер'єру, без шапки стільчики.

Окружний комісар ШОРІР.

Оголошення фашистських властей щодо великої нагороди за підмання командира
партизанського з'єднання С.А.Ковпака

Фашистські агенти, які засилалися у партизанські з'єднання і загони,
вбачали своє головне завдання у тому, щоб знищити командира. Гітлерівці
оцінили життя С.А.Ковпака в 100 тис. злотих (або 50 тис. німецьких марок).

Командири партизанського з'єднання С.В.Рудив, Д.С.Коротченко (секретар ЦК КП(б)У),
С.А.Ковпак під час наради з приводу початку Карпатського рейду

Упродовж ста днів, поки тривав рейд Сумського партизанського з'єднання, його партизанами знищено близько 3,4 тис. солдатів і офіцерів противника, підірвано 19 ешелонів, знищено 14 залізничних і 33 шосейних мости, зруйновано 40 нафтovих вишок, 13 навтосховищ і 3 нафтопереробні заводи, багато інших господарських об'єктів. У боях з фашистами підбито 2 літака, 4 танка, 5 гармат, 333 автомашини та інш. Серед взятих трофеїв - 9 мінометів, 35 кулеметів, 23 автомати, 294 гвинтівки, понад 121 тис. патронів, інше майно і продовольство. В ході рейду загони з'єднання пройшли по окупованій території 4 тис. кілометрів.

Особливою повагою і шаною серед партизанів користувався С.В.Руднєв. Народився майбутній герой у с.Мойсіївка (нині с.Руднєво на Путивльщині) у селянській родині. Учасник захоплення Зимового палацу. Воював на фронтах громадянської війни. У 1929 р. закінчив військово-політичну академію, був призначений комісаром 61-го зенітно-артилерійського полку берегової охорони м.Севастополь, у 1932-1939 рр. був комісаром 9-ї артбригади.

Був незаконно репресований. У 1939 р. демобілізований за станом здоров'я і повернувся до Путивля, де у 1940 р. очолив райраду ТСОАВІАХІМУ (Товариства сприяння обороні і авіаційно-хімічному будівництву СРСР). З вересня 1941 р. командир партизанського загону, що у жовтні 1941 р. об'єднався з Путивльським загоном С.А.Ковпака.

Як професійний військовий він розробляв і керував багатьма бойовими операціями, що проводилися з'єднанням С.А.Ковпака, зрештою цим і була обумовлена більшість перемог над ворогом.

4 серпня 1943 р. С.В.Руднєв загинув, прийнявши разом зі своїм загоном нерівний бій з фашистами біля с.Ділятин Івано-Франківської області. Тоді ж загинув смертою героя і його син Радій.

Великий вклад у перемогу над фашистськими загарбниками внесли дьотчики Іван Микитович Кожедуб - тричі Герой Радянського Союзу, Степан Павлович Супрун - двічі Герой Радянського Союзу; двічі Герой Радянського Союзу - Павло Семенович Рибалко та інш.

Близько 200 уродженців Сумщини стали Героями Радянського Союзу, 33 уродженці області й ті, що пов'язали свою долю з нашим красм, - повними кавалерами Ордена Слави.

Пройшов весь бойовий шлях до Берліна і сумчанин Іван Федорович Гавриченко. Деякі документи з його сімейного архіву були передані до історико-краєзнавчого музею Сумського державного університету його онуком.

Це десятки грамот, подяк, довідок про участь у різних боях, газетних заміток про ратні подвиги ветерана.

І.Ф.Гавриченко - один з багатьох радянських офіцерів, які брали участь у визволенні території України та ряду європейських держав від німецько-фашистських загарбників. Зокрема, у 1943-1944 рр. він брав участь у визволенні міст Черкаси, Сміла, Умань, Більці, Дороха, Багачани, Стрий, Яси, Хуши; форсуванні річок Дністр, Прут; прориві та розгромі Умансько-Христинівського угрупування фашистів; боях під Корсунем.

Подяки капітану І.Ф.Гавриченку за мужність і геройм

І.Ф.Гавриченко. Німеччина, червень 1945 р.

Бойовий шлях І.Ф.Гавриченка розпочався у 1941 р. у званні лейтенанта. Він проявив себе як справжній патріот Батьківщини, виявив мужність та хоробрість в боях з ворогом. Про окремі епізоди цих подвигів свідчать вирізки з газети "Звезда советов" за 1941 р. Як зазначено в газеті за 13 вересня 1941 р., під час боїв за острів Хортиця "Отвагу и геройизм проявил также в боях молодой коммунист лейтенант тов. Гавриченко. Своим метким огнем он снял немецкого автоматчика. Когда из строя выбыл командир роты, лейтенант смело взял командование подразделением на себя и повел его в атаку. Под сильным огнем противника рота закрепилась на новом рубеже..."

Саме завдяки таким воїнам-патріотам і була досягнута перемога в цій страшній війні. Їх були мільйони і їхній подвиг повинен назавжди залишитися у серцях і пам'яті вічних нащадків.

У переможні травневі дні 1945 р. майже всі газети Європи повідомляли про те, що росіянин М.Єгоров та грузин М.Кантарія встановили Прапор Перемоги над куполом рейхстагу. На жаль, майже невідомим залишився подвиг українця, уродженця с.Горяйстівка Охтирського району на Сумській Олексія Проkopовича Береста, який вів туди прапорносців. Це сталося 30 квітня о 21 годині 50 хвилин.

І.Ф.Гавр

К
призна
команд
викона

С
закінч
тракто
радянс
Ленінг
756-го
Нагорс
війни 1

Г
подвиг
він зат
З
відкри
нешод
носити

І.Ф.Гавриченко (третій справа) з бойовими побратимами біля Рейхстагу. Червень, 1945 р.

р. у званні
шни, виявив
цих подвигів
но в газеті за
ози проявил
енка. Своїм
трома вибув
делением на
закрепилася
ремота в цій
залишилася

повідомляли
зили Пропор
м залишився
на Сумщині
це сталося 30

Командир 756-го полку полковник Федір Зінченко, який був призначений комендантом рейхстагу, першим наказом звелів: "Заступнику командира 1-го батальйону по політчастині лейтенанту Бересту очолити виконання бойового завдання по підняттю прапора".

О.П.Берест народився в березні 1921 р. в селянській родині. Після закінчення курсів при Чупахівській машинотракторній станції працював трактористом. У 1939 р. призваний до лав Червоної армії і брав участь у радянсько-фінській та Великій Вітчизняній війнах. В 1944 р. він закінчив Ленінградське військово-політичне училище ім. Ф.Енгельса. Воював у складі 756-го стрілецького полку 150-ї стрілецької дивізії 1-го Білоруського фронту. Нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки і Вітчизняної війни І ступеню.

Геройчний характер О.П.Береста виявився і в мирні роки. Останній подвиг Олексій Прокопович здійснив у листопаді 1970 р. Врятувавши дитину, він загинув під колесами потягу.

У Ростові з вулиці імені лейтенанта Береста. На подвір'ї "Ростсільмашу" відкрито меморіал його пам'яті. В Охтирці також є вулиця імені героя, а нещодавно встановлено бронзовий пам'ятник. В рідній Горяйстівці школа носить його ім'я.

Указом Президента України О.П.Бересту у 2005 р. було присвоєно звання Героя України посмертно.

Пройшов тернистими шляхами війни до самої Німеччини також і сумчанин старший лейтенант Василь Андрійович Кравченко. Довгі роки після війни він присвятив військовій службі спочатку як кадровий військовий, а потім як вихователь наступних поколінь захисників Батьківщини, працюючи викладачем у Сумському вищому артилерійському училищі ім. М. В. Фрунзе.

Чим більше ми віддаляємося від тих грізних років, тим менше стає свідків цього лихоліття. Війна залишила в серці кожного бійця пам'ятний слід. Здається, то було давно, але в пам'яті ветеранів залишилися фронтові дороги й досі сниться битви, атаки, бойові побратими. Ніколи вони не забудуть подвиги офіцерів і солдатів, тяжкі місяці відступів і радість перших успіхів.

З перших днів Великої Вітчизняної війни чоловіки, здатні носити зброю, пішли на фронт. Жінки, стари, підлітки збирали і вивозили в глиб країни врожай, евакуйовували устаткування і т. інш.

Війна не обійшла жодної української родини: принесла найбільше горе - втрату життя близьких, які стали на захист Батьківщини, не скорилися ворогові. Загальні людські втрати народу України складають близько 9 млн осіб. Загинуло понад 4 млн цивільного населення. Із 7 млн осіб, мобілізованих до лав Радянської армії, убито в боях, загинуло в полоні, пропало безвісти, померло в госпіталях майже 4,1 млн чоловік. І понині залишається невідомою кількість втрат цілісників і партизан.

Чимало українців загинуло у лавах французьких, італійських, югославських, польських партизан, в арміях США, Канади, Чехословаччини. Значна частина українців загинула і серед тих, хто залишив Україну (біженці, "остарбайтери", "переміщені особи") і не повернувся. Не менше 16 тис. чоловік загинуло у мундирах дивізії СС "Галичина", Російської визвольної армії (РОА), різних добровольчих (козацьких) збройних формуваннях, пошоміжних та охоронних підрозділах, поліцейських частинах.

Велика Вітчизняна війна почалася 22 червня 1941 р. вторгненням на територію СРСР військ груп армій "Північ", "Центр" і "Південь" що налічували: 190 дивізій і 20 бригад, у яких було 5088 тис. солдатів і офіцерів, понад 47 тис. гармат і мінометів, 4,4 тис. танків та штурмових гармат, до 4,4 тис. літаків за пілоти та 190 бойових кораблів.

Перший удар ворога прийняли війська, що знаходилися поблизу кордону: 186 дивізій - 2 700 тис. осіб, на озброєнні яких було 39,4 тис. гармат і мінометів, 11 тис. танків і 9,1 тис. літаків. Завдяки оборонним діям Червоної армії пародне господарство було переведено на воєнні рейки. До 1500 оборонних підприємств було евакуйовано у східні райони країни (550 з них - з України). Розгорнулися патріотичні рухи серед населення на допомогу діючій армії. Створювалося формування народного ополчення, винищувальниць батальйони для боротьби з ворожою агентурою та інш.

19 листопада 1942 р. почався великий контраступ радянських військ під Сталінградом, під час якого оточено 22 дивізії німецької, італійської, румунської армій (330 тис. солдатів та офіцерів).

Стр
р. почало
вибито з Д
1943 р. бу

Істо-
ході Карп-
Фронту о-
визволені
Цей день
загарбник-

Університет
підписала
Остапа
Нюрнберг
1946 р. Це
постали
жахливими
на той час.
Вирок та
попередження

В.А.Кравченко (з прапором) на параді 23 червня 1945 р. Німеччина

Стратегічна ініціатива перейшла до радянських військ. У грудні 1942 р. почалося визволення південно-східної частини України. Ворога було вбито з Донбасу та Лівобережжя. Центральними подіями останніх місяців 1943 р. були битва за Дніпро, Київська наступальна операція.

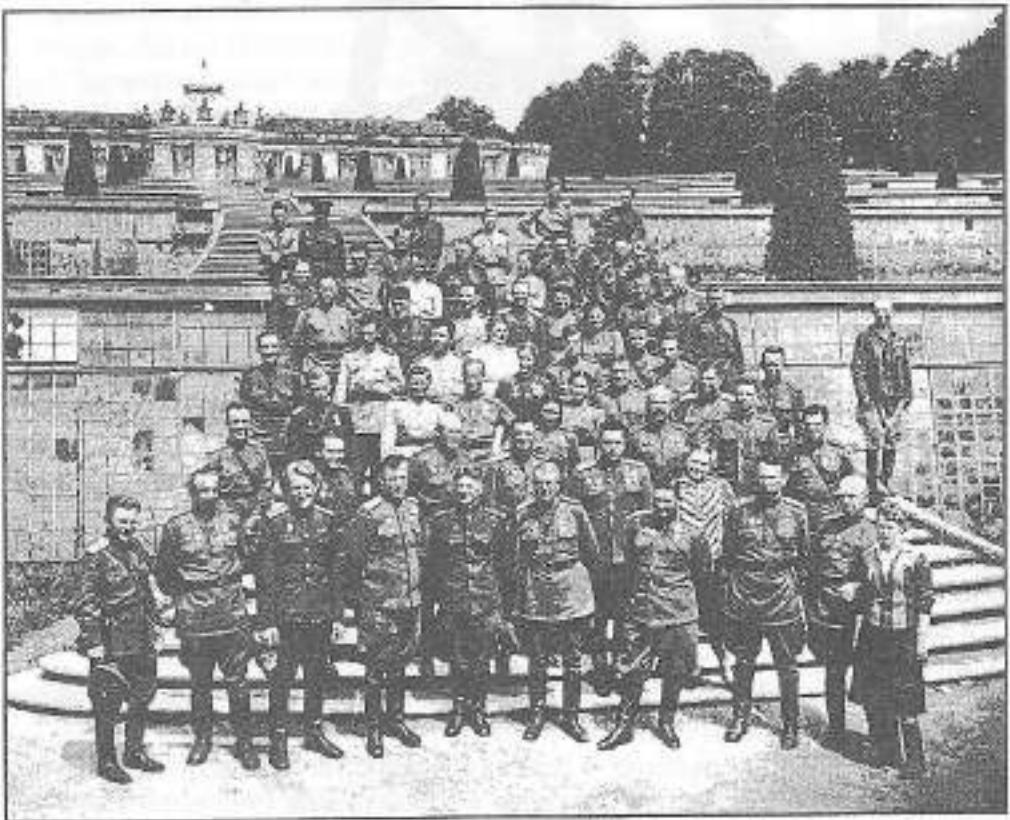
Історія визволення України творилася впродовж 1255 днів і ночей. У ході Карпатсько-Ужгородської операції доблесні солдати 4-го Українського фронту очистили від окупантів Ужгород і 28 жовтня 1944 р. завершили визволення. Цим була поставлена крапка в битвах за свободу національного народу. Цей день став національним святом вигнання з нашої землі фашистських загарбників.

У ніч з 8 на 9 травня 1945 р. представники німецького командування підписали акт про капітуляцію Німеччини.

Остаточною крапкою у кривавій Другій світовій війні став Нюрнберзький процес, який проходив з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. Це був перший в історії правосуддя процес, на якому перед судом постали злочинці, які заволоділи цілою державою і зробили її знаряддям жахливих злодіянь. Головним обвинувачем від СРСР виступав Р. А. Руденко, на той час Прокурор Української РСР, пізніше Генеральний прокурор СРСР. Вирок трибуналу і сьогодні служить справі миру як переконливе попередження ініціаторам агресивних війн.

Про війну знято сотні фільмів, написано тисячі книжок. Але жоден художній твір не замінить живе спілкування з беспосереднім учасником бойових дій. І скільки б не минуло років, ми завжди будемо звертатися до тих історичних подій, які знаменують перемогу життя над смертю, розуму над безумством, гуманізму над варварством. В наш час багато що змінилося, ми вже будуємо нову незалежну Україну, але правду про війну повинен знати кожен. І "білі", і "чорні" її плями.

Потребують подальшого неупередженого ідеологічними стереотипами дослідження такі теми: український вимір війни, українське питання в роки Другої світової війни, українсько-польське протистояння на Західній Україні, колабораціонізм, існування антифашистського і водночас антикомуністичного політичного руху, терор та тероризм у діях ворогуючих сторін, культурно-освітнє життя в роки фашистської окупації, українська преса під час німецької окупації та інші.

Радянські воїни-переможці. Потсдам, 8.06.1945 р.

Роз
області в
факти ан
населенн
Німеччин
ліквідації

Ми
війни. На
люді дав
і по цей
суперечо
дослідни
подати д
літератур

Наї
розстріл
роботу в
страх за

За
окупанті
(в тодішн
окупован
досліджа
Дослідно
роботи
Бориспі
видання
наукові
державні

В
економі
Київщини

Ге
рейхсько
За нови
поділял
мав Киї

Кс
історії
Ус
знаєства

КОРОЛЬ В.Ю., УДОВИК В.М.

КІЇВЩИНА В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 рр.): ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Розглядається економічне та соціальне становище м. Київ та Київської області в умовах німецької окупації під час Другої світової війни. Подаються факти антигуманного ставлення німецької влади до міського та сільського населення Кіївщини, вербування та направлення на примусові роботи до Німеччини, винищення військовополонених та осіб єврейської національності, ліквідації духовного надбання української культури.

Минуло багато років, як пролунали останні постріли Другої світової війни. На сьогодні залишилося досить мало учасників та свідків тих подій, люди давно оплакали всіх загиблих, але ця війна привертає увагу дослідників і по цей час. Велика кількість більш плям та неточностей, непорозумінь та суперечок залишилась в історії цієї страшної трагедії. Перед сучасними дослідниками, які вивчають цей період людської історії, стоїть завдання подати дійсну історію війни, спираючись на матеріали архівів, мемуарної літератури та спогадів ще живих свідків.

Найбільше страждань нашій країні принесли роки окупації: масові розстріли як цивільних, так і військовополонених, вивезення молоді на роботу в Німеччину, голод, холод, хвороби, руйнування міст і сіл, а також страх за майбутнє країни, міста, села, кожної людини.

За новим адміністративним поділом, який здійснила німецька окупаційна влада, генеральна область "Київ" об'єднала території Київської (в тодішніх кордонах) та Полтавської областей. Ця територія була повністю окупована 13 жовтня 1941 р., а звільнена 12 березня 1944 р. Спеціального дослідження, присвяченого окупації цього регіону, поки що немає. Дослідники звертали увагу лише на деякі аспекти цієї проблеми. Це, зокрема, роботи В.Ю. Короля про окупацію м. Київ¹, А.С. Зіля щодо окупації Бориспільського району² та інших авторів³. Окремо треба відзначити таке видання, як "Книга Скорботи України. Місто-герой Київ"⁴, де введено в науковий обіг багато нових документів з архівів Києва, СБУ, громадських та державних установ.

В даній статті ми спробуємо висвітлити деякі аспекти соціально-економічної та культурної політики німецьких окупантів на території Кіївщини.

Генеральна область "Київ" охоплювала найбільшу територію рейхскомісаріату "Україна" - 71790,1 км², на якій проживало 4455927 чоловік. За новим адміністративним поділом вона складалася з 25 округів, які поділялися на 98 районів, що складались з сільських общин. Окремий статус мав Київ - місто обласного підпорядкування⁵.

Король В.Ю. - доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України Київського Національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Удовик В.М. - молодший науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України.

Повністю область опинилася під владою цивільної окупаційної адміністрації з 1 вересня 1942 р. На чолі генеральної області з лютого 1942 р. стояв генерал-комісар Магунія, який мав повну адміністративну та військову владу. У доповіді військово-адміністративного відділу констатувалося, що в генеральній області на осінь 1942 р. повністю було "вирішено єврейське питання"⁶, що означало знищення більшості представників цієї національності.

Першими установами нової окупаційної влади були відповідні господарські підрозділи вермахту. Вони одразу почали здійснювати окупаційну політику, тобто грабувати місцеве населення, забезпечуючи себе продовольчими ресурсами, знишувати ворожі елементи: політичних комісарів, партійних і державних діячів, організовувати нову владу на місцях, встановлювати податки для місцевого населення. При цьому також йшло спільне, поряд з місцевими жителями, хоча й недовго, розкрадання державного та колгоспного майна.

В перші дні відносного затишку населення міст намагалося оцінити нову владу, пристосуватися до неї. Люди вчитувались у накази і розпорядження окупаційної влади, які оголошувалися один за одним і регламентували кожен крок місцевих жителів: треба зареєструватись, здати зброю, радіоприймачі, протигази, велосипеди тощо, і всім доносити про ворогів вермахту, які переховуються. Заборонялося користуватися залізницею, переходити з одного міста в інше, тримати голубів тощо. Практично всі накази закінчувалися попередженням про застосування смертної карі. Відразу була встановлена комендантська година, і якщо хтось виходив вночі на вулицю, то міг бути арештований або вбитий. Начальник каральних органів в генеральній області П.Шеер у своїх показаннях на Київському процесі пояснив це так: "Я наказав, щоб при північному-небудь на вулиці в нічний час після першого окупаційного стріляли. В з'язку з чим, в м. Києві кожної ночі поліцейськими патрулями розстрілювалось багато громадян. Не було жодного випадку, щоб мені донесли про затримання в нічний час. Як видно, таких і не було, тому що всі, хто з'являвся на вулиці після настання темряви, розстрілювались... Поліцейські тільки по м. Києву кожної ночі розстрілювали 8-10 чоловік"⁷.

У великих містах, та і по районах теж, почалася хвиля арештів, обшукув, облав. Складалася атмосфера страху, шукання "крайбінків" - комуністів, чекістів, активістів та зведення з ними рахунків.

При організації органів місцевого "самоврядування" німці спиралася, насамперед, на колишню адміністративну структуру, обмежуючись селом, громадою і районом. Отже, межі колишніх районів були, в основному, збережені, оскільки це влаштовувало окупантів з адміністративної та господарської точок зору, а також тому, що населення звикло до них. Функції місцевої влади зводились переважно до такого: встановлення системи, за якої всі німецькі розпорядження виконувалися б негайно; збереження від пограбування населенням залишків державної та громадської власності; забезпечення порядку в населених пунктах; несення служби по охороні доріг, мостів та підтримання їх у належному стані; безперебійне забезпечення німецької армії продовольством та речовим спорядженням. Зауважимо, що

міська у пов'язі з дозволу штатком
Відізв вел праців отримув відправи випадка меркант для отрі церкві у українського дзвонаря чому та

"Затягає" місцевої гестапо польової поліції вермахту

Он генерал Йому бу акції з жандар злочині та обліз

Он українські діяла відкриваву мирног Вона бу чисель Керівн формал

С (обер- "Україн до фо допоміж і жандар партіз Кисва

упаційної
ого 1942 р.
військову
лося, що в
свейське
ніків цієї
ідповідні
їсновати
уючи себе
політичних
на місцях,
також йшло
зкрадання
ся оцінити
накази і
за одним і
тись, здати
осити про
лізницю,
всі накази
дразу була
на вулицю,
органів в
му процесі
ці в нічний
жної ночі
Не було
Як видно,
настання
жної ночі
а, обшукувів,
в, чекістів,
спирається,
сь селом,
сновному,
тивної та
х. Функції
системи, за
жсння від
власності;
роні доріг,
безпечнія
ажимо, що

міська управа діяла як самостійна господарська одиниця, оскільки всі справи, пов'язані з асигнуваннями, встановлення ставок заробітної плати, видача дозволу на заняття ремеслом та торгівлею - все потребувало дозволу штаткомісаріата або генералкомісаріата.

В міських та районних управах, громадських та релігійних організаціях діяв великий розгалужений адміністративний апарат. Люди йшли туди працювати не для того, щоб співробітничати з окупантами владою, отримуючи при цьому мізерну зарплатню, а й тому що сподівалися уникнути відправки на примусові роботи до рейху. Треба відзначити, що в деяких випадках, особливо на керівні посади, потрапляли люди зі своїми вузькими меркантильними інтересами. А деякі записувались до церкви, у школи, вузи для отримання хоча б якогось харчування. В Києво-Подільській Покровській церкві управитель церковних будівель А.Г. Горбовський переховував євреїв, українську і російську молодь, видаючи довідки, що вони охоронці, пономарі, лівонарі тощо, здобував навіть для них хлібні картки. Ніхто так і не розібрался, чому така невелика церква мала величезний штат працівників⁸.

“Забезпечення спокою”, а також “панування”, “управління” і “експлуатація” в цивільній адміністративній зоні означали грабіж і терор проти місцевого населення, що було можливе лише за допомогою каральних органів: гестапо, служби безпеки (СД), тасманої польової поліції (ГФП), німецької польової жандармерії, поліцейських формувань (охранної - штутцполіції та поліції порядку - орднунгсполіції), служби порядку, військ СС, підрозділів вермахту і військ держав - союзниць Німеччини тощо.

Очолював каральну систему в Київській та Полтавській областях генерал-лейтенант Пауль Шеер, начальник охоронної поліції і жандармерії. Йому були підпорядковані значні сили поліції. Він міг застежати до каральних акцій армійські підрозділи, що були дислоковані в цьому регіоні. На жандармерію покладалися контроль системи перепусток, розслідування злочинів за вказівками київської комендатури, нагляд за місцевою поліцією та облік населення, тобто вона здійснювала набір робочої сили в рейх.

Одним з головних елементів каральної системи окупантів була українська допоміжна поліція, яка була чисельнішою порівняно з німецькою, діяла виключно під наглядом останньої і виконувала найбільш брудну і криваву роботу: арешти,ув'язнення, допити, охорону таборів, розстріли мирного населення, депортацию на примусові роботи до Німеччини тощо. Вона була створена у грудні 1941 р. на допомогу німецькій каральній системі, чисельність її повинна була становити 1% від кількості населення. Керівництво нею здійснювало гестапо та воєнні комендатури, хоча формально вона підпорядковувалася “цивільній” адміністрації.

Стосовно української допоміжної поліції сам Шеер говорив: “Прютцман (obergruppenfuehrer СС, керівник каральних органів в рейхскомісаріаті “Україна”) дав мені вказівку - відразу по прибутті до Києва приступити до формування Українських добровільних батальйонів - української допоміжної поліції. Ці батальйони спільно з німецькою охоронною поліцією і жандармерією повинні були активно використовуватися в боротьбі проти партизан... За дорученням СД силами поліції проводилися арешти громадян Києва і області. Організацією українських добровільних батальйонів

німецькі органи мали на меті посилити німецькі опорні пункти охоронної поліції і жандармерії⁹. За кількістю німецька охоронна поліція нараховувала до 1000 чол. і стільки ж - українська поліція. Була ще волна поліція, яка охороняла мости через Дніпро (до 100 чол.), пожежна охорона (до 800 чол.) та 2 роти естонців (200 чол.). А в цілому по Києву та області - до 6000 чол.

Україна розглядалась німецьким керівництвом як територія колонізації німців, а український народ, який залишився після війни, - як робоча сила для цих колоністів. У період військових дій головним завданням влади було вирішення продовольчого питання, потім - поставка робочої сили до Німеччини. Ці два головних завдання німецької влади на окупованій українській території були спричинені гострою нестачею продовольчих запасів та військово-стратегічної сировини в самій Німеччині, а після кількох мобілізацій до діючої армії - великою потребою у робочій сили. Вони і визначали напрямок окупаційної політики, яка залежала, певною мірою, від подій на фронти, тому за весь період окупації німці, проявляючи нечувану жорстокість, іноді робили пропагандистські заходи соціального характеру, які, шоправда, далі пропаганди не йшли.

Складовою частиною продовольчої політики німецького нового порядку на окупованій території були фінансово-економічні заходи, які зовсім не означали розвиток місцевої економіки, а лише в повній мірі спрямовувалися на експлуатацію природних і людських ресурсів.

Пограбування економіки відбувалося не лише шляхом прямого грабунку, але і за допомогою різних фінансових та податкових заходів. Так, з початку окупації 1 німецька марка була прирівняна до 10 карбованців. Одночасно війська отримали як платіжні засоби так звані імперські кредитні банківські книжки для того, щоб уникнути накопичення німецьких марок в руках місцевого населення. До цього треба додати встановлення надзвичайно низьких цін на сільськогосподарські продукти, які підлягали обов'язковій здачі окупаційній владі. Наприклад, в с. Маковище Київської області за 1 кг зданої картоплі платили 12 коп., за 1 курку - 3,5 крб., за гуску - 2,8 крб.¹⁰ В той же час на київських базарах вже у вересні 1941 р. 1 кг картоплі коштував близько 4 крб.¹¹ Німці наживалися на спекуляції, яка була одним із засобів їх збагачення, хоча офіційно базар був заборонений, але місцева окупаційна влада закривала на це очі. Наприклад, скупка золота досягла таких розмірів, що через приплив його в рейх почалося падіння німецької марки. Займаючись спекуляцією, німці регулювали базарні ціни через закриття базару, посилення загороджувальних загонів навколо міст.

Ці заходи були доповнені цілою системою податків. На початку жовтня 1941 р. головнокомандуючий сухопутними військами видав "Тимчасове розпорядження про податки та збори", узгоджене з цивільними окупаційними органами. За цим розпорядженням до старих ще радянських податків, які не були скасовані, додалися нові.

Та все ж в сільській місцевості, де селяни хоч і платили великі податки, життя в матеріальному відношенні залишалось краще, ніж в містах. Міські жителі не мали необхідного мінімуму продуктів. При цьому на селі окупаційну владу представляла українська адміністрація та поліція, від яких здебільшого і залежали умови життя та діяльності українського населення. Ухилення селян

від ці
погре
поря
загон
лише
Це пі
терит
держа
орган
За пе
людес
оброб
стати
досяг
через
зменш
з 13 д

Колг
госпо
індив
держа
кнівс
госпо
сади
непра
комес
наказ
школ

причи
та не
рейхс
червн
на зем
від 1
будут
то отр
уїхши
війсь
влади
догов
га заз
культ
повин
оскіл

від сплати всіх видів податків було повсюди, не дивлячись на репресії, погрози, розстріли, вони забивали худобу для власного споживання. Якщо поряд або в самому селі не проходили військові дії та не діяли партизанські загони, то тоді часто й не було репресій серед місцевого населення, іноді лише брались у заручники та потім знишчувались громадські та партійні діячі. Це підтверджується статистичними даними закатованих під час окупації на території Київської області¹². Найбільше селяни потерпали від непосильних державних поставок та вербування робочої сили на працю в Німеччину.

В сільському господарстві німці змінили лише зовнішній вигляд організації виробництва, залишивши зміст таким, як і за радянської влади. За період війни сільське господарство зазнало не лише матеріальних і людських втрат, а і відбулось зниження агрокультури, погіршилася техніка обробки землі, що виявилося в дуже низькій врожайності. Так, за даними статистичного управління Київської області на землях Кіївщини вдалося досягти довосиного рівня врожайності лише в середині 50-х рр. Крім того, через відсутність пального в селах та заборони вирубки павкошініх лісів зменшилась площа плодово-ягідних садів в підсобних господарствах селян з 13 до 5,3 тис. га¹³.

Обіцяючи відмінити колгоспу систему, німці лише її трансформували. Колгоспи замінилися громадськими господарствами, правда з часом ці господарства перетворювались на хліборобські товариства з груповим та індивідуальною обробкою земельних наділів. Радгоспи, які тепер стали державними господарствами, на кінець 1942 р. почали занепадати. В київських держгоспах "Совки" та "Червоний трактор" основною галуззю господарства було садівництво, але через те, що не було належного догляду, сади приносили малий врожай, старі дерева всихали, а молоді розвивалися неправильно. В господарювання втруталися німецькі сільськогосподарські комісари, які не завжди давали допільні вказівки. Так, за німецьким наказом в садах деяка площа засівалася суцільним посівом зернових, що шкодило деревам і давало малий врожай¹⁴.

Погані врожаї отримували і в громадських господарствах. Основні причини цього: нестача техніки, пального, робочої сили для обробки полів та незадіканість селян в кращому врожаї. Не допомогло і проголошення рейхсміністрам у справах окупованих східних областей А.Розенбергом 3 червня 1943 р. "Декларації німецького уряду про приватну власність селян на землю в рейхскомісаріаті "Україна" на основі нового земельного закону від 15 лютого 1942 р. Зміст цієї декларації полягав у тому, що якщо селяни будуть добре працювати і виконувати держпоставки німецької армії та рейху, то отримають земельний наділ в індивідуальному користування, який і переде у їх власність, але на практиці ця декларація не втілювалася, оскільки німецькі війська вже відступали з України. За земельними розпорядженнями нової влади селяни міг взяти землю в оренду під городи та пасовища, але умови договору оренди не дозволяли розвиватися орендним відносинам. Так, за 1 га земельного наділу під городи оренда плата складала 150 крб. городніми культурами за державними закупівельними цінами, до цього сім'я орендаря повинна була виробити мінімум 50 трудоднів¹⁵. Оренда так і не поширилась, оскільки і самі німці не дуже заохочували до цього селян в період війни.

Не відмінила нова влада і радянську систему оплати праці селянам по "трудоднях", як обіцялося в новому аграрному законі. Протягом всього окупаційного періоду найбільшу кількість продукції за "трудодень" селяни отримали в 1942 р. Причина цього було загравання окупаційної влади з селянами, оскільки події на фронті розвивалися не на користь німецької армії.

Експлуатуючи селянство, німецька окупаційна влада не могла досягти своєї мети - збільшити поставки продовольства - ні примусом, ні демагогією. Селяни не хотіли підвищувати продуктивність праці і тим самим піднімати врожай, який був дуже низький навіть для періоду війни. У 1942 р. в Барішівському районі Київської області врожай жита становив близько 4 ц з 1 га, пшениці - 8,3 ц, гречки - 1,3 ц¹⁶. З таким врожаєм не можна було виконати планів держпоставок німецької державі. За планом на 1942 р. генеральна область "Київ" повинна була поставити 270 тис. т зерна, але по закінченні збиральної кампанії вдалося зібрати 189 тис. т¹⁷, тобто селянам нічого не залишилось за їх роботу.

Для підняття врожаю, збільшення площ обробітку землі німці намагалися по-різному вирішити питання з технікою: налагодити місцеву машинобудівельну промисловість або навіть завезти певну кількість з Німеччини.

Жоден з цих заходів не мав успіху. Так, МТС Київської області отримали 115 нових дизельних транспортів з Німеччини¹⁸. Але внаслідок браку пального ця техніка більше простоювала і селянам доводилося вручну обробляти землю.

Держпоставки німецької армії та в рейх були не нижчими, та й не вищими за радянські. Але тут ще треба додати грабунок німецьких військ (крім поставок). Отже, населенню мало що залишалося після здачі продуктів окупаційній владі, виплати податків, до того ж вони не могли розпоряджатися своїм майном па свій розсуд, лише з дозволу німецького коменданта. Не можна було зарізати худобу, продати коня в сусідньому районі, збувати молочні продукти на базарах.

Одна з найтрагічніших сторінок окупації - це трагедія військовополонених. В жодній попередній війні ця проблема не стояла так гостро, як під час Великої Вітчизняної війни. Мережа таборів смерті для військовополонених охопила всю територію України. Особливо гостро ця проблема постал на території генеральної області "Київ". Адже тут опинилися в оточенні кілька радянських армій - Київська оборонна операція, в результаті якої в полон потрапило більше 660 тис. червоноармійців; битва біля с. Підвисоке, де опинилися в оточенні 6-а та 12-а радянські армії. Більшість оточених опинилися у військових концентраційних та пересильних таборах на цій же території: Сирецький та Дарницький у Києві, "Хорольська яма", уманська "Зелена брама" та багато інших.

Про ці табори для військовополонених докладно розповів у своїй праці В.Ю. Король "Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках"¹⁹, в якій він також аналізує причини цієї трагедії, скільки ж все-таки людей потрапило в німецький полон. Треба згадати і працю Є.Долматовського "Зелена брама"²⁰, де він описує Уманський табір для військовополонених, в якому сам побував.

На
м. Крем-
стаціона
полон - 1
Всього з
звільнен
відбувал
сліватор
роздашо
неба і, в
Загалом
1942 р. ±

Не
Відомі т
у самій
осіб. П
могила
Христин
табори і
Інститут

Не
депорта
м. Київ²¹
1942 р. в
віддав 1
відправи
50 тис.,
Киеву і

До
Так, які
всього 2
вербува
сили, чи
потреб
застосо
міських
привозі
зходила
забирали

Пр
міськата
примус
Л. Форо
мініма:
середні
районні
сотні ж

На території Полтавської області найбільші табори знаходились в м. Кременчук та м. Хорол. В Кременчуці фашисти влаштували два стаціонарних табори для радянських військовослужбовців, які потрапили у полон - штаблаг 346-А та 346-Б, в яких одночасно перебувало до 20 тис. осіб. Всього за висновками судово-медичної експертизи, яка проводилася після звільнення міста, тут загинуло близько 40 тис. полонених. Жахливі події відбувалися і в пересильному таборі у м. Хорол, де, крім тaborів на території елеватора, в будинку райвиконкому та середній школі №2, ще один був розташований у ямі - кар'єрі біля цегельного заводу. Люди залишалися просто неба і, щоб якось захищатися від холода, рили невеликі нори та печери. Загалом у цій ямі перебувало майже 60 тис. військовослужбовців. До осені 1942 р. в Хорольському таборі загинуло понад 57 тис. радянських воїнів²¹.

Не легше було перебування в тaborах і на території Київської області. Відомі тaborи у передмісті Білої Церкви - Олександрії (на 50 тис. чоловік) та у самій Білої Церкви, де лише до лютого 1942 р. померло близько 4,5 тис. осіб. Понад 12 тис. замучених полонених спільно сьогодні у братських могилах біля с. Сміла. Існували тaborи і у Василькові, Івангороді Христинівського району Київської області. Не можна не згадати найбільші тaborи в самому Києві: два Дарницькі та Сирецький, на вул. Керосина та Інститутська²².

Не обминула місцевих жителів генеральної області і насильницька депортація до Німеччини. За даними начальника поліції безпеки та СД в м. Київ²³ з Київської генеральної області на роботу в Німеччину до вересня 1942 р. відправили близько 156 тис. чол., що складає 7% населення, Київ же віддав 11,1% своїх людей. За початковим планом з цієї області треба було відправити 130 тис. чол., пізніше, в середині травня, збільшили план ще на 50 тис., але потім скоротили на 20 тис., залишивши їх для збору врожаю. По Києву призначили вербування через побудову північного мосту в кінці лінія.

До кінця літа 1942 р. в м. Київ вербування поступово зійшло напівінь. Так, якщо у червні відправили 36 тис. чол., липні - 17649 чол., то в серпні - всього 2178 чол. Це пояснюється не стільки послабленням тиску німецьких вербувальних загонів, скільки зменшеннюм контингенту чоловічої робочої сили, частина якого залишилась для місцевих військово-господарських потреб²⁴. Тоді поліцейські загони почали справжнє "полювання на людей", застосовуючи масові облави на ринках, у церквах, театрах та кінотеатрах, на міських пляжах. Наприклад, за розпорядженням районної управи в село привозили кіноустановку для показу якогось цікавого фільму, молодь зходилася на таке видовище, але не дочекавшись кінця фільму поліція всіх забирала на збірні пункти.

Провідну роль в цій злочинній політиці окупантів відігравала Київська міська та районні управи, маючи в своєму розпорядженні відповідний апарат примусу - українську поліцію. За наказом київського міського голови Л. Форостівського від 11 квітня 1942 р. по районах міста була встановлена мінімальна щоденна норма відправки робочої сили до Німеччини (в середньому 50 чол.), виконання якої персонально покладалось на голів районних управ²⁵. Отже, за цим наказом щоденно лише з Києва відправляли сотні жителів, особливо молодь, до Німеччини на примусові роботи.

Ще один аспект нового порядку - це розвиток освіти та культури. Бурхливий сплеск національних почуттів і відродження культурних традицій восени 1941 р. змінився обережною і помірною політикою окупантів щодо цих питань. Як відомо, за розпорядженням рейхскомісара України Е.Коха в структурі освіти залишились лише народні чотирьохкласні школи та спеціальні сільськогосподарські, фельдшерські та ремісничі середні школи.

Початкове навчання було обов'язковим, при цьому переслідувалася мета відвідування шкіл, а не поширення навчання. Вищі навчальні заклади майже всі були закриті для навчання, в них працювали лише невеликий штат людей з охорони та збереження цінностей²⁶. Лише в Києві з дозволу генералкомісара функціонували медичний, сільськогосподарський, частина науково-дослідних інститутів та консерваторія, частина середньо-спеціальних закладів (музичні школи, торговельний технікум, школа домогосподарства). У листопаді 1942 р. медичний інститут був закритий, а студенти та викладачі направлені на роботу до Німеччини, так само, як і студенти консерваторії, що була закрита 1 січня 1943 р.

Як завжди під час ідеологічних війн страждають книги - німці вилучали з користування всю більшовицьку літературу та конфісковували з бібліотек найбільш цінні твори. Окупанти запровадили обмежене користування літературою для населення. Так, у спеціальному переліку заборонених авторів і творів художньої літератури налічувалося близько 500 видань²⁷. Не поступалися німцям і місцеві знавці антикваріату та історичних матеріалів. Київська міська управа під головуванням професора-історика О.П.Огоблина взяла на себе опіку над міськими бібліотеками, книгарнями, приватними бібліотеками тих, хто був або евакуйований, або розстріляний в перші дні окупації.

Особливо багато залишилось цінних приватних колекцій в будинках євреїв, розстріляних у Бабиному Яру. Ці колекції, бібліотеки за наказом міського голови від 17 жовтня 1941 р. були описані за допомогою районних житлових управ. Якщо ж в квартирі, де була цінна колекція, жила нова сім'я, то тоді книги здавались їй на зберігання під розписку.

Крім цього, у листопаді 1941 р. були створені управа Української Книжкової палати і Українська Архівна управа в м.Київ при відділі культури і освіти міської управи, які займалися збереженням бібліотек і архівів. Тоді ж організувалося об'єднання міської торгівлі "Книгокультторг" (на чолі з Р.Пилипенко), якому передали 21 торговельну крамницю, склади та приміщення "Военгиз", "Укркультторгу" і яке майже монополізувало торгівлю книгами. Так само за дозволом міської управи Спілка українських композиторів вилучала музичні бібліотеки з помешкань єврейських музикантів та тих, хто не встиг вийти на схід. Заступник голови м.Київ В.Л.Волканович наказав до 15 квітня подати списки квартир, в яких була спеціалізована геологічна література та "Радянський атлас світу"²⁸. Після звільнення міста сліди найбільш цінних колекцій загубилися.

Незважаючи на тяжкі роки окупантів, все ж таки відбувався і розвиток культури. Звільнена від утилістичної ідеології українська культура під проводом націоналістичної інтелігенції йшла в маси. Майже по всіх

а культури, їх традицій, вкупній підтримці та підтримці відповідної місцевої влади.

слідувалася
ні заклади
чикій штаг
з дозволу
їй, частина
пеціальних
подарства),
а виспадачі
серваторії.

ці вилучали з бібліотек інституційних авторів дань²⁷. Не матеріалів. Отоблина приватними в перші дні

Української
п'яти культури
івів. Тоді ж
(на чолі з
склади та
з торгівлю
Українських
зрейських
зовн. м. Київ
яких була
н.²⁸ Після

і розвиток
науки та культура
може по всіх

окружних і районних містах діяли осередки товариства "Просвіта", які організовували культурно-освітні заходи. Про діяльність цих товариств на культурній ниві свідчили й радянські джерела. Так, комісар партизанського загону Канівського району Я.Ф.Носенко згадував про організовані "Просвітою" по селах клуби, в яких збиралась молодь на танці, співались українські пісні²⁹.

У всіх районах працювали свої українські драматичні театри, які ставили п'єси українських класиків (*"Наталка-Полтавка"*, *"Мартин Боруля"*, *"Сватання на Гончарівці"* тощо). Не забувала українська молодь і спорт. Так, славилася спортивними досягненнями команда *"Старт"* 1-го Київського хлібозаводу³⁰. В деяких містах проходили навіть спортивні змагання між німецькими військами й місцевою молоддю. Наприклад, в м. Васильків футбольний матч між васильківцями і німецькою військовою частиною, який проводився з ініціативи останніх, закінчився з рахунком 4:1, на користь українців³¹.

Трагічність окупації була ще й в тому, що на людей, які пережили страхі і гливи роки окупації, радянська влада, яка перша їх зрадила, залишивши на свавілля німців, відразу після звільнення та і після закінчення війни дивилася як на зрадників, що накладало свій відбиток на їх подальше життя. Частина з них незаслужено постраждала, отримавши різні терміни ув'язнення. Але ж для населення окупованих територій одне з головних завдань було вижити: не потрапити під кулі, німецькі або партизанські, добути єжу для себе і своєї сім'ї, щоб не померти з голоду, добути хоч трохи дров та вугілля, зберегти теплі речі, не згинути від хвороб.

Вижали по-різному: одні йшли в партизани та підпілля (українське чи радянське), інші вступали на службу в поліцю, гестапо, ставали старостами, працювали у відкритих місцевих установах, лікарнях тощо. Багато людей, як могли, шкодили німцям, вели активний та пасивний опір, знищували пальне, худобу, поширювали захворювання в німецьких казармах, хоча часто це відбувалось на шкоду собі, але в усіх було одне завдання - звільнення з-під гніту німецько-фашистських окупантів. Треба сказати, що й нижчі німецькі чиновники та солдати багато в чому не виконували накази свого керівництва і наживалися на місцевому населенні.

Особливо трагічною була доля жителів мм. Київ, Біла Церква, Умань. За жахливими планами Гітлера ці міста повинні були взагалі зникнути, тому і ставлення до них було відповідно. Так, "Київ перетворився на місто зліднів. Худі або одуті від голоду, обідрані люди блукали як тіні по вулицях і квартирах, просячи милостиню. Але ніхто нічого не давав, бо німці всіх обібралі".

Король В.Ю. Бабин Яр та гітлерівський геноцид проти інтелігенції і військовополонених // Вісник Київського університету. - 1992. - №8. - С.20-26; Король В.Ю., Мошик І.В. Фашистський окупаційний режим на Україні та становище інтелігенції // Трибуна. - 1997. - №№9-10. - С.34-35; Король В.Ю. Система каральних органів в окупованому Києві (1941-1943) та їх виконавці // Історія в школі. - 2000. - №№11-12. - С.10-12; Він же. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. - К. 2002.

²Заль А.С. Бориспільщина в роки війни. Документальна розповідь. - К., 1996. - 142 с.

- ¹Суд пам'яті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій 55-річчю Перемоги Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. - К.: Знання, 2000. - 144 с; Підвиду народному життю у віках: Матеріали науково-практичної конференції 19 квітня 2000 року. - Полтава: АСМІ, 2000. - 156 с.
- ²Книга Скорботи України. Місто-герой Київ. - К.: Книга Пам'яті України, 2003.
- ³Центральний державний архів видів органів влади та державного управління України (далі - ЦДАВОУ). - Ф.КМФ-8. - Оп.1. - Спр.182. - Арк.39.
- ⁴Там само. - Спр.6. - Арк.208.
- ⁵Історія України. Документи. Матеріали / Укладання, коментарі В.Ю.Король. - К.: Академія, 2002. - С.355.
- ⁶Бабин Яр: к 50-летию трагедии 29-30 сентября 1941 г. - Іерусалим: Бібліотека-АЛІЯ, 1991. - С.35.
- ⁷Державний архів Служби Безпеки України. - Ф.55663. - Спр.1679. - Т.1. - Арк.10-13; Т.18. - Арк.7.
- ⁸Державний архів Київської області (далі - ДАКО). - Ф.Р2003. - Оп.1. - Спр.25. - Арк.1,17.
- ⁹ЦДАВОУ. - Ф.3676. - Оп.4. - Спр.476. - Арк.149.
- ¹⁰ДАКО. - Ф.4758. - Оп.2.
- ¹¹Сільське хуторство Київської області (1940-1983 рр.). - К.: Статистичне управління Київської області, 1984. - С.56-64, 89.
- ¹²ДАКО. - Ф.2376. - Оп.1. - Спр.13. - Арк.23-25.
- ¹³Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО). - Ф.2392. - Оп.19. - Спр.85. - Арк.8-10.
- ¹⁴ДАКО. - Ф.2418. - Оп.1. - Спр.32. - Арк.6.
- ¹⁵ЦДАВОУ. - Ф.3676. - Оп.4. - Спр.476. - Арк.357.
- ¹⁶Іванівські вісті. - 1943. - 29 червня.
- ¹⁷Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. - К.: Академія, 2002.
- ¹⁸Долматовский Е.А. Зеленая брама. - М., 1989. - 315 с.
- ¹⁹ЦДАВОУ. - Ф.14. - Оп.2. - Спр.2118. - Арк.127-130.
- ²⁰Король В.Ю. Трагедія військовополонених... - С.68-75.
- ²¹ЦДАВОУ. - Ф.3676. - Оп.4. - Спр.474. - Арк.284-291.
- ²²Там само. - Арк.284-286.
- ²³ДАКО. - Ф.2412. - Оп.2. - Спр.18. - Арк.1-2.
- ²⁴ДАПО. - Ф.2318. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.28.
- ²⁵Магалєєва Н., Дубровіна Л. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941-1943) // Бібліотечний вісник. - 2001. - №3. - С.13; Коваль М.В. Доля української культури за "нового порядку" // Український історичний журнал. - 1993. - №11-12. - С.32.
- ²⁶ДАКО. - Ф.2412. - Оп.2. - Спр.10. - Арк.21, 25.
- ²⁷Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф.1. - Оп.22. - Спр.122. - Арк.20.
- ²⁸Український голос (Луцьк). - 1942. - 6 серпня.
- ²⁹Васильківські вісті. - 1942. - 17 вересня.

The economical and social situation of the Kyiv city and Kyiv region under the German occupation during the Second World War is investigated. The facts of German authority inhuman treatment of Ukrainian urban and village people, recruitment and forwarding to Germany, extermination of prisoners of war and Jewish people, liquidation of Ukrainian cultural wealth are given.

Отримано 02.12.2005.

СУМСЬКА
створю-
ї хідні
ефекти

О-
висвітлю-
сфері в
І.Встро-
привер-
певною
літератур
тим, що
можливе
викори-

М-
жкі фор-
більш
потенції

П-
перева-
власну-
тєчні-
керівни-
плакат
посада
привед

С-
військ-
адмініс

З-
поклад-
огляду
сирови-
трирів

Харків-
господ-
професі

Н-
заступ

НЕСТЕРЕНКО В.А.

ФОРМУВАННЯ ДОПОМОЖНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ВІЙСЬКОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

В статті розглядається система українських допоміжних органів, які створювалися німецькими військово-господарськими установами в північних і східних областях України в період окупації 1941-1943 рр. з метою більш ефективної експлуатації їх економічного потенціалу.

Останнім часом у вітчизняній історіографії з'явилися роботи, які висвітлюють процес формування та структуру органів, що діяли в економічній сфері в період німецької окупації України. Серед них слід назвати роботи І.Ветрова та І.Тарнавського¹. Проте не можна сказати, що ця проблема привертає належну увагу дослідників. Це пояснюється складністю аналізу, певною “сухістю” цієї теми, розпорощеністю, а часто і відсутністю архівних джерел. Незважаючи на сказане, на наш погляд, її актуальність обумовлена тим, що без дослідження структури допоміжних господарських органів неможливо об’єктивно оцінити роль і масштаби економічного колабораціонізму, використання окупантами радянського “досвіду” експлуатації тощо.

Метою даної статті є аналіз мережі допоміжних господарських органів, які формувалися німецькими військово-господарськими установами для більш успішної експлуатації промислового та сільськогосподарського потенціалу східних і північних областей України.

Поряд із системою адміністративних українських органів, створюваних переважно комендатурами, німецькі господарські установи розгорнули власну мережу українських допоміжних господарських органів. У “Зеленій течці” Герінга давалися настанови домагатися співпраці з радянськими керівниками, які залишилися на захопленій території. За допомогою закликів, плакатів, розпоряджень ставилося завдання змусити їх залишитися на посадах і шляхом погроз та покарань підтримувати їх відповіальність за приведення в дію виробництва².

Особливістю господарських органів стало те, що вони, на відміну від військово-адміністративних установ, використовували обласний рівень адміністративно-територіального поділу СРСР.

З початком окупації виникали так звані земельні управи. На них покладалося завдання управління сільськогосподарською сферою, яка, з огляду на плани німецького керівництва по перетворенню України в аграрно-сировинний додаток Рейху, мала першочергове значення. Управи мали трирівневу структуру: обласні, окружні та районні.

Харківська обласна земельна управа була створена згідно з постановою Харківської міськуправи від 1 грудня 1941 р. шляхом надання її сільськогосподарському відділу функцій самостійної інституції. Головою призначено професора М.Ветухова.

Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, старший викладач Сумського державного університету.

Збереглося два варіанти проектів цієї постанови. У другому з них (у першому розділі) додано, що облземуправа безпосередньо підпорядкована сільськогосподарській конторі при німецькому командуванні³.

Вже 15 грудня професор Ветухов своїм наказом №1 призначив штат облземуправи: 1) загально-адміністративний відділ - 12 осіб; 2) економіко-статистичний відділ - 6; 3) бухгалтерія й ревізія - 7; 4) агрономічний - 9; 5) відділ тваринництва - 7; 6) технічний - 8; 7) відділ землевпорядкування - 4; 8) відділ селянських лісів - 2; 9) господарча частина з обслуговування приміщення - 7 осіб.

Серед функцій, виконуваних облземуправою на кінець березня 1942 р., поряд з роботами по відновленню сільського господарства, забезпечення весняної сівби, поновленню тваринництва, тракторного парку МТС тощо, значилися більш притаманні районним управам: забезпечення роботи шляхів, лікарень, шкіл, зокрема сільськогосподарських, оподаткування селян⁴.

Організація обласної сільгосуправи Ворошиловградської області почалася наприкінці липня 1942 р. Вже 1 серпня видані “*Тимчасове положення*” і “*Штатний розклад*” облземуправи. Відповідно до них спочатку управа складалася з шести секторів (у “*Тимчасовому положенні*” - п’ять). Очолював облземуправу головний агроном В.Бешлик. Йому допомагали: заступник, інспектор-агроном, агроном-інтенсивник, секретар-машиністка. Штат секторів: сектор радгоспів - старший агроном, два інженери-інспектори, секретар-машиністка; сектор МТС (відсутній у “*Тимчасовому положенні*”) - старший інженер, два інженери-інспектори, секретар-машиністка; сектор тваринництва та ветеринарії - старший зоотехнік, зоотехнік з племсправи, завідуючий інкубаторною станцією, інспектор конярства, старший ветлікар, секретар-машиністка; сектор землевпорядкування та меліорації - старший землевпорядник, інспектор-землевпорядник, інженер-геодезист, меліоратор, лісовод, машиністка, кресляр; планово-фінансовий сектор - головний бухгалтер, фінансист-плановик, статистик, бухгалтер по МТС (машинно-тракторні станції), бухгалтер по радгоспах, бухгалтер господарської частини, завгосп, касир; сектор підсобних підприємств - старший інженер, механік по млинах, технолог шкірзаводів; десять осіб обслуговуючого персоналу⁵.

Але у процесі формування структура сільгосуправи неодноразово змінювалась. В іншому документі - “*Схема управління в обласному сільгосупралінні на початку організації*”, який відноситься до середини серпня того ж року, вказується на існування одинадцяти секторів. Крім уже названих, - статистична група, колгоспний, плодоовочевий, загальний відділ, а сектор тваринництва і ветеринарії поділений на два окремих. Зазначено також, що сектори МТС і радгоспів були перетворені на самостійні управління⁶.

Остаточно облземуправа Ворошиловградщини виглядала так: 1) ветеринарний сектор; 2) фінансовий; 3) загальний відділ; 4) статистична група; 5) сектор землевпорядкування; 6) колгоспів; 7) тваринництва; 8) підсобних підприємств⁷. Всього на початок січня 1943 р. тут разом з обслугою працювало 40 чоловік⁸.

Облсільгосуправі Ворошиловграда підпорядковувались вісім окружних сільгосуправ, у свою чергу останнім підлягали районні

сільгоспправи. Вони поділялися на “агро-зооветдільниці”, очолювані дільничими агрономами, які безпосередньо керували роботою голів, агрономів, бригадирів колгоспів, радгоспів і приміських господарств⁹. Усього Ворошиловградська область поділялася на 111 агро-зооветдільниць¹⁰.

На Сумщині відповідна структура виникла на початку грудня 1941 р. У наказах вона іменувалася “Сумське українське обласне земельне управління” або “відділ”¹¹. Але вже з середини 1942 р. - “Українське сільськогосподарське допоміжне бюро по Сумській області”. Очолювали його дві посадові особи: начальник Кавцевич і головний агроном Настевич. Окружні і районні ланки були подібними до розглянутих вище. Окружна земуправа в Ромнах у своїх наказах іменувала себе “Роменське обласне сільськогосподарське бюро”, а Роменську округу “областю”¹². Можливо пояснення цьому в перекладі німецького слова “*gebit*”.

Сумщина поділялася на 9 округів¹³. Раніше, ніж на Луганщині, з метою встановлення безпосереднього догляду за всіма громадськими господарствами і хліборобськими спілками та поліпшення керівництва ними тут, за розпорядженням відділу сільського господарства Wi Kdo (господарського командування) від 29 травня 1942 р., райони були поділені на дільниці, що мали назву “опорних пунктів”. В середньому кожен включав від 8 до 12 громадських господарств або хліборобських спілок¹⁴. Наприклад, Лебединський район спочатку подіявся на 5 таких пунктів. До кожного входило від 13 до 15 громадських господарств. Потім розмір кожного зменшено і їх стало 8: Пристайлівський - 7 господарств; Курган-Озацький - 7; Лебединський (Михайлівський) - 8; Михайлівський (Межирич) - 9; Ворожб'янський - 12; Мало-Висторопський - 8; Рябушкінський - 8; Будильський - 11 господарств. Штат цих пунктів складався з німецького офіцера - “керівника опорного пункту” і службовців з місцевих жителів: старшого агронома, агронома (за потреби), перекладача, інструктора-бухгалтера і прибиральниці¹⁵.

Для контролю за діяльністю українських допоміжних органів було запроваджено такий порядок: будь-яке звернення в господарських питаннях, наприклад, до облземуправи, окружні і районні управи мали складати двома мовами, німецькою й українською, та обов’язково затвердити печаткою і підписом у німецького сільгоспправителя (уповноваженого) відповідного рівня. Інакше розгляд питання міг затягнутися¹⁶.

Крім того, при відділах облземуправ створювалися контори по керівництву певними галузями. Так, при Харківській існували: по техвідділу - контора сільгоспостачання, облбази при конторі сільгоспостачання, контора МТМ (машинно-тракторні майстерні), контора МТС, контора нафтобази, контора сільелектро; по агровідділу - контора по заготівлі і збути насіння, контора контролю насіння, контора сортuvання та сортовипробування; по відділу тваринництва - племконтора, контора пасічництва. Також були створені: бюро сільгоспкооперації - 3 особи; управління державними господарствами - 13; лісове управління - 5; управління цукрової промисловості - 5; молочно-масляної промисловості - 3; заготхудоби і м’ясної промисловості - 3; оргбюро споживспілки - 4; заготзерно - 3; єдальні - 2¹⁷.

З часом певні відділи земуправ разом з відповідними конторами виділялися у самостійні підрозділи, підпорядковані безпосередньо німецьким господарським органам. При цьому інколи використовувалась радянська система подібних закладів. Так, з 1 березня 1942 р. технічний відділ облземуправи Сум був виділений і переданий німецькому господарському командуванню. На його основі виникло Українське допоміжне бюро сільськогосподарської техніки. Керівництво ним взяло на себе зондерфюрер Бруно Вехштайн¹⁸. Бюро мало свої відділення в округах. З кінця вересня 1942 р. назва змінюється на “Сумське обласне управління МТС”, а з 1 жовтня проходить реорганізація: окружні бюро перетворено на вісім головних МТС. Головні МТС були об’єднані зі складами сільгоспостачання. Всі інші технічні підрозділи в округах (МТС, МТМ, сільелектро, нафтобази, автоколони тощо) підпорядковувалися головним МТС і тільки через них могли звертатися до обл управління МТС¹⁹.

У Сумах на початку грудня 1941 р. була організована обласна контора “Заготхудоба”, яку очолив директор А. Сагайдаченко. Вона займалася обов’язковими м’ясопоставками селянських господарств і загальних дворів, а згідно з циркуляром №3 від 10 березня 1942 р. від облспоживспілки до неї перейшла справа заготівлі шкір і хутра. Для цього відновлено мережу районних контор “Заготхудоба” по всій області, але не в кожному районі, а за потребою. Наприклад, у Роменській окрузі діяло тільки дві бази. Всього на початок січня 1942 р. в Сумській області діяло 16 райконтрор. Для затвердження їх керівництво було викликане у Суми 5 січня 1942 р.²⁰ Робота деяких з них почалася ще до організації облконтори. Наприклад, в Охтирці таку райконтору організувала міськуправа ще 14 жовтня 1941 р. А через тиждень її передали у розпорядження німецького сільгоспкомандування²¹.

При організації виникли проблеми, пов’язані з неузгодженістю дій німецьких органів. Так, згідно з доповідною запискою, поданою директором А. Сагайдаченком до Сумського обласного сільгоспкомандування, протягом трьох місяців облконтора не могла добитися від Роменської райконтори виконання наказів через протидію Роменського округового німецького сільгоспкомандування, яке навіть двічі не приймало представників від облконтори і не відряджало директора та головного бухгалтера у Суми для їх затвердження.

Певний час, з січня до початку-середини квітня 1942 р., північні райони Сумщини та їх райконтори “Заготхудоба” були виведені з підпорядкування Сумської облконтори, а саме: Білопільський, Ульянівський, Путівльський, Середино-Будський, Есманський, Шалигінський, Шосткинський, Глухівський, Хільчанський. Потім їх повернули²². Можливо, це було пов’язано з планами ліквідувати Сумську область та намірами передати ці території до складу рейхскомісаріату “Україна”. У справі заготівлі “Заготхудоба” активно співпрацювала з обласною і районними земельними управами. Адже їх обов’язком було підрахувати поголів’я всієї худоби загальних і селянських господарств та визначати певний контингент великої рогатої худоби, свиней і птиці для подальшої здачі. Для більш чіткої організації роботи і подальшого вивезення тварин, організовано міжрайонні контори “Заготхудоба” по всіх восьми округах Сумщини²³.

Відновили свою діяльність також контори “Заготзерно”. Вони, як і “Заготхудоба”, займалися забезпеченням обовязкових поставок державі громадськими і селянськими господарствами. Інфраструктури цих заготівельних організацій схожі. Сумську обласну контору з німецького боку очолював комісар-керівник Меркер, з українського - Велько.

В областях військової зони також діяли представництва організацій, які займалися заготівлею певного виду продукції. При цьому вони не мали свого обласного управління. Наприклад, з 1 січня 1942 р. у Ромнах на Сумщині утворено тютюново-насінневу базу “Тютюнтрест” з центром у Києві. Її керівником призначено Д.Качура.

Діяли і міжобласні контори. Прикладом може слугувати Харківська обласна контора шовківництва, який, крім господарств даного профілю Харківської області, підпорядковувались господарства п'яти районів Сумщини. У Барвінківському, Петрівському, Лозівському, Близнюківському, Сахновщанському районах Харківщини розводили тутового шовкопряда, а в Богодухівському, Валківському, Коломацькому, Краснокутському, Ново-Водолазівському Харківської та Тростянецькому, Сумському, Краснопільському, Лебединському, Білопільському районах Сумської області - дубового. Крім того, Харківська контора мала економічні зв'язки з відповідною конторою у Полтаві²⁴.

З метою збільшення поставок державі відновлена і використана окупаційними властями також мережа споживчих товариств. З цього приводу існували спеціальні розпорядження рейхсміністра Розенберга від 28 травня і рейхскомісара Коха від 26 серпня 1942 р. Ними передбачалося створення Всеукраїнської кооперативної спілки з центром у Києві. На рівні областей створювались обласні спілки споживчих товариств. Майно споживчих товариств вважалося “під опікою за дорученням німецької держави”. На них покладалося завдання заготівлі у селян фруктів, овочів, меду, яєць, птиці, картоплі, утилю, шкір, хутра, лікарських рослин тощо. Поряд з цим декларувалося постачання сільського населення предметами широкого вжитку у формі преміювання.

Управління спілками ґрунтувалось на засадах демократичності. Керівними органами спілки були правління і збори уповноважених. Збори уповноважених облспоживспілки складалися з представників споживспілок нижчого рівня й інших товариств членів спілки. Збори уповноважених мали збиратися раз на рік або у важливих випадках позачергово на заклик правління. Збори обирали правління, яке здійснювало постійне керівництво. Наприкінці року правління складало перед зборами звіт. Його перевіряла і давала оцінку роботі ревізійна комісія, створювана зборами уповноважених. До комісії не могли входити члени правління і службовці спілки²⁵. Ця організація мала розгалужену мережу. Наприклад, Сумська обласна спілка споживчих товариств станом на 1 січня 1943 р. включала 385 сільських споживчих товариств²⁶. Ще одним окремим підрозділом української допоміжної сільгосп-адміністрації у Сумській області стало Сумське обласне управління державними маєтками (переважно колишні радгоспи). В його віданні перебувало 37 державних маєтків (у 1943 р. - 39). 1 липня 1942 р. його підпорядкували Головному управлінню держмаєтків у Києві²⁷.

На Луганщині організація відповідної установи почалася в середині серпня 1942 р. під назвою “*Обласний трест держмаєтків*”²⁸. Призначений управляючим тресту Давидов розробив “*Положення про роботу Обласного тресту держмаєтків по Ворошиловградській області*”, яке 19 серпня затвердив комендант області майор Шнайдер. В першому розділі цього документа сказано, що облтрест є відділом обласної сільгоспкомендатури Ворошиловградської області й усі свої розпорядження земуправам і радгоспам зобов’язаний попередньо узгоджувати з нею. Трест призначав управляючих держмаєтками і затверджував їх штати. При цьому головний агроном відповідав за політичну надійність призначених у трест людей і, разом з обласним агрономом облземуправи, за районних агрономів. Ті, в свою чергу, відповідали за робітників і службовців своїх земельних управ.

Управляючий держмаєтком ніс повну відповідальність за своєчасне і якісне виконання планових завдань і його розпорядження були обов’язковими для підлеглих. Ніхто, крім нього, не мав права давати вказівки робітникам держмаєтку²⁹.

Наприкінці вересня 1942 р. відбулася реорганізація тресту. Замість попереднього “*Положення*” від 19 серпня затверджено нове - від 15 вересня, яке суттєво відрізнялося. Змінилася його назва на “*Обласне управління державними маєтками*”. У першому розділі йшлося про його підпорядкування Головному управлінню держмаєтками при імперському комісаріаті для України³⁰. Отже, облуправління держмаєтками були виведені з-під підпорядкування місцевих господарських інстанцій і передані управлінню в рейхскомісаріаті. При цьому їх взаємодія з земельними управами припинялася.

Самостійною інстанцією було “*Сумське обласне управління лісами*”. 27 листопада 1941 р. згідно з розпорядженням німецького господарського управління Харкова всі ліси Сумської області з їхніми підприємствами, живим і мертвим реманентом оголошувалися власністю німецької держави. Їх управителем призначено доктора Золотова³¹. Структура лісництв не відповідала поділу на райони: на початок січня 1942 р. нарахувалось 50 лісництв, об’єднаних у 10 головних лісництв; пізніше - 62 лісництва, об’єднаних у 12 головних³².

Серед службовців нижчих ланок розповсюджувалися чутки, що діяльність цього обласного управління могла бути припинена взагалі. 5 березня 1942 р. головний лісничий Охтирського головлісництва Дрюченко повідомляв старшому лісничому Охтирського лісгоспу про підпорядкування з 27 грудня 1941 р. Харківському лісовому управлінню і стверджував: “*Щодо Сумського Обласного управління, то в зв’язку зі скасуванням Сумської області, існування Сумського облуправління повинно бути закінчено*”³³. З Шостки директору Золотову доповідали, що 3 лютого з Чернігова одержано розпорядження про утворення там лісового управління на Чернігівську і Сумську області³⁴. Сумське обллісоуправління, в свою чергу, надсидало скарги до господарської інспекції Сум про те, що українські лісоуправління не тільки Чернігова, але й Харкова віддають йому розпорядження. Проте всі питання були зняті розпорядженням №1 від 25 березня 1942 р., згідно з яким “*Українська лісова інспекція Сум*” разом з усіма лісництвами, лісопильними

заводами, деревообробними підприємствами підпорядковується новоутвореній групі “Ліс і господарство” господарської інспекції (Wi Kdo) Сум³⁵. Ця галузь була настільки важливою, що її працівників заборонялося відправляти до Німеччини³⁶.

В областях за потребою організовувались і спеціалізовані контори. На Луганщині при облсільгосупрвлінні діяла обласна гідротехнічна меліоративна контора, штат якої налічував 25 осіб³⁷. Там же у жовтні 1942 р. з метою покращення виробництва насіння організовано облконтору “Держсортфонд”, очолювану управляючим П.Лебедевим. Вона мала три заготовітельні пункти: Ворошиловградський, Старобільський, Сватівський³⁸.

Для керівництва вугільною промисловістю Донбасу були створені нові управлінські структури. У Сталіно розташовувалося “Головне управління вугільної промисловості Сходу” та гірничо-металургійне товариство “Ост”, під керівництвом яких перебували шахти і заводи регіону. Очолював товариство віце-шеф генерал Віннакер. Експлуатацією галузі також займалася “Контора Донецької та української кам’яно-вугільної промисловості”.

На основі колишніх комбінатів створювалися гірничі управління, наприклад, у Сталінській області на базі комбінату “Сталінвугілля”. Пізніше таке ж було створене й у Ворошиловградській області. Замість колишніх трестів утворені дирекціони. Дрібні шахти об’єднані у шахтоуправління. Великі шахти підпорядковувалися безпосередньо дирекціонам.

Керівництво вугільної промисловості перебувало в руках німецьких чиновників. Дирекціони і шахтоуправління очолювали німецькі управляючі - зондерфюрери. На шахтах кожною дільницею керував начальник, змінами - десятники. За роботу бригад відповідали артільники. До складу керівництва, особливо на нижчі управлінські посади, залучалися місцеві фахівці³⁹.

Подібна схема управління була притаманна всім галузям промисловості. Головний нагляд за підприємством здійснював німецький керівник або його заступник. Він мав скеровувати свою діяльність на збереження, збільшення виробництва та виробничих сил, покращення обладнання, поповнення штату працівників і, навіть, на заповнення їх вільного від роботи часу культурними розвагами.

Призначався також директор або управляючий з місцевого населення. Він відповідав перед німецьким керівником за проведення всіх визначених ним заходів, мав вказувати на всі виявлені недоліки як особа, знайома з місцевими умовами.

Крім того, на допомогу керівнику підприємства призначався виробничий староста, завдання якого полягало у створенні атмосфери “довіри” на підприємстві, нагляді за виконанням наказів, поданні керівнику пропозицій та прохань від працівників. Конкретно до його компетенції відносилося: ведення пропаганди серед працівників та нагляд за ними, збереження чистоти та порядку у медпункті, попередження нещасних випадків, нагляд за заводською кухнею, розподіл премій та дефіцитних товарів, організація дитсадків тощо. При цьому він не мав права робити самостійні розпорядження⁴⁰.

Отже, німецькі військово-господарські установи формували власний апарат українських допоміжних органів, активно залучаючи місцевих фахівців.

Ці органи були покликані зробити економічну експлуатацію окупованих регіонів України більш ефективною. Широко використовувався досвід радянської влади. Установи, які діяли у довоєнний час, активно функціонували і в умовах німецької окупації.

¹ Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні. - К.: Червона хвиля, 2000. - 232 с.; Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький державний ун-т. - Донецьк, 1999. - 220 с.

² Виноградов С.В. Діяльність патріотичних сил по антифашистському вихованню населення окупованої території України (1941-1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка. - К., 1994. - С.34.

³ Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). - Ф.Р-2985. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.1, 3.

⁴ Там само. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.7-9.

⁵ Державний архів Луганської області (далі - ДАЛО). - Ф.Р-1318. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.49-51.

⁶ Там само. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.19.

⁷ Там само. - Арк.20.

⁸ Там само. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.33.

⁹ Там само. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.2.

¹⁰ Там само. - Спр.3. - Арк.36.

¹¹ Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-1947. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.1, 11.

¹² Там само. - Ф.Р-2843. - Оп.1. - Спр.237. - Арк.20.

¹³ Там само. - Ф.Р-2171. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.126.

¹⁴ Там само. - Ф.Р-2169. - Оп.2. - Спр.1. - Арк.24.

¹⁵ Там само. - Ф.Р-1947. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.31-33.

¹⁶ Там само. - Арк.47.

¹⁷ ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.3-6.

¹⁸ ДАСО. - Ф.Р-2799. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.1.

¹⁹ Там само. - Ф.Р-1945. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.11, 16, 28.

²⁰ Там само. - Ф.Р-1856. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.5, 6, 12; Спр.4. - Арк.70.

²¹ Там само. - Арк.2.

²² Там само. - Спр.4. - Арк.73, 97.

²³ Там само. - Арк.29-30.

²⁴ ДАХО. - Ф.Р-3080. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.132.

²⁵ ДАСО. - Ф.Р-1855. - Оп.1. - Спр.27. - Арк.26-29.

²⁶ Там само. - Спр.35. - Арк.13-18.

²⁷ Там само. - Ф.Р-2943. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.5.

²⁸ ДАЛО. - Ф.Р-1318. - Оп.2. - Спр.8. - Арк.1.

²⁹ Там само. - Спр.69. - Арк.1-6.

³⁰ Там само. - Арк.15-20.

³¹ ДАСО. - Ф.Р-1926. - Оп.1. - Спр.6. - Арк.1.

³² Там само. - Ф.Р-1903. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.19, 65.

³³ Там само. - Ф.Р-1926. - Оп.1. - Спр.6. - Арк.5.

³⁴ Там само. - Ф.Р-2136. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.26.

³⁵ Там само. - Ф.Р-2015. - Оп.1. - Спр.7. - Арк.36, 43.

³⁶ Там само. - Ф.Р-1926. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.64.

³⁷ ДАЛО. - Ф.Р-1318. - Оп.1. - Спр.7. - Арк.57.

³⁸ Там само. - Спр.1. - Арк.44.

³⁹ Тарнавський І.С. Віз. праця. - С.34-35.

⁴⁰ ДАСО. - Ф.Р-2842. - Оп.1. - Спр.20. - Арк.147-148.

The article deals with the system of Ukrainian auxiliary bodies which were created by German military-economical establishments in Northern and Eastern regions of Ukraine during the period of occupation (1941-1943) with the aim to make the methods of exploitation of their economic potential more effective.

окупованих
зався досвід
ас, активно

онахиля, 2000.
бесі (1941-1943
99. - 220 с.
му вихованню
зув: 07.00.01 /

Спр.1. - Арк.1, 3.
п.1. - Спр.15. -

п.1. - Арк.1, 11.

ГОНЧАРЕНКО О.М.

ОСОБОВИЙ СКЛАД ПОЛІЦІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ “УКРАЇНА”: ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВИ КОЛАБОРАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми колаборації, зокрема, мотиви вчинків осіб, які вступали на службу в органи поліції Рейхскомісаріату “Україна”.

Однією з непростих проблем Другої світової війни є співробітництво радянських громадян з окупантами та їх участь у реалізації злочинних планів нацистів. Незважаючи на значний доробок вітчизняної історіографії у вивченні проблем Другої світової війни, мотиви вступу громадян на службу в органи поліції продовжують залишатись маловивченими. Проблемам діяльності поліцейських формувань¹, зокрема на території рейхскомісаріату “Україна”², присвячує свої роботи І.Дерейко. Фактично цим і завершується доробок вітчизняних науковців.

Незважаючи на окремі дослідження проблеми, існує не лише певний науковий вакуум, а й лишаються численні стереотипи, нав'язані суспільству радянською системою, що стосуються намірів та мотивації громадян при вступі на службу в поліцію. Зображення колаборантів за схемою радянської історіографії як осіб з кримінальним минулім, колишніх “куркулів” та “петлюрівців”, що разом з німецькими військами прибули з країн Європи, є лише частиною історичної правди. Насправді проблема набагато складніша, адже у співпраці з окупантами брали участь не лише “колишні”, а й особи, наділені радянською владою високим соціальним статусом.

Як свідчить практика окупаційних режимів минулого і сучасності, у співпраці з ворогом брала участь значна кількість громадян. Чим більші проблеми в країні до окупації, тим більший рівень колаборації. Тому вивчення цього аспекту окупаційного режиму в Україні дозволить відповісти на окремі, досить непрості питання тогочасної дійсності, зокрема впливу результатів діяльності радянського режиму на відповідну поведінку людей, що опинилися в окупації. Важливими є мотиви вступу на службу до окупантів. Як відомо, мотив суттєво відрізняється від мети, хоч вони і близькі за значенням. Визначаючи мотив як внутрішні процеси, що відображаються у свідомості людини і спонукають до вчинення певних дій, формують спрямованість волі, зазначимо, що він відрізняється від мети як уяві особи про бажаний результат своєї діяльності. Відповідно до цього мотив, порівняно з метою, є більш глибинним явищем, яке потребує додаткового дослідження.

Поведінка людей, що опинилися на окупованій ворогом території, залежала від багатьох факторів. Розглядаючи сформульовану проблему, необхідно визначити соціальні типи та групи громадян, що співпрацювали з окупантами.

Гончаренко Олексій Миколайович - викладач кафедри загальної історії, методології та методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди.

Серед них визначимо: цивільних громадян і колишніх військовополонених; місцевих і тих, хто потрапив у регіон з інших областей УРСР; мешканців міст та сіл; представників різних національностей - українців, росіян, білорусів, поляків та німців. Очевидно, що потрібно визначити й різні вікові групи громадян, адже якщо одруженим громадянам необхідно було рятувати від голоду власних дітей, то на молодь цей фактор не впливав. Статеві групи в даному випадку не розглядаються, адже поліцаями були виключно чоловіки. Жінки перебували лише на технічних посадах, у багатьох випадках не маючи відношення до каральних дій цих органів. Окрім того, більшість жінок працювали у власні німецьких владних структурах, а саме в жандармерії, поліції безпеки і СД.

Важливим є і час вступу на службу в поліцію. Початок окупації, з його надіями на "звільнення від влади більшовиків" та загравання нацистської пропаганди з цивільним населенням, суттєво відрізняється від середини 1942-1943 рр. - коли режим досяг своєї терористичної сутності. Окрім того, з 1942 р. розпочинається масовий примусовий набір на роботу в III Рейх, а тому частина чоловіків, прагнучи уникнути цього, і вступає в поліцію.

"З'явся в полон біля Києва у вересні 1941 р. Не вірив у перемогу", - такими чи подібними їм є формулювання слідчих радянських спецслужб, які виявляли мотиви вступу на службу до окупантів³. Найпоширенішим мотивом переходу на службу до окупантів було бажання збереження особистого життя.

Існував розрив між публічно проголошеними і реально застосовуваними правовими нормами прийому на службу в поліцію. Незважаючи на проголошення добровільних принципів вступу на службу, окупанти застосовували методи тиску та загрозу застосування репресій. Перебуваючи в екстремальних умовах елементарного фізичного виживання, викликаних поразками Червоної армії та окупацією країни, опинившись перед загрозою застосування репресій, частина громадян обирала шлях порятунку, який у тих умовах приводив їх до служби в поліції.

Перші набори в поліцію мали характер примусових призовів. Так, за свідченнями обвинувачених, проходив перший набір в Чорнобильську районну поліцію. Їх життєвий шлях досить простий: призов в Червону армію, полон, повернення додому, виклик в комендатуру або жандармерію і наказ вступити в поліцію⁴. Подібні випадки були поширені в перші тижні окупації: "Я як колишній військовополонений зобов'язаний був з'явитись в українську комендатуру. Прийшовши на реєстрацію, мені комендант [Н.], було наказано приступить до роботи в поліції м. Чорнобіль"⁵. Разом з тим, колишні поліцай, перебуваючи під слідством, розуміючи невідворотність покарання, намагались звести в оману слідчих і використовували факт наказу як своєрідний самозахист.

Так, колишній поліцай свідчив: "В серпні 1941 р. мене повісткою викликати на біржу праці і запропонували йти служити в Фастівську поліцію. Одночасно мене попередили, що якщо я відмовлюсь то мене відправлять на роботу в Німеччину". Отже, зовні все виглядає цілком пристойно, - громадянина примусили до служби, якої він начебто й не бажав. Проте він не врахував, що в серпні 1941 р. примусових наборів в Німеччину ще не було. Слідчий також не звертає уваги на необхідність

спроступувати
динаміка
свідчить
примушую
нальності
затриман
спроступувати
заарешт
цілуватися
один одно

Скл
слід відки
з друзями
Хар
обстанов
товариши
розділ

поліцію, з
Час
Україні. К
в підрозді
додому з
покаранн
вину, наст

Зага
викликає
району и
медаллю
військово
особисти
конвоюва
погрожув

Час
радянськ
Соціальн
поведінк
повертаю
Разом з н
поліцію⁶
а тому мо

Так
служив в
вказано:
р. по ст.
р."¹¹. Хар
на служб
побажає
результат

ніх військово-
областей УРСР;
цей - українців,
значити їй різні
необхідно було
пр не впливав.
поліцаями були
дах, у багатьох
в. Окрім того,
турах, а саме в

окупації, з його
я нацистської
від середини
т. Окрім того,
ту в III Рейх, а
поліцію.

у перемогу", -
их спецслужб,
ширенішим
збереження
ально засто-
Незважаючи
ку, окупанти
Перебуваючи
викликаних
перед загрозою
штунку, який у

зовів. Так, за
Чорнобильську
першу армію,
мерію і наказ
перші тижні
в з'явився в
нданта [H].
Разом з тим,
відворотність
факт наказу

е повісткою
Фастівську
ось то мене
лідає цілком
начебто їй не
зих наборів в
необхідність

спростування цього факту. Для нього він не є головним. Характерною є динаміка й інтерпретація фактів виявленіх злочинів. Сам заарештований свідчить про вчинені злочини: "Правда, я разом з поліцаями [H] інколи примушували заарештованих радянських громадян єврейської національності в тюремному дворі співати і танцювати". Проте захист затриманого виявився марним. Свідок, колишня прибиральниця поліції, спростувала ці "невинні" способи відпочинку та розваги поліцай: "спочатку заарештовані єреї виводились у двір поліції, а потім примушували цікавитись чоловіків з жінками, співати пісні і потім примушували бити один одного"⁶.

Складність та багатогранність проблеми полягася її у тому, що не слід відкидати й психологічних мотивів, наприклад, вступ на службу разом з друзями дитинства.

Характерним є пояснення поліцая з м. Звенигородка: "сплинула обстановка, що склалася на початку пімецької окупації і мої близькі товариші-комсомольці [H]". Після звільнення з поліції за "побутовий розклад" цей громадянин за допомогою друзів в черговий раз вступає в поліцію, звідки з аналогічним формулюванням знову звільняється⁷.

Частина колаборантів прагнула пристосуватися до життя в звільненій Україні. Колишні поліцай після визволення території країни з успіхом воювали в підрозділах діючої армії. Потрапивши на фронт, частина з них повернулась додому з нагородами. Проте цей факт не рятував їх від арешту, слідства і покарання. Таким чином, громадяни, що, в принципі, спокутували свою вину, насправді прощення не дістали і були засуджені.

Загалом, можливість прощення за дії, вчинені колишніми поліцаями, викликає сумніви. Так, колишній поліцай с. Довга Гребля Богуславського району нагороджений орденом "Червоної Зірки", "Слави" III ступеня та медаллю "За перемогу над Німеччиною" за те, що під час окупації затримав військовополоненого, що переховувався у місцевих жителів. Провівши особистий огляд затриманого та ідентифікувавши його як єрея, він конвоював його до кущової поліції с. Медвин цього ж району⁸. Під час арешту погрожував та дорікав людям, в будинку яких переховувався єрей.

Частина громадян, вступаючи в поліцію, прагнула реваншу за дії радянської влади. Це найбільш розповсюджений мотив колаборації. Соціально-політична практика радянського режиму вілінула на мотиви поведінки громадян, що опинились в окупації. У перші дні окупації в села повертаються колишні розкуркулені, які відбирають конфісковане майно. Разом з ними повертаються й інші родичі, які також вступають на службу в поліцію⁹. Непоодинокими були факти вступу на службу близькими родичами, а тому мотив міг бути спільним.

Так, син начальника поліції с. Чопілки Гельмізівського району також служив в поліції¹⁰. В анкетних даних на начальника Тетіївської районної поліції вказано: "сім'я батька в 1929 р. була розкуркулена, я був засуджений в 1939 р. по ст. 170 КК УРСР до 6 років позбавлення волі, звільнений був в 1939 р."¹¹. Характерні і висловлювання поліцай, що вказують на мотиви вступу на службу: "При радах у мене загнали батька та діда. Тепер я зажену, кого побажаю"¹². Отже, мотиви колаборації для багатьох осіб пов'язані з результатами діяльності радянської влади.

Анкетні дані на колишнього поліцая лаконічні, але за ними складний життєвий шлях: в 1919 р. вступив в банду Лашуна, в 1921 р. з'явився з повинною, в 1928 р. отримав 10 років, в 1937 р. був звільнений. Назвемо і послужний список цього громадянина: старший поліцай, слідчий поліції, заступник начальника Березанської поліції¹³. Вплив на поведінку громадян і факт голодомору 1932-1933 рр. Характерними є анкетні дані колишнього поліцая Лищенської сільської, Яблунівської кущової та Бишівської районної поліції "засудженої в 1931 р. за саботаж у хлібозаготовках, засуджений до 5 років позбавлення волі". У постанові на арешт вказано ще одну обставину: "дезертирував з Червоної армії"¹⁴.

Разом з тим, названий мотив повторюється в матеріалах кримінальних справ досить часто. Але, разом з тим, слідчі у багатьох випадках цей мотив нав'язують. Про це свідчить той факт, що на початку слідства з ініціативи працівників спецслужб до анкет заарештованих вносились записи "репресований", "репресований батько", "відібрано майно", "розкуркуленій", які в подальшому слідством не підтверджувались.

Якими б не були мотиви колаборації, поліцай мусили виконувати всі без виключення накази окупантів влади, що призводило до участі в злочинах проти власного народу. Окрім того, неминучим було моральне падіння цих осіб. Влада розбещувала, а вседозволеність сприяла виникненню зловживань. Доля цих осіб трагічна, як були трагічними й іх обставини, за яких вони потрапили під вплив нацистів. Колишній мешканець с. Гора Бориспільського району, господарство якого було розкуркулене під час колективізації, "візнатий винним у тому, що будучи військовослужбовцем у жовтні 1941 р. потрапив у полон до німців і був заточений у табір військовополонених. Після звільнення, [Н] прибув у м. Бориспіль, де добровільно поступив на службу до німців, до районної поліції на посаду слідчого, і на цій посаді працював до червня 1942 р., після чого був переведений на посаду заступника начальника Бориспільської районної поліції, а у травні 1943 р. працював начальником кущової поліції с. Старе і служив на цій посаді до вигнання пімецьких окупантів. [...] Заарештований 11 серпня 1947 р. Помер у місцях позбавлення волі – 13 грудня 1962 р."¹⁵.

Типовим мотивом колаборації були меркантильні інтереси. Колишній заступник начальника Васильківської районної поліції свідчив: "В поліцію поступив, тому що в поліції можна було легко прожити і добре жити"¹⁶. Типовими є й відповідні соціальні типи громадян. Так, в характеристиці Узинської сільської ради від 30 березня 1944 р. на колишнього начальника місцевої поліції вказано: "Головним джерелом існування була спекуляція та грабунок, за що не один раз був засуджений. [...] Під час німецької окупації він з перших-ж еднів став працювати начальником жандармерії"¹⁷. Отже, бажання заволодіти чужим майном, вирішити матеріально-побутовий комплекс проблем є поширеним мотивом колаборації.

У поліцію вступали особи з кримінальним минулім: "В 1941 р., коли розпочалася Вітчизняна війна, я знаходився в ув'язненні. 26 червня 1941 р. начальник ВТТ оголосив усім, що хто бажає вступити в ряди Червоної армії, того звільнюю з-під варти. Я написав заяву про вступ до Червоної армії і дійсно був звільнений. Як тільки мене звільнили я пішов до свого села Билив"¹⁸. В перші дні служби разом з іншими поліцаями він грабував евакуйовану

СУМСЬКА
СВРЕЙСЬКА
ПРАВОСУДІЯ
ПАССАЖІ

РО
ПОЛІЦАЯ
ОКУПАЦІІ
РАЙОНУ
КОЛИШНІХ
ФАКТІВ

ЦІ
СЛІДЧІ МІСІЇ
ВІДДЗЕРІ
ПОЛІЦАЙ
ЗАСТУПНИКІ
В ПЕРІОД
РАДЯНСЬКИХ
В РЕЗУЛЬТАТІ
ВЛАДОЮТЬ

СІ
ВИКОНУВА
БАЖАЮЧІ
НАЧАЛЬНИКІ
ВИКОНУВА
КОРИСТУЮ
Ї ПІДПОРЯД
СИСТЕМІ
ПОКАРАННІ
ОКУПАНТИ

ТА
ФАСТИВСЬКІ
І ПРОХАДІ
РОБОТИ
АЛЕ ЯК
ОРГСКОМ
ПРИМУЩІ
ПРИБІРІ
РОЗСТРІЛІ
ЗААРЕШТІ
ПЕРЕХОДІ
ЗАТРИМАНІ
ЗНАХОДИ
МЕНІ НЕ
КЕРІВНИКІ
ВТІКАЧІВ

ТА
ПОЛІЦІЇ,
НАСТУПНІ

єврейську сім'ю, майно яких дарує матері й сестрі. Врятувавшись від правосуддя, він перебував на службі в етапній комендатурі вокзалу Київ-Пасажирський. Був затриманий за пограбування мешканки Києва¹⁹.

Розглядаючи проблему, слід зауважити, що частина громадян стала поліцаями в результаті "вборів" сільських громад, організованих в перші дні окупації. Колишній начальник сільської поліції с.Чопілки Гельмязівського району свідчив, що всіх поліціїв обрали загальні збори жителів села²⁰. Колишній поліцай с.Федюковка Лисенківського району також свідчить, про факт вборів громадою²¹.

Цілком очевидно, що факти виборів дійсно мали місце, адже ці дані слідчі могли легко спростовувати. Але і в цих випадках мотиви колаборації відзеркалюють прагнення обраних осіб, отримати певні дивіденди. Так, поліцай с. Вовчків Розважівського району, колишній військовополонений, заступивши на посаду, почав вимагати повернення будинку, конфіскованого в період колективізації. Грабуючи мешканців села заявляв: “Мене грабувала радянська влада, тепер грабувати буду я”²². Отже, потрапивши на посаді в результаті так званих “виборів”, з часом ці особи починали зловживати владою, вчиняючи щодо своїх “виборців” злочини.

Складність проблеми мотивів колаборації і в тому, що поліцай, виконуючи службову компетенцію, не проявляючи власної "ініціативи", не бажаючи помститись будь-кому, все ж вчиняли злочини. Сама по собі посада начальника поліції або рядового поліцая призводила до необхідності виконувати накази німецького командування. Про те, що місцева поліція не користувалась самостійністю у прийнятті тих чи інших рішень, свідчить факт її підпорядкування поліції безпеки та СД. Невиконання наказів в будь-якій системі органів влади, а особливо в окупаційній викликало застосування покарань. Виконання наказів призводило до участі в репресивних заходах окупантів.

Так, в свідченнях про діяльність начальника кущової поліції с.Борове Фастівського району вказано: “[Н]е бажав працювати начальником поліції і прохав щоб його не обирали, але населення його обрато. За період його роботи начальником поліції, будь-чого поганого про нього сказати не можу”. Але як видно з матеріалів кримінальної справи, він за вказівкою ортскоманданта “взяв на облік всіх грамадян єврейської національності і примушував їх виконувати всілякі роботи, як-то: прибирання вбиралень, прибирання і інші роботи”. Сам поліцай свідчить: “Про те, що серед розстріляють, я здогадувався, але допомогти не міг”. Ним же був заарештований втікач-військовополонений, єврей за національністю, який переховувався у дружини-українки. Начальник поліції не розстрілював затриманого. Він був відправлений у табір для військово-полонених, що знаходився у м.Васильків²⁵. Захист колишнього поліцая: “Доля цього єврея мені невідома” є явною неправдою. Кому ж, як не поліцаю, тим більше керівнику органу влади, незнати про долю заарештованих євреїв, тим більше втікачів з полону.

Таким чином, громадянин, обраний на посаду начальника сільської поліції, не проявляючи ініціативи, виконував пакази із переслідування та наступного знищення євреїв та втікачів з полону.

В матеріалах кримінальних справ простежується факт вступу на службу осіб, що мали зв'язки з ОУН. Проте факт належності поліцій до ОУН не є доведеним, оскільки слідчі досить часто в якості доказів застосовували факти виступів цих осіб на різноманітних публічних заходах. Однією з складових елементів офіційних виступів було застосування суміші антирадянської та антисемітської фразеології. Досить часто ця риторика поєднувалась з національними ідеями, особливо якщо потрібно було довести злочини радянського режиму проти українського народу. Той факт, що радянський режим вчинив щодо власного народу злочини, сьогодні вже не піддається сумнівам. Публічні виступи є умовою перебування при владі, а тому не мають жодного зв'язку з національними ідеями. Діяльність похідних груп ОУН в регіоні дійсно мала місце, але організація не була настільки впливовою, щоб отримати контроль над поліцією. Okрім того, наприкінці 1941 р. нацисти розпочали репресії щодо націоналістів. Тому національний мотив участі в роботі окупаційних органів влади не був поширенім.

Слідчі радянських спецслужб при найменшій можливості нав'язували заарештованим міфічне членство в ОУН. Так, за сценарієм кримінальної справи, колишній начальник Фастівської міської поліції був членом ОУН. Обвинуваченому "пригадуються" факти біографії, зокрема засудження в 1928 р. за націоналістичну діяльність в організації "Полуботківська громада", що начебто існувала в м. Біла Церква. Обвинувачений свідчить про керівну роль націоналістів у виборах його начальником поліції, але зазначає, що більше з ними не зустрічався. За його словами, в апараті поліції на посаді коменданта працював представник ОУН, який після арештів в грудні 1941 р. перейшов до підпільної роботи, вийшовши до м. Київ. Сам начальник поліції за зв'язок з націоналістами був заарештований поліцією СД. Після слідства він дав підписку про те, що не буде займатись політичною роботою.

Сьогодні складно виявити реальні факти від вимислу. Але очевидно, що факт належності цього начальника поліції до ОУН не був підтверджений гестапо, інакше б він не був звільнений. Okрім того, матеріали справи свідчать про необ'ективність слідчого. Він занадто захоплюється доведенням факту членства обвинуваченого в ОУН. Так, в кримінальній справі присутні згадки про участь поліції у розстрілах євреїв. Але слідчий навіть не звертає уваги на цей факт. Усі згадки про ОУН виготовлені машинописним шляхом. Головне питання слідчого: "Що Вам відомо про націоналістів західників з якими ходив [Н]"²⁴.

Таким чином, національний мотив участі в роботі поліції не мав значного впливу і не був поширенім. Okрім того, в матеріалах кримінальних справ присутній прямий тиск на підслідних, а тому отримані таким чином факти не можуть бути підставою для звинувачення ОУН у співпраці з нацистами в органах поліції.

Так, один з обвинувачених, три сини і дві дочки якого перебували в Червоній армії (четверо з приходом військ), згідно протоколу судового засідання Військового Трибуналу Київського військового округу від 5 жовтня 1944 р. відмовився від своїх свідчень, заявивши, що поступив в поліцію лише під загрозою, а "протокол підписав під тиском слідчого, при чому сам не знає, що підписую протокол в якому буде зафіксовано про мою участі в

організ
служби
колишн
1939 р
слідств
від кері
очолюю
особові
на війс
типу ін
поліції.
Причи
німці н
серпня
начальн
безпекі
службо
жодни
групи"

К
прибув
факту і
Україн
повинен
поліції
"І

Але на
що мал
членств
матеріа
на півн

С
підпор
підпор
та жан
профес
належн
підпілл

Т
домініу
страх з
колабо
Обвину
більшіс
про на
способ
нав'язу

на службу ОУН не євали факти складових янської та тувалась з злочини алянський іддається у не мають бул ОУН в овою, щоб о. нацисти цв'я участі в ав'язували кримінальної ном ОУН. сня в 1928 "мада", що рівну роль ю більше з коменданта перейшов ав'язок з він дав очевидно, зердженій він свідчать наям факту тні згадки з уваги на м. Головне із якими ці не мав мініальних хим чином півпраці з требували в судового д 5 жовтня цію лише зму сам не участь в організації "ОУН" і розстрілах громадян єврейської національності. Я ліше слугував як рядовий поліцейський"²⁵. Характерною є кримінальна справа колишнього начальника Макарівської та Бородянської поліції, члена ОУН з 1939 р., який прибув в регіон разом з "похідними групами". Як виявило слідство, завдання влаштуватись на керівну посаду в поліцію він отримав від керівника Рогатинського районного проводу ОУН. Зі слів обвинуваченого, очолюючи керівництво поліції, він повинен був керуватись тим, що її особовий склад слід підбирати із числа молодих, здорових чоловіків, здатних на військові дії на випадок, коли ОУН віддасть наказ на збройне повстання в тилу німців²⁶. З 25 серпня до жовтня 1941 р. він - начальник Макарівської поліції. У листопаді 1941 р. отримав аналогічну посаду в Бородянській поліції. Причина переведення полягала в його розповідях населенню про те, що німці не мають права грабувати, а за все повинні платити. З січня 1942 р. до серпня 1943 р. він понижений в посаді і виконує обов'язки заступника начальника поліції. У серпні 1943 р. був заарештований Київською поліцією безпеки та СД. Причина арешту полягала в недобросовісному виконанні службових обов'язків. Після звільнення працював рядовим поліцаем²⁷. Але жодних фактів націоналістичної діяльності цього представника "похідної групи" ОУН слідство так і не отримало.

Колишній помічник коменданта Іванківської районної поліції, який прибув у регіон з націоналістами, у своїх свідченнях не називає жодного факту впливу ОУН на поліцію. Показовою є його відповідь: "До Східної України я приїхав лише з цікавості, як турист, але поступивши в поліцію повинен був вийздити на боротьбу з партизанами, навчатись на курсах поліції і виконувати інші завдання"²⁸.

"Похідні групи" ОУН дійсно діяли на окупованій території України. Але націоналістичний мотив участі в роботі поліції не мав поширення. Особи, що мали відношення до ОУН, або втратили ав'язок з організацією, або ж членство в ній було визнано під тиском слідчих радянських спецслужб. Аналіз матеріалів кримінальних справ свідчить, що ОУН мала вплив здебільшого на цивільні органи влади, але не на поліцію.

Слід також реально оцінити ситуацію з точки зору відомчої підпорядкованості цих органів влади. Місцева поліція безпосередньо підпорядковувалась поліції безпеки та СД (в радянській інтерпретації - гестапо) та жандармерії, що саме по собі встановлювало жорсткий, високо-професійний контроль з боку німецьких службовців. Будь-яка підозра у належності поліцай до середовища націоналістів, так само, як і до радянського підпілля, викликала відповідні правові санкції.

Таким чином, працівники радянських спецслужб нав'язували два домінуючих мотиви - вступ на службу з меркантильних інтересів та через страх за власне життя. Окрім того, простежується прагнення довести, що колаборантами були особи, репресовані у свій час радянською владою. Обвинуваченім нав'язувався і національний фактор. Характерно, що якщо більшість матеріалів кримінальних справ записані від руки, то будь-які згадки про належність обвинувачених до ОУН заповнюються друкарським способом, на досить якісному папері. Фактично, радянські спецслужби нав'язували суспільству положення, за яким колаборація пов'язувалась з

класовою боротьбою та впливом ідей ОУН. Цим самим радянськими спецслужбами готувались умови для проведення репресій щодо членів ОУН та дискредитації національних ідей.

Важливою складовою мотивів колаборації був антисемітизм. Проте цей мотив більш складний порівняно з іншими. Як правило, антисемітські мотиви поєднуються з меркантильними. Поширеним є взаємне переплетіння образ на радянську владу та антисемітизму. Найбільш точно міркування цих осіб передавалось в окупаційній пропаганді ідей "юдо-більшовизму". Для пояснення цього положення скористася унікальним документом, - протоколами допитів колишнього начальника Білоцерківської поліції, який упродовж кількох днів давав свідчення про колишніх підлеглих. Охарактеризувавши кілька десятків поліцій, назначивши відомі йому мотиви вступу на службу, він лише в кількох випадках називає їх антисемітами¹⁹.

Типовою є характеристика начальника Барішівської поліції, переведеного заступника голови місцевої управи: "*Він проводив агітаційну роботу проти євреїв, говорив, що "якби не було євреїв то не було б і Радянської влади. Євреї придумали для селян колгости, щоб вони працювали безкоштовно, а вони пойдали наш продукт. [...] Висловлюючи незадоволення щодо євреїв [H] також і на керівництво Комуністичної партії говорив, що всі вони євреї. Причому він висловлювався в дуже грубій нецензурній формі*". Як продовжував свідок, розстріл місцевих євреїв був радісним для названого персонажу, який став застосовувати висловлювання "Слава Богу в районі юдів все немає". У цьому ж протоколі присутній і меркантильний інтерес. Отримавши керівну посаду, він грабував майно розстріляних, а також, шукаючи начебто приховане золото, наказав зруйнувати будинки в яких перебували заарештовані євреї²⁰. Отже, визначити, який мотив присутній у діях колаборантів досить непросто, але без сумніву, антисемітський комплекс також є присутнім.

Колишній начальник Білоцерківської поліції є окремим типом радянського громадянина, що став на службу до окупантів: 1884 р.н., закінчив Константинівське артилерійське училище, прaporщик царської армії, в 1918 р. закінчив юридичний факультет Київського університету, працював вчителем 11 школи м.Біла Церква. В речових доказах, що знаходяться в архівній кримінальній справі зберігається залікова книжка історичного факультету Житомирського педінституту, з відмінними оцінками по так званому соціально-політичному блоку дисциплін (історія партії, діамат, істмат). У протоколі допиту міститься і його мотивація: "*В листопаді місяці 1941 р. колишній бургомістр м.Біла Церква [H] запропонував мені зайняти пост начальника Білоцерківської міської поліції. Бургомістр [H] знову мене, як колишнього офіцера царської армії, вчителя по спільній роботі і, як особу ворога налаштовану проти радянської влади і політики партії. Після неодноразових вимог зі сторони [H] і пім'я шефа-полковника Роммеля я погодився служити начальником поліції і перебував на цій посаді до березня місяця 1943 р.*"²¹.

Отже, як засвідчують наведені факти, мотиви колаборації є універсальними. У першу чергу, до колаборації спонукав сам окупаційний режим з його безпрецедентними екстремальними умовами життя, створеними

нацистською проблемою. Важливими засобами є цінності, які відсутні в кола учасників.

1. шумахер
КГБ. - Н

історії УССР
С.259-261

3. 4.
5. 6.
7. 8.
9. 10.
11. 12.
13. 14.
15. 16.
17. 18.
19. 20.
21. 22.
23. 24.
25. 26.
27. 28.
29. 30.
31. 32.
33. 34.
35. 36.
37. 38.
39. 40.
41. 42.
43. 44.
45. 46.
47. 48.
49. 50.
51. 52.
53. 54.
55. 56.
57. 58.
59. 60.
61. 62.
63. 64.
65. 66.
67. 68.
69. 70.
71. 72.
73. 74.
75. 76.
77. 78.
79. 80.
81. 82.
83. 84.
85. 86.
87. 88.
89. 90.
91. 92.
93. 94.
95. 96.
97. 98.
99. 100.
101. 102.
103. 104.
105. 106.
107. 108.
109. 110.
111. 112.
113. 114.
115. 116.
117. 118.
119. 120.
121. 122.
123. 124.
125. 126.
127. 128.
129. 130.
131. 132.
133. 134.
135. 136.
137. 138.
139. 140.
141. 142.
143. 144.
145. 146.
147. 148.
149. 150.
151. 152.
153. 154.
155. 156.
157. 158.
159. 160.
161. 162.
163. 164.
165. 166.
167. 168.
169. 170.
171. 172.
173. 174.
175. 176.
177. 178.
179. 180.
181. 182.
183. 184.
185. 186.
187. 188.
189. 190.
191. 192.
192. 193.
193. 194.
194. 195.
195. 196.
196. 197.
197. 198.
198. 199.
199. 200.
200. 201.
201. 202.
202. 203.
203. 204.
204. 205.
205. 206.
206. 207.
207. 208.
208. 209.
209. 210.
210. 211.
211. 212.
212. 213.
213. 214.
214. 215.
215. 216.
216. 217.
217. 218.
218. 219.
219. 220.
220. 221.
221. 222.
222. 223.
223. 224.
224. 225.
225. 226.
226. 227.
227. 228.
228. 229.
229. 230.
230. 231.
231. 232.
232. 233.
233. 234.
234. 235.
235. 236.
236. 237.
237. 238.
238. 239.
239. 240.
240. 241.
241. 242.
242. 243.
243. 244.
244. 245.
245. 246.
246. 247.
247. 248.
248. 249.
249. 250.
250. 251.
251. 252.
252. 253.
253. 254.
254. 255.
255. 256.
256. 257.
257. 258.
258. 259.
259. 260.
260. 261.
261. 262.
262. 263.
263. 264.
264. 265.
265. 266.
266. 267.
267. 268.
268. 269.
269. 270.
270. 271.
271. 272.
272. 273.
273. 274.
274. 275.
275. 276.
276. 277.
277. 278.
278. 279.
279. 280.
280. 281.
281. 282.
282. 283.
283. 284.
284. 285.
285. 286.
286. 287.
287. 288.
288. 289.
289. 290.
290. 291.
291. 292.
292. 293.
293. 294.
294. 295.
295. 296.
296. 297.
297. 298.
298. 299.
299. 300.
300. 301.
301. 302.
302. 303.
303. 304.
304. 305.
305. 306.
306. 307.
307. 308.
308. 309.
309. 310.
310. 311.
311. 312.
312. 313.
313. 314.
314. 315.
315. 316.
316. 317.
317. 318.
318. 319.
319. 320.
320. 321.
321. 322.
322. 323.
323. 324.
324. 325.
325. 326.
326. 327.
327. 328.
328. 329.
329. 330.
330. 331.
331. 332.
332. 333.
333. 334.
334. 335.
335. 336.
336. 337.
337. 338.
338. 339.
339. 340.
340. 341.
341. 342.
342. 343.
343. 344.
344. 345.
345. 346.
346. 347.
347. 348.
348. 349.
349. 350.
350. 351.
351. 352.
352. 353.
353. 354.
354. 355.
355. 356.
356. 357.
357. 358.
358. 359.
359. 360.
360. 361.
361. 362.
362. 363.
363. 364.
364. 365.
365. 366.
366. 367.
367. 368.
368. 369.
369. 370.
370. 371.
371. 372.
372. 373.
373. 374.
374. 375.
375. 376.
376. 377.
377. 378.
378. 379.
379. 380.
380. 381.
381. 382.
382. 383.
383. 384.
384. 385.
385. 386.
386. 387.
387. 388.
388. 389.
389. 390.
390. 391.
391. 392.
392. 393.
393. 394.
394. 395.
395. 396.
396. 397.
397. 398.
398. 399.
399. 400.
400. 401.
401. 402.
402. 403.
403. 404.
404. 405.
405. 406.
406. 407.
407. 408.
408. 409.
409. 410.
410. 411.
411. 412.
412. 413.
413. 414.
414. 415.
415. 416.
416. 417.
417. 418.
418. 419.
419. 420.
420. 421.
421. 422.
422. 423.
423. 424.
424. 425.
425. 426.
426. 427.
427. 428.
428. 429.
429. 430.
430. 431.
431. 432.
432. 433.
433. 434.
434. 435.
435. 436.
436. 437.
437. 438.
438. 439.
439. 440.
440. 441.
441. 442.
442. 443.
443. 444.
444. 445.
445. 446.
446. 447.
447. 448.
448. 449.
449. 450.
450. 451.
451. 452.
452. 453.
453. 454.
454. 455.
455. 456.
456. 457.
457. 458.
458. 459.
459. 460.
460. 461.
461. 462.
462. 463.
463. 464.
464. 465.
465. 466.
466. 467.
467. 468.
468. 469.
469. 470.
470. 471.
471. 472.
472. 473.
473. 474.
474. 475.
475. 476.
476. 477.
477. 478.
478. 479.
479. 480.
480. 481.
481. 482.
482. 483.
483. 484.
484. 485.
485. 486.
486. 487.
487. 488.
488. 489.
489. 490.
490. 491.
491. 492.
492. 493.
493. 494.
494. 495.
495. 496.
496. 497.
497. 498.
498. 499.
499. 500.
500. 501.
501. 502.
502. 503.
503. 504.
504. 505.
505. 506.
506. 507.
507. 508.
508. 509.
509. 510.
510. 511.
511. 512.
512. 513.
513. 514.
514. 515.
515. 516.
516. 517.
517. 518.
518. 519.
519. 520.
520. 521.
521. 522.
522. 523.
523. 524.
524. 525.
525. 526.
526. 527.
527. 528.
528. 529.
529. 530.
530. 531.
531. 532.
532. 533.
533. 534.
534. 535.
535. 536.
536. 537.
537. 538.
538. 539.
539. 540.
540. 541.
541. 542.
542. 543.
543. 544.
544. 545.
545. 546.
546. 547.
547. 548.
548. 549.
549. 550.
550. 551.
551. 552.
552. 553.
553. 554.
554. 555.
555. 556.
556. 557.
557. 558.
558. 559.
559. 560.
560. 561.
561. 562.
562. 563.
563. 564.
564. 565.
565. 566.
566. 567.
567. 568.
568. 569.
569. 570.
570. 571.
571. 572.
572. 573.
573. 574.
574. 575.
575. 576.
576. 577.
577. 578.
578. 579.
579. 580.
580. 581.
581. 582.
582. 583.
583. 584.
584. 585.
585. 586.
586. 587.
587. 588.
588. 589.
589. 590.
590. 591.
591. 592.
592. 593.
593. 594.
594. 595.
595. 596.
596. 597.
597. 598.
598. 599.
599. 600.
600. 601.
601. 602.
602. 603.
603. 604.
604. 605.
605. 606.
606. 607.
607. 608.
608. 609.
609. 610.
610. 611.
611. 612.
612. 613.
613. 614.
614. 615.
615. 616.
616. 617.
617. 618.
618. 619.
619. 620.
620. 621.
621. 622.
622. 623.
623. 624.
624. 625.
625. 626.
626. 627.
627. 628.
628. 629.
629. 630.
630. 631.
631. 632.
632. 633.
633. 634.
634. 635.
635. 636.
636. 637.
637. 638.
638. 639.
639. 640.
640. 641.
641. 642.
642. 643.
643. 644.
644. 645.
645. 646.
646. 647.
647. 648.
648. 649.
649. 650.
650. 651.
651. 652.
652. 653.
653. 654.
654. 655.
655. 656.
656. 657.
657. 658.
658. 659.
659. 660.
660. 661.
661. 662.
662. 663.
663. 664.
664. 665.
665. 666.
666. 667.
667. 668.
668. 669.
669. 670.
670. 671.
671. 672.
672. 673.
673. 674.
674. 675.
675. 676.
676. 677.
677. 678.
678. 679.
679. 680.
680. 681.
681. 682.
682. 683.
683. 684.
684. 685.
685. 686.
686. 687.
687. 688.
688. 689.
689. 690.
690. 691.
691. 692.
692. 693.
693. 694.
694. 695.
695. 696.
696. 697.
697. 698.
698. 699.
699. 700.
700. 701.
701. 702.
702. 703.
703. 704.
704. 705.
705. 706.
706. 707.
707. 708.
708. 709.
709. 710.
710. 711.
711. 712.
712. 713.
713. 714.
714. 715.
715. 716.
716. 717.
717. 718.
718. 719.
719. 720.
720. 721.
721. 722.
722. 723.
723. 724.
724. 725.
725. 726.
726. 727.
727. 728.
728. 729.
729. 730.
730. 731.
731. 732.
732. 733.
733. 734.
734. 735.
735. 736.
736. 737.
737. 738.
738. 739.
739. 740.
740. 741.
741. 742.
742. 743.
743. 744.
744. 745.
745. 746.
746. 747.
747. 748.
748. 749.
749. 750.
750. 751.
751. 752.
752. 753.
753. 754.
754. 755.
755. 756.
756. 757.
757. 758.
758. 759.
759. 760.
760. 761.
761. 762.
762. 763.
763. 764.
764. 765.
765. 766.
766. 767.
767. 768.
768. 769.
769. 770.
770. 771.
771. 772.
772. 773.
773. 774.
774. 775.
775. 776.
776. 777.
777. 778.
778. 779.
779. 780.
780. 781.
781. 782.
782. 783.
783. 784.
784. 785.
785. 786.
786. 787.
787. 788.
788. 789.
789. 790.
790. 791.
791. 792.
792. 793.
793. 794.
794. 795.
795. 796.
796. 797.
797. 798.
798. 799.
799. 800.
800. 801.
801. 802.
802. 803.
803. 804.
804. 805.
805. 806.
806. 807.
807. 808.
808. 809.
809. 810.
810. 811.
811. 812.
812. 813.
813. 814.
814. 815.
815. 816.
816. 817.
817. 818.
818. 819.
819. 820.
820. 821.
821. 822.
822. 823.
823. 824.
824. 825.
825. 826.
826. 827.
827. 828.
828. 829.
829. 830.
830. 831.
831. 832.
832. 833.
833. 834.
834. 835.
835. 836.
836. 837.
837. 838.
838. 839.
839. 840.
840. 841.
841. 842.
842. 843.
843. 844.
844. 845.
845. 846.
846. 847.
847. 848.
848. 849.
849. 850.
850. 851.
851. 852.
852. 853.
853. 854.
854. 855.
855. 856.
856. 857.
857. 858.
858. 859.
859. 860.
860. 861.
861. 862.
862. 863.
863. 864.
864. 865.
865. 866.
866. 867.
867. 868.
868. 869.
869. 870.
870. 871.
871. 872.
872. 873.
873. 874.
874. 875.
875. 876.
876. 877.
877. 878.
878. 879.
879. 880.
880. 881.
881. 882.
882. 883.
883. 884.
884. 885.
885. 886.
886. 887.
887. 888.
888. 889.
889. 890.
890. 891.
891. 892.
892. 893.
893. 894.
894. 895.
895. 896.
896. 897.
897. 898.
898. 899.
899. 900.
900. 901.
901. 902.
902. 903.
903. 904.
904. 905.
905. 906.
906. 907.
907. 908.
908. 909.
909. 910.
910. 911.
911. 912.
912. 913.
913. 914.
914. 915.
915. 916.
916. 917.
917. 918.
918. 919.
919. 920.
920. 921.
921. 922.
922. 923.
923. 924.
924. 925.
925. 926.
926. 927.
927. 928.
928. 929.
929. 930.
930. 931.
931. 932.
932. 933.
933. 934.
934.

нацистами для всіх без виключення категорій населення. Меркантильність, проблеми забезпечення сімей є найбільш поширеними мотивами колаборації. Важливим є мотив помсти, сатисфакції у будь-якій формі та будь-якими засобами. Окрім того, частина населення не бажала віддавати життя за цінності радянського режиму, що найбільш чітко та рельєфно відобразилося на початковому етапі окупації. Важливими були і результати 24-річної діяльності радянської влади, яка своїми діями налаштувала проти себе широкі кола українського суспільства.

¹Дерейко І. Від колаборації до резистансу: діяльність 115/62-го українського батальону штурмового піхоти на теренах Білорусі і Франції в 1942-1944 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - №1. - 2003. - 465 с.

²Він же. Структура окупаційних органів Райхскомісаріату "Україна" // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., - 2004. - Вип. 8. - Ч. 1. - С.259-268.

³Державний архів Служби Безпеки України (далі - ДА СБУ). - Ф.5. - Спр.64429. - Арк.4.

⁴Там само. - Спр.56141. - Арк.93.

⁵Там само. - Спр.61113. - Арк.14.

⁶Там само. - Спр.57790. - Арк.12, 15, 38.

⁷Там само. - Спр.51086. - Т.1. - Арк.139.

⁸Там само. - Спр.57104. - Арк.47, 69-71.

⁹Там само. - Спр.5781. - Т.4. - Арк.405.

¹⁰Там само. - Спр.67012. - Арк.71.

¹¹Там само. - Спр.63088. - Т.6. - Арк.1.

¹²Там само. - Спр.57706. - Арк.62.

¹³Там само. - Спр.58495. - Арк.16, 17.

¹⁴Там само. - Спр.61917. - Арк.2.

¹⁵Там само. - Спр.57686. - Арк.205.

¹⁶Там само. - Спр.64235. - Арк.50.

¹⁷Там само. - Спр.61036. - Арк.38.

¹⁸Там само. - Спр.57034. - Т.2. - Арк.16.

¹⁹Там само. - Т.1. - Арк.10.

²⁰Там само. - Спр.67019. - Арк.12, 62.

²¹Там само. - Спр.67035. - Арк.27-29.

²²Там само. - Спр.56990. - Арк.116, 118.

²³Там само. - Спр.39182. - Арк.24, 169, 170, 183.

²⁴Там само. - Спр.46872. - Арк.107, 194, 195.

²⁵Там само. - Спр.11906. - Арк.80.

²⁶Там само. - Спр.39831. - Т.1. - Арк.79, 84.

²⁷Там само. - Т.5. - Арк.19, 20.

²⁸Там само. - Спр.57736. - Арк.191, 192, 198.

²⁹Там само. - Спр.55733. - Т.1. - Арк.102-128.

³⁰Там само. - Спр.44778. - Арк.16, 17.

³¹Там само. - Спр.56527. - Арк.73.

The problem of forming of the collaboration in occupied Ukraine is viewed in the article.

Отримано 18.10.2005.

зага
світ
спів
хара

проі
сусп
в се
стис
усві
спіл

акту
Огле
відм
істс

Укра
вчень
"Пр
виго
наув
зядл
віну
тер
істо
резу

йог
спо
адм
осої
орги
екон
сучас

Заспівка.

Чи не зможеш моїми буде
Словами вільних братів
Словами турецьких очовиків
Писаними падишаками
Писаними тонкими пероми (1)
Словами вільних
Чи вони колись на тій
Кривому руцяному
Пак поганіше ти писав
чи виникає баг
О чи я думав, чи п-оселю
Яко бояти (2) сонва
То бояти твої які жилини
За місце буревія,
Чи місце ти буревія (3)
Паки н-растягнися
И зможе сурійські волни
Герен гори, ярки
И чимши буревія охвачи
Паки сашин вінагда.
І чимши буревія чесничи
Далеки оногодне

Перша сторінка перекладу "Слова о полку Ігоревім"
Степана Руданського. Автограф. 1860 р.

З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

ТУРЧЕНКО Г.Ф.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОН І ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ
(КІНЕЦЬ XIX ст. - 1922 р.)**

Розглядаються процеси інтеграції південноукраїнських земель у складі загальнов Українського національно-територіального комплексу в роки Першої світової війни та революції, досліджуються зміни у ставленні міжнародного спітковариства і місцевих політичних режимів до питання про національний характер і територіальну принадлежність Південної України у 1917-1922 pp.

В останні роки в вітчизняній науці посилився інтерес до регіональної проблематики. Це пов'язано із загальними тенденціями розвитку сучасного суспільства. Зростання інтенсивності світових інтеграційних процесів несе в собі відчутну загрозу локальним спільнотам, загрожує збідненням етнокультурного фонду людства. Саме в умовах глобалізації загострюється усвідомлення необхідності збереження національної та регіональної специфіки, посилюється інтерес до регіональної історії.

Розгортання дослідницької роботи з історії окремих регіонів України є актуальним завданням сучасних вітчизняних вчених. За словами Олександра Оглоблина, “Україна вступила в XIX століття як конгломерат кількох відмінних історико-географічних територій, кожна з яких мала власну історичну долю”¹.

Про необхідність глибокого, комплексного вивчення окремих регіонів України, процесу їх інтеграції в загальнов Українське ціле вперше заговорили вчені українського зарубіжжя. О.Оглоблин у цитованій вище доповіді “Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року)”, виголошений на VIII конференції українських істориків і дослідників суспільних наук Української вільної академії наук у Нью-Йорку 5 грудня 1970 р., поставив завдання вивчати “формування українського територіального масиву”, який він уявляв як “об’єднання всіх ... окремих теренів в одну єдину національно-територіальну цілісність”. Він вважав це одним з найважливіших завдань історичної науки. Історик сприймав цей процес як суть, інтегрований результат української історії ХІХ-ХХ ст.

Оглоблин виділяв у цьому процесі цілий ряд складників, але не зводив його до їх арифметичної суми: “...Мова мовиться не про механічне сполучення ..., згідність окремих територій, не про уніфікацію їх адміністративного устрою й режиму, не про нівелляцію їх історичних особливостей в загальнов Українському казані. Ні, йдееться про процес органічного з’єднання, споєння всіх цих елементів - географічного, економічного, соціального - в єдиний національно-територіальний комплекс сучасної новітньої України”.

¹ Турченко Галина Федорівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету

Одним з найбільших історичних регіонів України був і залишається Південь (Південна Україна). Історики окреслюють південний регіон землями, які до 1917 р. входили до складу Катеринославської, Херсонської, Таврійської та частково Бессарабської губерній.

Перетворення конгломерату історико-географічних територій, в тому числі і південноукраїнського регіону, з їхніми етнічними і соціально-економічними особливостями в єдиний національно-територіальний масив України було довгим, складним і суперечливим явищем. Надзвичайно інтенсифікувався цей процес у роки Української революції 1917-1920 рр. Революція зруйнувала багато нашарувань минулого, у тому числі ті штучні перепони, що розділяли різні регіони України. Власне, одним із найголовніших завдань революції було об'єднання історично розчленованих, розірваних кордонами і адміністративними межами етнічних українських земель, їхня інтеграція в єдиному національно-державному організмі.

Не викликає сумніву нагальна необхідність наукового осмислення цього унікального історичного процесу. Однак у літературі він майже не висвітлений. При цьому сучасний читач не може поскаржитись на відсутність конкретних історичних досліджень окремих аспектів минулого Півдня саме цього періоду. В останнє десятиліття захищено десятки дисертацій, опубліковано сотні статей і ряд монографій, у яких аналізуються різноманітні події та процеси на Півдні в період революції. До південно-української проблематики звергаються і закордонні дослідники². Але можна назвати лише декілька наукових статей, у яких історики побічно торкалися деяких питань зближення Півдня з рештою України. В українській діаспорі цим питанням не приділяли уваги. Винятком може вважатися історичне есе Івана Лисяка-Рудницького "Роль України в новітній історії", у якому внесок Півдня в українське державотворення пов'язується, головним чином, зі створенням індустриальної бази України³. Частково проблема національно-територіальної інтеграції Півдня у складі України розроблялася нами в монографії "Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. - 1921 р.)"⁴. Та ці одніичні дослідження не змінюють суті справи.

Виходячи зі стану вивчення проблеми, автор статті поставив таке дослідницьке завдання: у загальних рисах охарактеризувати основні процеси, які віддзеркалюють інтеграцію Півдня в національно-територіальному комплексі України в кінці XIX - на початку ХХ ст.

Після ліквідації Запорізької Січі Південної Україна стала частиною Російської імперії. Імперська політика на Півдні (в "Новоросії") була спрямована на інтеграцію регіону до корінної російської території. Здавалося, ця політика реалізується успішно. У другій половині ХІХ ст. тут було ліквідоване генерал-губернаторство, а Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії були прирівняні до "внутрішніх губерній" Російської імперії. "Новоросія" стала одним із найпотужніших індустриальних і аграрних регіонів царської Росії. Однак у цілому інтеграційні заходи імперського уряду на Півдні зазнали краху. Південний регіон не став частиною Росії. Всупереч планам царизму тут протягом ХІХ - початку ХХ ст. сформувалася надійна інфраструктура українського націотворення. Основу цієї інфраструктури склала капіталістична індустрія. На Півдні перехід від аграрно-ремісничого

до індус
у другі
економі
значени
виріша
ринку.
переорі
торгівл
розвива

П
Україн
організ
російсь

П
торіаль
українс
соціаль
відродж
театр, д
та інші
надавал
яка пер

П
військо
зупини
модерн
сподіва
почався
Австро
нації, а
держав

П
візвол
суверен
її півде
Українс

П
Півдня
із голов
у єдині
що ідея
прагнула
складі і
бажані
Респуб
та Укра
здобули

до індустріального суспільства відбувався особливо швидко. У результаті вже у другій половині XIX ст. регіон перетворився у найрозвинутіший в економічному відношенні край України. Однак не лише у цьому полягає його значення. Завдяки географічному положенню Півдню судилося відіграти вирішальну, справді історичну роль у формуванні українського товарного ринку. Зусиллями Півдня на чорноморські й азовські порти були переорієнтовані товаропотоки з Правобережжя та Лівобережжя. Раніше торгівельні зв'язки орієнтували ці регіони відповідно на Польщу і Росію, та розривали Україну по Дніпру на дві частини.

Переорієнтація на Південь сприяла тому, що роз'єднані століттями землі України стали перетворюватися в об'єднаний народногосподарський організм. Разом із тим розширення зв'язків з країнами Заходу ослаблювало російський економічний вплив на Півдні.

Південь перетворився в органічну частину національно-територіального комплексу України і відіграв вирішальну роль у формуванні українського ринку. Капіталістична модернізація сприяла інтенсивній соціальній мобілізації, кардинальному оновленню соціальної структури, відродженню української культури. На Півдні України розвивався український театр, діяли місцеві осередки українських національних партій, "Просвіти" та інші національно-культурні організації. Своєрідності цим процесам надавали територіальні тенденції, які формували тут регіональну ідентичність, яка перебувала в досить складних відношеннях до національної свідомості.

Перша світова війна, яка супроводжувалася масовими жертвами військових і цивільного населення, знищеннем надбань цілих поколінь, не зупинила цей процес. Навпаки, роки війни відзначені прискоренням модернізації. Війна спричинила наслідки, прямо протилежні тим, на які сподівалися воюючі держави. Замість зміцнення їхньої імперської могутності почався внутрішній розпад. Плином подій залежні народи Російської й Австро-Угорської імперій залучались до процесу перетворення в модерні нації, а національно-визвольний рух впритул підійшов до вирішення завдань державотворення.

Після Лютневої революції 1917 р. в Росії розгорнувся національно-визвольний рух залежних народів, які вимагали відновлення своїх суворінних прав. Національне піднесення охопило всю Україну, у тому числі її південноукраїнський регіон. Південь став одним із важливих ареалів Української революції.

Період Центральної Ради супроводжувався інтенсивною інтеграцією Півдня в єдиному національно-територіальному комплексі України. Одним із головних завдань революції було об'єднання етнічних українських земель у єдиній державі, і Центральна Рада у своїй діяльності прагнула реалізувати цю ідею. Незважаючи на жорсткий опір російського Тимчасового уряду, який прагнув відірвати південний регіон ("Новоросію") від України і залишити у складі Російської держави, переважна більшість населення Півдня виявила бажання бачити свій край складовою частиною Української Народної Республіки. Яскравою демонстрацією цього були вибори до Всеросійських та Українських Установчих зборів, на яких українські національні партії здобули переконливу перемогу. Після III Універсалу над регіоном (за винятком

Криму) було встановлено суверенітет Української Народної Республіки. Спроба більшовиків розчленувати Україну шляхом утворення на Півдні автономних радянських республік, безпосередньо підпорядкованих російському центру (Донецько-Криворізька і Одеська радянські республіки, Радянська республіка Тавриди та ін.), зазнала краху. Ці штучні утворення навесні 1918 р. були ліквідовані. Під тиском об'єднаних українсько-німецьких і австрійських військ залишки розбитих більшовицьких частин покинули територію України і над Півднем знову був установлений суверенітет УНР.

Прагнучи ліквідувати наслідки російського централізаторського управління, Центральна Рада почала адміністративно-територіальну реформу, яка ґрутувалась на врахуванні історичних, господарських і соціально-політичних особливостей регіонів. Новий земельний поділ був покликаний гармонізувати відносини земель, у тому числі південно-українських, з новим, київським центром.

Доба Центральної Ради позначена бурхливим національно-культурним відродженням. В регіоні значно посилився інтерес до української культури, друкованого слова, театру, освіти. Ренесанс переживали "Просвіти" та інші національно-культурні товариства, у сфері впливу яких опинилися тисячі й тисячі жителів регіонів. Значна частина населення Півдня, яка раніше не задумувалась над своїм національним походженням, стала відчувати себе українцями і включилася в державотворчий процес.

За відносно короткий період Гетьманату Скоропадського відбулося істотне поглиблена інтеграція Півдня в Українську Державу. Історичним фактом стала політична персоналізація південноукраїнського регіону на столицю України - Київ. З офіційних документів і масової свідомості починає зникати стара назва південноукраїнського регіону "Новоросія", що закріпилася за Півднем ще з часів Катерини II.

Місцеве населення незалежно від політичних поглядів і національно-культурних орієнтацій усе більше усвідомлювало, що територія трьох губерній - Херсонської, Катеринославської та Таврійської - є невід'ємною складовою частиною національно-територіального простору України. У "Листах до братів-хліборобів" В.Липинський зазначав, що "... все, що сприяє розвиткові почуття єдності між всіма мешканцями України, буде Україну, і руйнє її все, що її роз'єднує. Наприклад, ... розвиток спільногого всім почуття спільної території... сприяє нашому виліченню з хвороби недержавності!"¹⁵.

Важливу роль у закріпленні Півдня України як невід'ємної частини України відіграла зовнішня політика Гетьмана, спрямована на послідовний захист національних інтересів України. У зовнішній політиці національний характер режиму Скоропадського виявився особливо рельєфно. Не викликає сумніву і соборницький напрямок його курсу. Міжнародна спільнота, принаймні держави німецько-австрійського блоку, і ті нейтральні країни, що схилялися до визнання Української Держави, сприймали її в сукупності всіх історичних регіонів, у тому числі південноукраїнського. Але українські дипломати не могли б нічого зробити, якщо б не спирались на життєві реалії. Вони виходили з того зрозумілого, базованого на даних наукового аналізу факту, що більшість населення південноукраїнських губерній становлять українці. У тих випадках, коли Україна претендувала на територію Криму,

вона бу
(Росія +
півостр

В загальн
Росією
масове
поширен
виявлю
смути,
місцев
режиму
політич
включа
владу Д

Н боці Д
тетьма
з Півно
У півд
розгор

В більшо
видатн
махнов
початку
зовнішн
З цією
Дирекц
ідалос

К білогва
1918 - р
російсь
більшо
їхньою
регіону

Т обстав
не бул
виявил
було на
поясни
в люто
мірото
сподів
ресурс

вона була впевнена, що має на це більше прав, ніж будь-яка інша держава (Росія чи Туреччина), чи навіть кримсько-татарська національна меншина півострова, який українським урядом пропонувалась територіальна автономія.

В умовах Директорії подій в південному регіоні розвивалися у руслі загальноукраїнських тенденцій. Після гетьманської грамоти про федерацію з Росією, що поставила під сумнів самостійницький статус України, почалося масове антигетьманське повстання, яке з центру держави швидко поширилось на весь південний регіон. Правобережна територія регіону, за винятком портових міст Одеси, Миколаєва, Херсона та вузької прибережної смуги, яка потрапила під контроль військ Антанти, при активній участі місцевого населення перейшла під владу українського республіканського режиму, який розгорнув тут реалізацію своєї соціально-економічної та політичної програми. Сільське і міське населення лівобережного Півдня, включаючи територію Донбасу, у своїй більшості також було готове визнати владу Директорії.

Необхідно спеціально зазначити, що у боротьбі за владу на Півдні на боці Директорії брали участь в основному місцеві сили - повстанці або гетьманські військові з'єднання, що перейшли на її сторону. Ніякої допомоги з Півночі (крім відрядження складів деяких офіцерів і урядовців) не надходило. У південноукраїнському регіоні виявилось достатньо ресурсів, щоб розгорнути збройну боротьбу за встановлення української національної влади.

Внутрішні конкуренти республіканського режиму - махновці і місцеві більшовики - не мали шансів надовго закріпитися тут. Це визнавали їхні видатні представники, а на практиці яскраво продемонстрував провал махновсько-більшовицької авантюри із захоплення наприкінці 1918 - на початку 1919 рр. Катеринослава. Від повного розгрому махновців врятувала зовнішня сила - регулярні війська Російської Федерації, що наступали з півночі. З цією силою Н.Махно ще у грудні 1918 р. встановив союзні відносини. Директорія намагалася "відірвати" махновців від більшовиків, але це їй не вдалося.

Крім регулярних військ Радянської Росії в регіоні діяли також російські білогвардійські формування. Південно-східна частина України вже наприкінці 1918 - на початку 1919 рр. стала перетворюватися в один із важливих ареалів російської громадянської війни, до якої втягувалося місцеве населення. І більшовики, і білогвардійці прагнули знайти тут своїх прибічників і заручитися їхньою підтримкою. При цьому і ті, і інші не визнавали українського характеру регіону і нещадно боролися з тими, хто ідентифікував себе як українця.

Трагізм становища Директорії полягав у тому, що міжнародна обстановка для неї склалася надзвичайно несприятливо. У Директорії зовсім не було союзників, зате було багато ворогів, серед яких найнебезпечнішим виявилася більшовицька Росія. Прорвати міжнародну ізоляцію Директорії було надто важко. Зовнішньополітичні успіхи Центральної Ради і Гетьманату пояснювались обставинами часу. Визнання німцями та іншими союзниками в лютому 1918 р. Української Народної Республіки було викликане значною мірою воєнно-політичною кон'юнктурою. Укладаючи мир на Сході, німці сподівалися вивільнити війська для війни на Заході і разом із тим за рахунок ресурсів України поповнити своє продовольче становище. Антанта в особі її

представників на Півдні України - французів, провадивши наприкінці 1918 р. свою політику щодо Директорії УНР, виходила з необхідності відновлення Російської держави, яка б залишилася в майбутньому союзницею Франції та сильною противагою Німеччині на Сході. Це також кон'юнктурні розрахунки. Але до цих надій приміщувалися і невластиві для політики емоції - французи не могли вибачити українцям мир з німцями ще й тому, що він, на їхній погляд, затягнув війну і контужував Франції тисячі і тисячі життів фронтовиків. Складні переговори, які продовжувалися протягом усього терміну перебування французів в Одесі, мало що дали українцям, хоча поступово справа все-таки йшла в напрямку зближення позицій сторін. Це було викликане логікою подій, яку французькі дипломати не могли нескінченно ігнорувати. Взявшись під контроль російський центр, більшовики після закінчення Світової війни стали швидко встановлювати свою владу над національними регіонами, які покидали окупаційні війська Німеччини й Австро-Угорщини.

Справжнє прозріння стало приходити тоді, коли Україна опинилася під повним контролем більшовиків: "Тільки пізніше тверді факти життя переконали Фрейденберга, що він трагічно помилувався і своєю помилкою спричинив до поразки демократії на Сході Європи. Тим самим він допоміг Советській Росії до її перемоги і до її пізнішої загрози для цілого Європи з боку Советської Росії".

Отже, у ході революції Південь, як і інші регіони України, зазнав глибокої внутрішньої трансформації. Плином подій він був втягнутий у загально-український суспільно-політичний процес, внаслідок чого відбувалося його зближення з рештою української території. Є всі підстави характеризувати цей процес як продовження тривалої і суперечливої інтеграції Півдня в загальноукраїнському національно-територіальному комплексі.

У збройній боротьбі, яка розгорнулась на Півдні України в 1919-1922 рр., вирішувалася не лише доля революції, загальноукраїнські чи всеросійські проблеми. На полі бою, а ще більше - у свідомості людей, продовжувалася давня суперечка про те, хто має більше історичних прав на регіон, кому - Росії чи Україні - він має належати. Одночасно відбувалася кристалізація національної свідомості українського населення регіону, і всі політичні режими, які тут утверджувалися, так чи інакше змушені були зважати на цю обставину.

У 1919-1920 рр. Південної Україні була ареною змагань двох політико-ідеологічних режимів - білогвардійського і радянського, яких об'єднувало негативне ставлення до української ідеї, принципу суверенітету України та її соборності. Кожен із цих режимів, закріплюючись в Україні, прагнув ліквідувати наслідки перебудови при владі своїх попередників, у тому числі й українських урядів - Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського і Директорії УНР. І білогвардійці, і більшовики сприймали Південної Україну через призму своїх стратегічних і тактических інтересів. При цьому кожен із них стояв перед необхідністю узгодити ці інтереси з історичними реаліями, найважливішою з яких був український характер південного регіону. Від того, наскільки це вдавалося, значною мірою і залежала доля цих режимів.

З установленням влади А. Денікіна на Півдні був призупинений процес інтеграції регіону в єдиний український національно-територіальний

комплекс
домінують
до анти-
військової
на Півдні
відновлені
розвитку
самоврядування
революції
природи
держави
боротьби
кордонів

ХІ
Монархії
змінити
вторгнені
українські
Україні
заявляв
генерал
практическі
Україні
повстанці
"червоної"
об'єднані
розвитку

Ді
махновці
схильні
візвозі
віснові
українські
місту з

Бі
політичні
виявлені
російські
території
Однак
не відстеж
контролю
якої буде
незалежніст
всього докуме
більші

кінці 1918 р. відновлення Франції та розрахунки. І - французи іхній погляд, ків. Складні перебування була все-таки логікою подій, Взявши під війни стали іонами, які

опинилася вже відомою помилкою він допоміг Європі з

нав глибокої у загально-валося його характеризувати що Півдня в

їни в 1919-х роках українські чиності людей, їхніх прав на відбувалася регіону, і всі буди зважати

ох політико-об'єднувало України та її іні, прагнув у тому числі западського і він Україну зуму кожен із реаліями, рону. Від того, жимів.

ений процес територіальний

комплекс, який відбувався особливо інтенсивно в 1917-1919 рр., у період домінування в Україні національних режимів. Здійснювалося повернення до антиукраїнської політики, що панувала в російських політических і військових колах ще за часів монархічної Росії. Наріжним каменем нової влади на Південі України (за термінологією денікінів - Новоросії) стала теза про відновлення "єдиної, великої, неподільної Росії". Максимум, на що могло розраховувати місцеве населення ("новороси"), - це широке місцеве самоврядування. Український національний рух у регіоні за доби Української революції в очах командування Збройних сил Півдня Росії не розглядався як природний вияв прагнення українського народу до розбудови власної держави. Вважалося, що місцеве населення було підбурене до визвольної боротьби штучно, а сценарій української революції був розроблений за кордоном - у Німеччині.

Хибність політичного курсу А.Денікіна визнав генерал П.Врангель. Монархіст, прибічник жорсткої військової диктатури, П.Врангель зумів змінити напрямок білогвардійської політики на Південі України. Плануючи вторгнення в Північну Таврію, він змушений був рахуватися з потужним українським національним чинником у регіоні. П.Врангель визнавав право України на автономію, а на початку листопада 1920 р. під тиском обставин заявляв навіть про визнання незалежності української держави. Критикуючи генерала А.Денікіна за прямолінійність, П.Врангель спробував втілити на практиці конкретні плани щодо об'єднання антибільшовицьких сил на Південі України. Ним провадилась робота з установлення контактів з отаманами повстанських загонів уснерівської орієнтації, що перебували в тилу у "червоних", для спільної боротьби з більшовиками. Однак загального об'єднання українських національних і білогвардійських сил, на що так розраховували як генерал П.Врангель, так і С.Петлюра, досягти не вдалося.

Досить складну еволюцію у ставленні до української ідеї пережили махновці. Врешті-решт, наприкінці 1920 - на початку 1921 рр. вони почали схилятися до визнання необхідності врахування національного фактора у визвольній боротьбі і навіть спільних дій з українськими силами. До таких висновків Н.Махна невідворотно вела логіка боротьби, зокрема селянський, український за своїм складом, характер повстанського руху, який протистояв місту з його російським і русифікованим населенням.

Більшовики у ставленні до Південної України у порівнянні зі своїми політичними конкурентами, зокрема білогвардійцями та махновцями, виявили більшу гнучкість. Після певних коливань, доляючи вплив крайніх російських шовіністів у своїх лавах, вони публічно визнали принцип територіальної цілісності України, у тому числі приналежність до неї Півдня. Однак територіально об'єднана Україна - і від цього принципу більшовики не відступали ні на йому - неодмінно мала бути радянською і перебувати під контролем РКП(б) - єдиної загальнодержавної партії, обласною організацією якої була КП(б)У. При дотриманні цих умов вони були готові навіть визнати незалежність УСРР у межах III і IV Універсалів, тобто із включенням до неї всього Півдня (у т. ч. і Донбасу). Про цю позицію було оголошено в партійних документах і статтях В.Леніна наприкінці 1919 р. Правда, жоден з керівників більшовицької партії не пояснив, яким чином можна забезпечити

незалежність двом країнам, якими управляє одна політична партія - РКП(б). Напевне, для цього слід було б змінити статус КП(б)У, зробити її рівноправною з РКП(б). Але це питання не підлягало дискусії. Спроба С.Мазлаха і В.Шахрай на початку 1919 р. винести його на розгляд (свою точку зору вони сформулювали гранично ясно: якщо "самостійна Україна - тоді повинен бути і "свій" уряд і "своя" партія; ...або Україна - се "Південна Росія") закінчилася безрезультатно. Про реальну, а не про декларативну незалежність України керівництво РКП(б) не хотіло й чuti. 28 грудня 1920 р. між УСРР і РСФРР був підписаний союзний договір, який супроводжувався звуженням владних повноважень Раднаркому України і розширенням контролю московського партійного центру над усіма сторонами життя республіки. Логічним завершенням цього процесу було утворення в 1922 р. Союзу РСР. Нова держава була оголошена як союз рівноправних республік. Але за лаштунками радянської федерації була відтворена єдина централізована держава. Разом із тим на механічне злиття України з Росією більшовицька партія не пішла. Після жорстокої п'ятирічної боротьби з національно-визвольним рухом ідея територіальної цілісності та суверенітету України стала настільки близькою та зрозумілою її населенню, у тому числі мільйонам жителів Півдня, які стали ідентифікувати себе з українцями, що ігнорувати цей факт було вже неможливо. За Україною були залишені формальні ознаки суверенітету: власна конституція, уряд, чітко означена територія, адміністративно-територіальний устрій. Це було побічним визнанням досить високого рівня національно-територіальної консолідації українців.

Свою подальшу політику щодо України більшовики змушені були проводити з урахуванням цього факту. І це стало, в остаточному підсумку, їхньою грандіозною поразкою в боротьбі з українським визвольним рухом.

¹ Олобобин О. Проблеми схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) // Студії з історії України. Стагт і джерельні дослідження. - Нью-Йорк; Торонто, 1995. - С.47.

² Курамія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-ті роки. - К., 2002; Герізі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914. - К., 1999; Chartres W. Workers, Strikes and Pogroms. The Donbass - Dnepr bend in late imperial Russia, 1890-1905. - Princeton, 1992; Friedgut T.H. Jusovka and Revolution // Politics and Revolutions in Russia's Donbass, 1869-1924. - Vol.II. - Princeton, New Jersey, 1994.

³ Лисик-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Історичні есе. - Т.1. - К., 1994. - С.155.

⁴ Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південно Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. - 1921 р.); Історичні нариси. - К., 2003.

⁵ Липинський В. Листи до братів-хліборобів (Про ідею українського монархізму). - Відень, 1926. - С.419.

⁶ Старік М. Україна в добі Директорії УНР. - Т.У. - Скрентон, 1962. - С.69.

⁷ Мазлах С., Шахрай В. До хвили. (Що діється на Вкраїні і з Україною?). - Б.м., 1967. - С.295-296.

The process of the integration of the Southern Ukrainian territories into the All-Ukrainian national territorial complex during the World War I and the revolution period are investigated. The main directions of evolution of the international partnership and the local regimes basing on the national character and territorial belonging of the Southern Ukraine are shown.

Отримано 23.11.2005.

Р.
змінен
при пр
конфлік
підписа

Д
держав
коли зн
умов сл
здійсн
широко

В
зацию с
сформу
В
обов'яз
взаємн
взаємн

М
операц
контин
законод

Х
юриди
операц

Б
творчо
Тому іс
матеріа

П
на під
декільк
практи
"опера

Г.
інстит
Л
ти в ос

ія - РКП(б).
звоправною
ї В.Шахрай
зору вони
оді повинен
на Росія")
залежність
між УСРР і
звуженням
контролю
республіки.
Союзу РСР.
лік. Але за
транізована
льшовицька
шіонально-
України стала
мільйонам
ігнорувати
льні ознаки
територія,
нням досить
а.
ушені були
у підсумку,
ним рухом.

оку) // Студії з
47.
на. 1870-1990-
ре W. Workers,
05. - Princeton,
ia's Donbass,
994. - C.155.
на, революція
онархізму). -
- Б.м., 1967. -

All-Ukrainian
vestigated. The
basing on the

ГУРЖІЙ О.І., МАКАРОВ В.Д.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ І ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЇ З ПІДТРИМАННЯ МИРУ

Розглядається значення Організації Об'єднаних Націй у справі зміцнення миру і безпеки у світі, історія застосування збройних сил ООН при проведенні операцій з підтримання миру при вирішенні міжнародних конфліктів. Простежується участь України у миротворчих операціях та підписанні документів ООН.

Для нашого сьогодення стало характерним прагнення урядів більшості держав до підтримки міжнародної стабільності, створення таких відносин, коли зникає підґрунт для взаємних загроз національній безпеці, поширення умов співробітництва народів з метою упередження збройних конфліктів, здійснення активної протидії агресії, усунення загрози виникнення широкомасштабної війни.

Важливим гарантом міжнародної стабільності слід вважати Організацію Об'єднаних Націй (ООН), яка вперше в історії людства не лише сформувала, але й прийняла концепцію колективної безпеки.

Відповідно до Статуту ООН, на всіх її активних членів покладені обов'язки не тільки протидіти агресії, яка вже розпочалася, а й надавати взаємну допомогу (консультації), щоб запобігти крайньому загостренню взаємин.

Метою даної статті є розкрити деякі характерні риси й особливості операцій з підтримання миру, зокрема за участю українського миротворчого контингенту. Джерельну базу дослідження складають: документи ООН, законодавчі акти України, публікації у пресі.

Характер цих джерел свідчить про те, що законодавча база забезпечує юридичні підстави участі підрозділів Збройних Сил України у миротворчих операціях з підтримання миру.

Безпосередньо публікації в пресі щодо участі Українського миротворчого контингенту мають переважно оглядово-інформаційний характер. Тому існує певна необхідність аналітично - узагальнюючого підходу до таких матеріалів.

При характеристиці та реалізації проектів щодо заходів, спрямованих на підтримання міжнародного миру і безпеки, Статут ООН застосовує декілька термінів: "варта", "легіон", "поліцейські сили ООН" та інші. Однак у практичній діяльності найбільшого поширення набули визначення такі, як "операції ООН з підтримання миру" або "миротворчі операції".

Гуржій О.І. - доктор історичних наук, професор, директор Українського інституту воєнної історії.

Макаров В.Д. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії війн та воєнного мистецтва Національної академії оборони України.

Як показала практика таких операцій, за своїми цілями і масштабами їх можна поділити на 2 групи: місії ООН (100-1000 чоловік) та сили з підтримання миру (багатотисячні контингенти).

Перші спроби використання ООН військового контингенту були здійснені у 1947 р. в Індії та на Балканах. Проте тоді залишили лише невеликі групи офіцерів, які не підпорядковувались Генеральному секретарю ООН¹. Тому офіційно першою акцією ООН з підтримання миру вважають створення нею 29 травня 1948 р. Спеціального Органу з нагляду за виконанням умов перемир'я в Палестині (UNTSO)².

Друга акція схожого характеру розпочалася в січні 1949 р. відповідно до прийнятої резолюції Радою Безпеки 47 (від 21 квітня 1948 р.). Для її здійснення створили спеціальну групу військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані, які мали організувати припинення вогню між країнами у штатах Джамму і Кашмір та на прикордонні обох країн. Досвід застосування перших груп військових спостерігачів надалі широко використали при проведенні операцій з підтримання миру (1-а група) в Лівані, Сирії (1958 р.), Йемені (1963-1964 рр.) і т.д.

Використання збройних сил ООН при проведенні операцій з підтримання миру (2-а група) сталося 1956 р. при вирішенні Суецької кризи³. Тоді спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила резолюцію про створення Надзвичайних Збройних Сил ООН (НЗС) "для забезпечення припинення воєнних дій та спостереження за дотриманням їх припинення". Насамперед, НЗС дозволили створити буферну зону між англо-французькими та єгипетськими військами на лінії фронту Суецького каналу. Крім того, їх підрозділи були введені в Порт-Саїд і Порт-Фуад. Їм доручили охорону установ, а також виконання адміністративних і поліцейських функцій до завершення виводу англо-французьких військових. Після їх евакуації 22 грудня 1956 р. ці функції передали єгипетській стороні.

Наступною акцією стало розміщення військ ООН уздовж єгипетсько-ізраїльської демаркаційної лінії довжиною 213 км, а також по периметру сектора Газа (60 км) з метою унеможливлення переходу через ці ділянки кордону. Одночасно літаки НЗС здійснювали обліт Синайського півострову, щоб стежити за несанкціонованим пересуванням людей чи транспорту на кордоні. Значна частина особового складу виконувала й допоміжні функції: адміністративні, постачання, поліцейські, надання медичної допомоги та інш. Загалом у складі НЗС було 74 взводи, кожний чисельністю від 30 до 45 чол., а всього близько 3500 чол. використовувалось для патрульної і вартової служби⁴.

Досвід, набутий при проведенні миротворчих операцій НЗС при вирішенні Суецької кризи, в подальшому був широко використаний ООН. У 1965 р. Генеральна Асамблея створила Спеціальний комітет по проведенню операцій з підтримання миру (Комітет 33-х, а пізніше, з присиднанням Китаю у 1988 р., - Комітет 34-х). Цей комітет прийняв резолюцію під назвою "Всебічний розгляд усього питання щодо операцій з підтримки миру в усіх їх аспектах".

При реалізації ідей цієї резолюції були проведенні миротворчі операції на Близькому Сході (UNEF), у Конго (ONUC), на Кіпрі (UNFICYP), Намібії, Сомалі, Македонії та ін.

Під
операції
спектр і
рішучості
"класичного"
масштабу

Згідно
стає Україна
миротворцем
розглядає
створені
внесок
стабільні
як на світі
документ
Української
керівництва
на основі
зазначені

Сфера
яка перевірена
готовно
проводить
агресивні
миру і боротьбу

Згідно
до іншої
законам
діяльності
операції
Збройні

Ці
які проводять
- захищати
- відстоювати
конфлікти
ООН;

- висловлювати
внаслідок
- відповідати
прав людські
- підтримувати
Учесник
згідно з
миротворчими
ресурсами
організації

Починаючи з кінця 80-х рр., коли завершилася "холодна війна", операції з підтримання миру зазнали істотних змін. Зокрема, розширився спектр їх цілей, конструктивнішими стали зміст і характер, посилилась рішучість оперативних заходів при розв'язанні конфліктів. Назміну так званим "класичним" операціям, прийшли набагато складніші, багатопланові й масштабні.

З початку 90-х рр. ХХ ст. активним учасником миротворчої діяльності стас Україна, як одна з держав-засновниць ООН. Це обумовлено тим, що миротворчість для нашої держави набула ключове значення, оскільки вона розглядається, з одного боку, як засіб зміцнення її національної безпеки через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, а з іншого - як її внесок у зміцнення загальносвітової безпеки, а також у побудову нової стабільної і безпечної Європи. Позиція України щодо миротворчої діяльності як на європейському, так і на інших континентах базується на відповідних документах ООН та ОБСЄ, а також Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору⁵. У цьому аспекті керівництво нашої країни та її Збройних Сил спрямовують свою діяльність на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, як це зазначено у ст. 18 Конституції України.

Сфери вітчизняної миротворчої політики визначені у Воєнній доктрині, яка передбачає, що "восінна безпека України досягається за рахунок готовності виділити військові контингенти до складу військ ООН для проведення, згідно з рішенням Ради Безпеки, восених дій з метою припинення агресивних дій окремих держав або груп держав, а також підтримання миру і безпеки в різних регіонах"⁶.

Згідно з Конституцією, порядок направлення підрозділів Збройних Сил до інших держав встановлюється лише законами України. Основоположними законами, на яких ґрунтуються вся законодавча база у сфері миротворчої діяльності, є Закони "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях" від 23 квітня 1999 р. та "Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав" від 15 листопада 1999 р.⁷

Ці закони дозволяють брати участь тільки в тих миротворчих операціях, які проводяться з метою:

- запобігання виникненню міждержавних або внутрішніх конфліктів;
- врегулювання міжнародних або внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН;
- надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міжнародних або внутрішніх конфліктів;
- виконання поліцейських функцій із забезпечення безпеки і дотримання прав людини;
- надання допомоги у подоланні наслідків конфлікту.

Участь наших Збройних Сил у міжнародних миротворчих операціях, згідно з чинним законодавством, може здійснюватися шляхом надання миротворчого контингенту і персоналу, а також матеріально-технічних ресурсів та послуг у розпорядження відповідних органів, визначених для організації такої операції.

До миротворчого контингенту України належать підрозділи Збройних Сил та інших вітчизняних військових формувань, оснащені відповідним озброєнням і технікою, засобами підтримки та зв'язку.

Миротворчий персонал складають окрім військовослужбовці і працівники Збройних Сил та інших військових вітчизняних формувань, особи керівного та рядового складу органів внутрішніх справ, а також інших державних установ і громадських організацій, що направляються для участі в міжнародних миротворчих операціях, але не входять до складу миротворчого контингенту.

До матеріально-технічних ресурсів та послуг, що надаються Україною для підтримки міжнародних миротворчих операцій, відносяться: бойова та спеціальна техніка, окрім видів озброєння, засоби зв'язку, транспортні засоби з екіпажами, продовольство та медикаменти.

Важливими на цей час є питання підготовки Збройних Сил України до участі в міжнародних миротворчих операціях, у яких можна виділити три етапи: завчасна, попередня і безпосередня підготовка.

Завчасна підготовка включає:

- визначення переліку підрозділів (частин), категорій військовослужбовців, які планується включити до складу миротворчих контингентів;
- розробку Директиви щодо організації їх підготовки;
- підготовку підрозділів (частин) до виконання миротворчих завдань за спеціальними програмами та організація їх всебічного забезпечення;
- контроль за якістю проведення підготовки.

Попередня підготовка включає:

- прийняття політичного рішення керівництвом держави про наявлення миротворчого контингенту;
- постановку завдань Міністерству оборони, Міністерству закордонних справ, іншим органам виконавчої влади;
- розробку плану участі в операції.

Безпосередня підготовка передбачає:

- підготовку до участі в операції та узгодження дій підрозділів і органів управління в пунктах постійної дислокації і навчальних центрах;
- підготовку і проведення заходів щодо всебічного забезпечення миротворчого контингенту і організації управління;
- прийняття рішення про відправку миротворчого контингенту;
- постановку завдань, відправку і розміщення миротворчого контингенту;
- передачу та прийняття миротворчого контингенту в підпорядкування;
- організацію взаємодії з місцевими органами влади країни перебування, представниками ООН, ОБСЄ та іншими регіональними організаціями;
- організацію матеріально-технічного, фінансового забезпечення;
- організацію управління.

Безпосередня підготовка миротворчого контингенту покладається на відповідні види Збройних Сил та Оперативні Командування. Після прибутия миротворчого контингенту в район призначення безпосередня підготовка продовжується за планами керівництва миротворчою операцією.

СУМСЬКА
СТАРОВИНА. ХХVI-ХХVII. 2005

Як
миротво
надавати
діях орі
миротво
організа
України
політику
миротво

Іст
початок
проханн
відповід
прийнял
Миротво
на терри

31
у рамках
Молдові
Афганіст
цей час
тисяч ві
внутрішн
Україна
миротво

По
з Органі
“Партне
край СН
НАТО се
України
сили і за

Од
підтрим
операції
посилен
як підтр
інші місі

Дл
Україна:
цивільно
спеціалі
українсь
багатона

Пе
проводе
українсь

Як підкреслювалось раніше, провідна роль у проведенні міжнародних миротворчих операцій належить ООН. Саме вона має виняткове право надавати мандат для розгортання таких операцій. Відтак уряд України у своїх діях орієнтується перш за все на рішення ООН і розглядає участь у миротворчих операціях як певний внесок у діяльність цієї впливової організації в галузі змінення миру і безпеки в усьому світі. Отже, ООН для України є головною організацією, яка, власне, і визначає її миротворчу політику. Саме ООН Україна віддає пріоритет щодо участі в тих чи інших миротворчих операціях.

Історичний аспект участі українців в миротворчій діяльності бере свій початок 1992 р., з моменту звернення Організації Об'єднаних Націй з проханням про виділення військового контингенту для здійснення відповідної місії в колишній Югославії. З липня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Постанову "Про участь батальйону Збройних Сил України у Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії"⁸.

З 1992 р. по 2005 р. представники наших Збройних Сил брали участь у рамках місії ООН в Югославії, Анголі, Таджикистані, Гватемалі, Конго, Грузії, Молдові, Сьєрра-Леоне, Східній Славонії, Македонії, Хорватії, Лівані, Афганістані, Східному Тиморі, Ліберії, Ефіопії та Ерітреї, Косово, Кувейті. За цей час у миротворчих операціях під егідою ООН взяли участь більше 24 тисяч військовослужбовців Збройних Сил та працівників Міністерства внутрішніх справ України. За чисельністю своїх миротворчих контингентів Україна входить до складу перших 20 з понад 80 держав, що беруть участь у миротворчій діяльності⁹.

Починаючи з 1994 р., Україна є учасником військового співробітництва з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) у рамках програми "Партнерство заради миру" (ПЗМ). 8 лютого 2005 р. наша держава першою з країн СНД підписала Рамковий документ ПЗМ, а 25 травня передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ¹⁰. У цьому визначені політичні цілі участі України в ПЗМ, заходи, які плаќуться здійснити для їх досягнення, а також сили і засоби, що виділяються Україною для участі у ПЗМ.

Одними з пріоритетних завдань для України в рамках ПЗМ є: підтримання готовності та військового потенціалу, необхідного для участі в операціях, спільне планування підготовки та навчань, спрямованих на посилення можливостей учасників ПЗМ здійснювати місії в таких справах, як підтримка миру, попукові та рятувальні роботи, гуманітарні операції та інші місії щодо яких може бути досягнута домовленість.

Для забезпечення своєї участі в програмі "Партнерство заради миру" Україна з 1995 р. сформувала свої власні підрозділи: управління, спостерігації, цивільної оборони та інш. Спільно з країнами-членами НАТО створені спеціальні підрозділи: українсько-польський миротворчий батальйон, українсько-румунсько-угорсько-словачький інженерний батальйон, багатонаціональний підрозділ "Тиса" та інш.

Перший досвід спільних дій наші військовослужбовці отримали під час проведення операції в Боснії та Герцеговині у 1995 р.¹¹ Основне завдання українського контингенту полягало у забезпечені свободи руху із Мостара

до Сараєво, а також здійсненні контролю за наявністю зброї в зоні відповідальності. Потім спектр завдань і географія місій наших миротворців в рамках ПЗМ значно поширилась. З того часу вони взяли участь в операціях в Косово, Сербії і Чорногорії, Афганістані, Іраку.

Одним з основних аспектів діяльності України є участь її представників у миротворчих діях на терені СНД. Географія цих дій охоплює Грузію, Нагорний Карабах, Молдову, Таджикистан, а їх аналіз дозволяє визначити найголовніше завдання наших миротворців: надання гуманітарної допомоги і забезпечення умов її доставки; сприяння реалізації та захисту прав людини; нагляд за примиренням та припиненням вогню; розділення ворогуючих сторін уздовж визначеного кордону; роззброєння воєнізованих формувань; виконання обов'язків цивільної адміністрації; сприяння реконструкції і розвитку та інші.¹²

Таким чином, на сучасному етапі розвитку світової системи, тенденція залучення збройних сил у миротворчість стає ключовою при вирішенні проблем колективної безпеки, укріплення миру, перебудові політичних, економічних і законодавчих інститутів у державах, що беруть участь у таких операціях. Миротворчість для України перетворюється у важливу ланку її широкомасштабного політичного процесу, спрямованого на запобігання і вирішення криз, встановлення миру і забезпечення довготривалого вирішення міжнародних суперечностей.

¹Буз В.С. ООН: врегулювання міжнародних конфліктів. - К., 1995. - С.47.

²Семенов В.С. Вооруженные силы ООН. - М., 1976. - С.45-50.

³Документы ООН. - А/3943.

⁴Там же. - А/3694.

⁵Закон України "Про ратифікацію Угоди між державами - учасницями Північно-атлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі "Партнерство заради миру" щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу цієї Угоди" // Відомості Верховної Ради, 2000. - №18. - С.290.

⁶Закон України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях" // Народна Армія. - 1999. - 28 травня (№97). - С.2.

⁷Закон України "Про схвалення рішення Президента України про надавання миротворчого контингенту і миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго та миротворчого контингенту для участі України в Тимчасових силах Організації Об'єднаних Націй у Лівані" // Урядовий кур'єр. - 2000. - 11 липня (№123). - С.10; Закон України "Про порядок надавання підрозділів Збройних Сил України до інших держав" // Голос України. - 2000. - 4 квітня (№59). - С.5.

⁸Постанова Верховної Ради України №2538-ХІІ від 03.07.92 р. "Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії" // Урядовий кур'єр. - 1992. - 4 серпня (№№145-146). - С.10.

⁹Гурскій О., Лега А., Макаров В. Узагальнення досвіду проведення миротворчих операцій в другій половині ХХ століття. - К., 2004. - С.67.

¹⁰Там само. - С.74.

¹¹Там само. - С.77.

¹²Там само. - С.82.

The role of the United Nations Organization in the peaceful adjustment of world problems and the history of usage of armed forces during the international conflicts are investigated. The participation of Ukraine in this peacemaking actions and signature of UNO documents are traced.

Отримано 28.11.2005.

Ро
статус
перешк
европей

Сл
політич
Су
реаліза
внешн
воздейс
осущест
власти. І
должна
касаючи
и обязат

Уз
общече
междун

М
ной Укр
прочем
"ручны

Аз
"Велика
США в
назначе

Ог
самым
(поисти
отноше
Отрече
для Ро
скохозя
наибол
возмож
преврат
держав
отведен
динами

Хс
соціальн

ХОЛОД В.В.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ СТАТУС УКРАИНЫ ГЛАЗАМИ "ЧУЖИХ" ЛЮДЕЙ

Розглядаються кілька концептуальних підходів щодо геополітичного статусу України з наголосом на внутрішні негативні чинники, що перешкоджають державі проводити самостійну політику в межах європейського підітичного простору.

Статус суб'єкта міжнародного права основан на такій правової і політическої особливості держави, як суверенитет.

Сувереність України в міжнародних відносинах - це реалізація Українським державством всієї повної влади во всіх сферах зовнішньополітичної діяльності, незалежність від впливу і впливів інших держав або їх об'єднань в определенні та виконанні зовнішньої політики, неподчиненість будь-якої іноземної влади. Міжнародна суб'єктність України як суверенного держави повинна проявлятися в її договорній правоспособності. В питаннях, касаючихся глобальних общечеловеческих інтересів, Україна діє в пределах єдиного мирового пространства.

Україна як демократичне державство повинна призначати приоритет общечеловеческих цінностей над класовими, а общепризначеніми нормами міжнародного права - над нормами внутрішньодержавного права.

Ми предпостулюємо описання формально-правового статуса суверенної України декількома оценками її сучасного геополітического статусу, причем оценками "разноідеологизованих" спеціалістів та вовсі не "ручних" СМИ.

Американський політолог та міжнародник З.Бжезінський в праці "Велика шахматна доска" висуває гіпотезу вселенському превосходству США та інтенсивно обосновує міжнародно-санационне предназначение североамериканського сверхдержавства¹.

Описуючи "політическе разочарование" Росії, він відмічає, що найбільш проблемним моментом для Росії стала втрата України (поистині, в самому слові "момент" видається неприкрытое отношение к Україні як до суб'єкту міжнародного права - В.Х.). Отриманням відносної автономії України від Росії означає для Росії потерю потенціальної величини і 52 млн. людей, які тісно пов'язані з росіянами. Бжезінський тут же оцінює можливості упомянутого "момента": іменно ці люди спосібні бути превратити Росію в дійсно велику та підтверджувати в собі імперську державу (виходить, Україна в геополітическій "хіміческій реакції" отримала роль реактива, катализатора та лакмусової паперки в определенні динамічного якості сучасної Росії - В.Х.).

¹ Холод Володимир Васильович - кандидат історичних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи.

Потеря Украины существенно ограничила геостратегический выбор России. Даже без Прибалтийских республик и Польши Россия, сохранив контроль над Украиной (в слове "контроль" тоже оценка - В.Х.) могла бы все же попытаться не утратить место лидера в решительно действующей евразийской империи.

Без Украины, по логике рассуждений крупнейшего постсоветолога, Москва не в состоянии подчинить своей воле неславянские народы южного и юго-восточного регионов бывшего Советского Союза².

Потеря Украины стала не только центральным геополитическим событием: она стала также геополитическим катализатором (совсем как в нашем утверждении: слово "катализатор" ко многому обязывает, если речь идет о государстве - В.Х.).

Действия Украины помешали СНГ стать просто новым наименованием более федерального СССР. Политическая самостоятельность Украины опровергла Москву и явилась примером, которому последовали другие советские республики (поправим почтенного мэтра геополитики: не "политическая самостоятельность Украины", а решение о выходе из СССР стало однозначно нокаутирующим ударом для московских номенклатурщиков-экспериментаторов - В.Х.).

З.Бжезинский поневоле выдает подлинное лицо генерации лидеров России, сменивших партийно-государственные тоги на либерально-демократические маечки (В.Х.): российская постсоветская элита явно ожидала, что Запад не будет мешать восстановлению главенствующей роли России в постсоветском пространстве (в конце концов, услуга за услугу - В.Х.). Американец цитирует вывод высокопоставленных российских аналитиков о стержневой линии внешней политики США, который вполне адекватен мнению в Овальном кабинете и Службе национальной безопасности США: Сосединные Штаты добиваются "реорганизации межгосударственных отношений во всей Евразии..., чтобы в результате на континенте было не одно ведущее государство, а много средних, относительно стабильных и умеренно сильных, но обязательно более слабых по сравнению с Соединенными Штатами как по отдельности, так и вместе". Но этот вывод "спрятан", причем не очень искусно, в выражении Бжезинского: "Действия Украины в декабре 1991 г. и позже помешали СНГ стать просто новым наименованием более федерального СССР". И получается, что де-факто страны СНГ, и в их числе Украина, адекватны характеристике, данной России вовсе не евразийскими специалистами, а представителями "новой" элиты России.

Склонность США, особенно к 1994 г., придать высокий авторитет американо-украинским отношениям и помочь Украине сохранить свою недавно обретенную национальную свободу, считает Бжезинский, рассматривались многими в Москве, и даже "прозападниками", как политика, нацеленная на жизненно важные интересы России. Маститый политолог уточняет, что жизненно важные для России интересы связаны с возвращением Украины в конечном счете в общий загон³. (И снова крайне субъективистская несуразица: у Бжезинского гипотетическое государствообразование с допущением "более федеральный СССР" уточняется не вполне научной категорией "загон", причем "общий загон", а рыхлое в

СУМСЬКА
интегра-
тилуп "с
предчуви-
опеки Рес-
"... или
демокра-
взаимно
Ра-
расшиф-
шахмат-
однозна-
шахмат-
безател-
или на б-
Украине
"азнатся"
не избе-
странст-
демокра-
то новоъ

Ит-
"геополи-
тем луч-
чем дол-
лучше д-
стратеги-

Ев-
будущий
Украину

Су-
негатив-
спровоц-
Измаила
полосу, т-
в качест-
сомнени

Бж-
воззрени-
качества

Ду-
определ-
всей Евр-
"проблем-
геополи-
ограниче-
нистрат-
посылка-
местам -

интеграционно-эффективном качестве пространство СНГ получает у него титул "свободного" - В.Х.). З.Бжезинский своим геополитическим наитием предчувствует попытки российской элиты "реинтеграции" Украины в зону опеки России и "страхует" Украину от такой "неприятности" фразой: "... имперская Россия не может быть демократической". (Судьбы демократии в России волнуют США намного больше, чем проявление взаимного вандализма в палестинско-израильском "клубке" - В.Х.).

Раздел "Евразийская шахматная доска" своим содержанием расшифровывает титульное название книги: в мировой политике, как и на шахматной доске, слишком много разноцветных действующих лиц, чтобы однозначно и безапелляционно предвидеть итог мировой политической шахматной партии. И все же в одном Бжезинский "однозначен и безапелляционен": без Украины реставрация империи, будь-то на основе СНГ или на базе евразийства, стала бы нежизнеспособным делом. Империя без Украины будет в конечном счете означать, что Россия станет более "азиатским" и более далеким от Европы государством. И здесь Бжезинский не избежал соблазна уколоть Россию, назвав ее гипотетическое пространство "империей без Украины". Похоже, что в цитадели мировой демократии еще не расстались с мыслью "встряхивания" России в каком-то новом территориальном качестве.

Итак, по мудрствованиям Бжезинского можно вывести такую "геополитическую формулу соответствия": чем дальше Россия от Европы, тем лучше для Европы; чем ближе Россия к Европе, тем хуже для Европы; чем дольше Украина пребывает в том качестве, в каком она пребывает, тем лучше для США "просчитывать" свою тактику в Европе, поскольку со стратегией они определились уже давно.

Евразиец А.Дугин, приподнимая завесы над геополитическим будущим России, также обеспокоен новым геополитическим статусом Украины⁴.

Суверенитет Украины, пишет он, представляет собой настолько негативное для русской геополитики явление, что, в принципе, легко может спровоцировать вооруженный конфликт. Без Черноморского побережья от Измаила до Керчи Россия получает настолько протяженную прибрежную полосу, реально контролируемую неизвестно кем, что само ее существование в качестве нормального и самостоятельного государства ставится под сомнение.

Бжезинский и Дугин, "различаясь" в своих геополитических взорениях, "совпадают" в оценке судьбоносного геостратегического качества Украины, но опять-таки, в рамках своих "различий".

Дугин усматривает в Украине как самостоятельном государстве с определенными территориальными амбициями огромную опасность для всей Евразии. Нерешенность украинской проблемы (Украина, выходит, есть "проблемное государство" - В.Х.) делает бессмысленной континентальную геополитику. Это не означает культурно-языкового или экономического ограничения автономии Украины и ее превращения в чисто административный сектор русского централизованного государства. (Эта посылка утешает, но далее евразийский "вождизм" расставляет все по своим местам - В.Х.). Но стратегически Украина, продолжает А.Дугин, должна

быть строго проекцией Москвы на юге и западе. (В этом командирском "слово" в императивных тонах звучат антиукраинские вожделения не только евразийцев и несанкционированных "ястребов", но и значительной части "демократического" российского истеблишмента. Эта идея опасна своим латентным бытием: она выношена, но не проявляется. - В.Х.)

Отрадно, что другой русский обнаруживает диаметрально противоположную проекцию: "Мы все вместе истекли из драгоценного Киева, откуда русская земля есть"⁵⁵.

Еще один русский утверждает, что нельзя считать Московскую Русь культурной периферией Византии, ибо "сильные местные традиции сделали из Руси самостоятельную целостность"⁵⁶.

От себя добавим: эти "местные традиции" также "истекли" из указанных А.Солженицыным координат.

Далее категоричность утверждений российского геополитика сгущается в грозовые тучи не только для украинских граждан. Абсолютным императивом русской геополитики на Черноморском побережье, считает Дутин, должен быть тотальный и ничем не ограниченный контроль Москвы на всем его протяжении - от украинских до абхазских территорий. Можно сколько угодно дробить всю эту зону по этнокультурному признаку, представляя этническую и конфессиональную автономию крымским малороссам (? - В.Х.), татарам, казакам, абхазцам, грузинам и т.д. (? - В.Х.), но все это при абсолютном контроле Москвы над военно-политической ситуацией. Эти секторы (? - В.Х.) должны быть радикально оторваны от талассократического (океанического североанглантского - В.Х.) влияния - как идущего с запада, так и из Турции. Северный берег Черного моря должен быть исключительно евразийским и централизованно подчиняться Москве. Н.Нарочницкая глобализирует утрату Севастополя и Крыма для России, которая имеет уже драматические последствия для всего восточно-христианского мира, Средиземноморья и Балкан⁵⁷. (Здесь наибольшее недоумение вызывает слово "сектор", по аналогии с футбольными трибунами, кому-то достанется неудобный сектор, кому же? - В.Х.).

А.Дутин мечтает о геополитической декомпозиции Украины, что зловещей формой выражения бьет через разумный край: "...Украина как государство не имеет никакого геополитического смысла. У нее нет ни особенной культурной ветви универсального значения, ни географической уникальности, ни этнической исключительности..., потому что карта Украины, где главные реки (Днестр, Днепр и т.д.) текут параллельно друг другу, объясняет замедленное развитие украинской государственности" (греч. *ρωτατος* - "река" - В.Х.).

И, наконец, квинтэссенция радетеля евразийства: самостоятельное существование Украины (особенно в современных границах) может иметь смысл только в качестве "санитарного кордона", так как противоположные по геополитической ориентации элементы (? - В.Х.) не позволят этой стране целиком присоединиться ни к восточному, ни к западному блоку, т.е. ни к России-Евразии, ни к Центральной Европе.

И последний "штрих-укол": существование Украины в нынешних границах и с нынешним статусом "субъектного государства" тождественно нанесению чудовищного удара по геополитической безопасности России,

равнозначно вторжению на ее территорию. (А это уже проявление великодержавного эгоцентризма в его экстремальном качестве - В.Х.).

А.Дутин венчает свою "философию" геополитической декомпозиции Украины онтологическим выводом-императивом: дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория (терминология как у североамериканских экспансионистов на индейские "территории" в период фронтира - В.Х.) должна быть поделена на несколько поясов, соответствующих гамме геополитических и этнокультурных реальностей.

Рационально-евразийское плотно засело в сознании и творческом воображении русского "перекройщика" чужой территории, а его иррациональная милитаристско-агрессивная по содержанию фраза "Москва должна активно включиться в переустройство украинского пространства по единственно логичной и естественной геополитической модели" - поневоле вынуждает Украину переводить "стрелки" геополитики на евроатлантическую магистраль.

В отношениях между Москвой и Киевом, утверждает А.Дутин, должен быть установлен строгий приоритет: А он столь рельефно обнажается в отточенной дефиниции: "только общее евразийское континентальное Государство, только объединяющая универсальная московская идея".

Удивительны "пожнизы" между нравственностью и целесообразностью в аргументации русского евразийца. К сторонникам своего проекта он относит одиннадцать миллионов чистых великороссов, большинство православных малороссов и объективных (? - В.Х.) советских евразийцев, которыми являются все люди с социалистическими симпатиями. (Последнее вызывает полное недоумение: выходит, что предполагаемое "расчленение" Украины носит и недвусмысленно идологическую подоплеку - В.Х.). Отказав им чуть ранее в "своеградии" и "的独特性", он утверждает о такой готовности поддерживать евразийский "проект".

На наш взгляд, геополитический императив Украины состоит в проведении внешней политики по принципу "лучше быть, чем казаться", и в качестве реального "быть" интегрироваться в Центральную Европу, но... За этим "но" следует масса неясностей и явных парадоксов. Не следует жить в виртуальном мире геополитических мечтаний; лучше полагаться на текущие геополитические ощущения, что тоже есть полумера в геополитической самоидентификации.

Атлантизм реален и политически целесодержателен; и в нем нет "особой" необходимости присутствия Украины; он предсказуем лишь в верхних срезах его геополитического контура; он чужероден и т.д. Евразийство ближе по корням и "почве", но от него веет жесткой централизацией в строго определенной иерархической системе (тем более она устами А.Дугина так четко расставляет акценты).

Однако и путь в Европу не есть нечто, усыпанное розами; не следует соблюдать излишнюю "народность" в структуризации отношений с Союзом Европы⁸. Курс на этот "Дом" не терпит суевья и может стать реальностью лишь при наличии ухоженного "интерьера" - минимума коррупции, преступности, иррационализма и социальной апатии, дополненных реальным геополитическим оптимизмом. -

Где же найти надежную геополитическую "рецептуру"? Сначала, видимо, надо зафиксировать симптоматику улучшения национального здоровья в составляющих возможной геополитики, а затем обнаружить в ее закономерностях и законах ту ее сущность, которая точнее всего соответствует духу и телу твоей нации и государства¹⁰.

Авторитетнейшее периодическое издание "*The Economist*" относит Украину к европейской стране с хрупкой демократией, нуждающейся в укреплении¹¹. Это есть один из аргументов для более близкого сотрудничества с Европейским Союзом. Но это издание констатирует грустнейший для Украины факт: кажется, что Украина для ЕС представляет собой лишь пустое место на карте. Устами Президента страны ставится вопрос: "Какова же стратегия ЕС по отношению к Украине?" Она может "считываться", на наш взгляд, из оценок Украины, словами данного издания.

Во-первых, правительство Украины представляет собой "безнадежный хаос". "Достижением" правительства стал непрекращающийся спад экономики. Коррупция свирепствует, инвестиции практически отсутствуют, государственные финансы являются собой некую бездну. Вывод: Украина - наиболее "беспорядочная" страна среди тех, которые ЕС когда-либо рассматривал как возможного кандидата на членство.

Во-вторых, Россия все еще рассматривает Украину как свою составляющую... Несмотря на то, что они являются отдельными юридическими субъектами, физически и культурно Украина и Россия - сиамские близнецы. Их торговые связи очень крепкие. Для пересечения их границы не нужна виза. Украина зависит от российской нефти и газа. Российский Черноморский флот располагается в украинском порту. Для Украины вступление в ЕС будет означать или конец ее существующим соседским отношениям с Россией, или согласие со стороны ЕС принять взаимосвязь России с Украиной. Первое неприемлемо для России. Второе - не менее неприемлемо для ЕС.

В-третьих, имеются стойкие стратегические аргументы для того, чтобы поддерживать Украину как демократическое и независимое государство. В противном случае это будет угрожать европейской безопасности созданием новой огромной зоны полного бессауна при вероятном участии в этом России. Поэтому ЕС не может позволить себе полностью игнорировать Украину (и снова суперэгоизм "старшего" сводного брата, на этот раз с западной стороны - В.Х.). Украина, продолжает "*The Economist*", слишком большая. Она имеет территорию и население еще одной Франции. Она должна спасать себя сама. А далее следует самое интригующее: приобретенная само-стоятельность может помочь Украине создать собственную модель в непосредственной близости к ЕС.

Все это звучит неоригинально: самому создать модель гораздо труднее, а при отсутствии нравственности и интеллекта - практически невозможно. Но... есть возможность теоретически постичь собственный геополитический статус соединением этой рекомендации с концепцией немецкого юриста Карла Шмитта (1888-1985). Этого ученого интересовало соотношение истоков правового сознания народов с логикой государственно-территориального деления, а они составляют матрицу реально суверенной геополитики.

СУМСЬКА
І.
всего У'
простр:
рассмот
то собст
интенсі
людей,
етничес
различн

П
социаль
Враг - :
(государ
достиже

На
сочетан
Шмитту
воззрени
новому
техниче
Чем да
"текучи
нормати

В 1
единое і
"номос"
"брать"
и распред
потребл
истории

Ка
собой ос
оценку т

"Е
делилас
до XVI
которой
мира, а с
царили

На
завоевы
строили
огранич
собствен

Эт
великие
подозре

Идея "номоса" выступает в этом отношении центральной концепцией всего учения К.Шмитта о различных типах организации политического пространства в древних и современных цивилизациях. Но в начале рассмотрим его толкование "политического". Оно характеризует не какую-то собственную, специфическую сферу жизнедеятельности, а только степень интенсивности объединения (ассоциации) или разъединения (диссоциации) людей, мотивы которых могут быть религиозными, национальными (в этническом или культурном смысле), экономическими или другими и в различные времена вызывают различные соединения и разъединения¹¹.

Политическое качество возникает в результате "уплотнения" социальных противоречий, их осознания как отношений "друзей" - "врагов". Враг - это кто-то "чужой", представляющий угрозу данному субъекту (государству) или его интересам, друг - это партнер, союзник, помощник в достижении целей.

Нам с его помощью остается выяснить значимость компонента "geo" в сочетании с "политическим". "Пространство", "земля" является, согласно Шмитту, изначальной базой политического и государственного мировоззрения, основой культуры народа. Переход от старого "номоса" Земли к новому означает великую цивилизационную катастрофу (сдвиг), с которой технически прогрессирующее человечество рано или поздно столкнется. Чем дальше цивилизация уходит от стихии Земли, от почвы, тем более "текущими" и "不稳定ными" становятся ее правовые и политические нормативы.

В понятии "номос" Земли он рассматривает Землю, небесное тело как единое целое, как сферу в ее глобальном предназначении. Греческое слово "номос" происходит от глагола *петейт*: это то же, что и немецкое *пехтеп* - "брать". В первую очередь "номос" означает "взятие", во вторую - "деление и распределение того, что взято", в третью - "эксплуатацию и распределение того, что взято и распределено", будь это производство или потребление. Брать, делить и использовать - это три элементарных процесса истории человечества, три акта первородной драмы¹².

Каждое из этих действий имеет собственную структуру и представляет собой особый процесс. Разделение, например, предполагает размер, счет и оценку того, что делится.

"Номос" Земли существовал всегда. Во все времена земля бралась, делилась и использовалась людьми. Но до эпохи великих открытий вплоть до XVI века у людей не было глобального представления о планете, на которой они жили. Каждый многочисленный народ считал себя центром мира, а сферу своего влияния - "дамам спокойствия", за пределами которого царили войны, варварство и хаос.

На практике это означало, что эти народы могли с чистой совестью завоевывать и грабить, пока они не наталкивались на границу. Тогда они строили Китайскую стену или возводили Геркулесовы столбы для ограничения мира. Под "землей обетованной" они подразумевали собственную империю. Это был "номос" Земли на его первой стадии.

Этот "номос" был разрушен около 500 лет назад, когда были открыты великие океаны и Америка - континент, о существовании которого не подозревали. Так родился второй "номос" Земли. У того, что открывали,

разрешения не спрашивали, открывателями были европейские народы, разделившие планету между собой и начавшие ее использовать. Таким образом, второй "номос" стал европоцентристским. Американский континент сначала использовался колониальным образом. Европоцентристская структура "номоса" на континентальных пространствах Азии проявлялась лишь частично и принимала формы протекторатов, отдачи в наем территорий, торговых договоров и сфер интересов. Африка была разделена между европейскими державами-захватчиками в XIX веке.

Свообразие второго "номоса" заключалось в его европоцентристской структуре и включении в себя океанов. Он охватывал всю планету, но различал суши и моря. Суша была разделена на территории национальных государств, колоний, протекторатов и сферы интересов¹³. Море было свободным и открытым для всех государств без пограничных его делений. Решающим было то, что свобода военных операций вытекала из свободы морей. Самая большая морская держава захватила мировые океаны. Англия постепенно победила на море всех своих европейских соперников.

Европоцентристский "номос" существовал до Первой мировой войны и держался на двойном равновесии между землей и морем, на море господствовала одна Англия и не допускала никакой конкуренции морских держав. На европейском континенте воцарилось другое равновесие, не терпевшее гегемонии ни одной континентальной державы. Гарантом здесь также была Англия. Равновесие между землей и морем составляло основу более частного равновесия - равновесия собственно суши.

Земля и море были совершенно различными категориями. Они противостояли друг другу как два противоположных мира с совершенно различными концепциями войны, врага и военных трофеев.

Сегодня Земля (этот тезис сохраняет актуальность, поскольку написанное Шмиттом относится к 1954 г. - В.Х.) распадается на две половины: восточную и западную, которые находятся в состоянии холодной, а при случае - и "горячей" войны. В чисто географических терминах провести границу между ними невозможно.

Но за географической противоположностью вырисовывается более глубокое и изначальное противопоставление. Огромные пространства западного полушария покрыты великими планетарными морями, Атлантическим и Тихим океанами. За противостоянием Востока и Запада скрывается противостояние между континентальным и морским мирами, земным и морским началами.

В определенные моменты крайнего напряжения история человечества интенсифицируется через прямое противопоставление этих начал.

Сегодня это равновесие нарушено, поскольку развитие техники отняло у моря его изначальный характер. Добавилось третье измерение - воздушное пространство в качестве силового поля человеческого господства и деятельности. Сегодня актуален вопрос о новом "номосе" Земли. Весь вопрос в возможной форме этого "номоса". (Мы подходим к актуальной геополитической проблематике Украины, так как на убедительной матрице "номоса" можно избрать для себя какой-то из вариантов и возможностей интегрироваться в процессы взятия, деления и использования с минимальным ущербом для нации и государства - В.Х.).

Пер один из завоевыв Западом окончате (Другим победите и в соотн управляет оптимис средств (может в апеллиру возможни

Од ядерным недавно¹

Втс равновес приспос здесь Ш субъект преобла воздушн

Вто Шмитт в составляют они - са равновес следоват

Тре эта возм украинск партнера или боль равновес

Мы возможн первород сверхвоп нации п присміє самореа междунаж растеряв

Пророка

и народы, ать. Таким зиканский ом. Евро- странствах екторатов, ов. Африка в XIX веке. нтистской планету, но иональных море было го делений. из свободы ны. Англия ков. овой войны и, на море и морских равновесие, ис цитом здесь яло основу ями. Они овершенно поскольку тся на две и холодной, их провести етется более пространства и морями, са и Запада им мирами, ловечества зал. ики отняло воздушное подства и земли. Весь актуальной ой матрице возможностей зования с

Первая возможность - самая простая и очевидная по ее результату: один из партнеров современного планетарного противостояния завоевывает другого. Существующая двойственность между Востоком и Западом, таким образом, будет последней переходной стадией к окончательному и замкнутому единству в схватке за новый "номос". (Другими словами, или атлантизм, или евразийство решают проблему победителя - В.Х.). Победитель становится единственным хозяином мира и в соответствии со своими планами и идеями он будет брать, делять и управлять сущей, морем и воздухом. К.Шмитт, на наш взгляд, все же глубокий оптимист в своем утверждении того, что факт существования технических средств (вероятно, он имеет в виду ядерную "возможность" Запада) не может воодушевлять, но и не должен приводить в отчаяние. Шмитт апеллирует к разуму, который позволит рационально распорядиться всеми возможностями нового "номоса" - В.Х.).

Однако судьбы нового "номоса" уже не могут предопределиться ядерными усилиями только двух сверхдержав, как это было сравнительно недавно¹⁴.

Вторая возможность заключается в попытке поддержать структуру равновесия старого "номоса" и продолжить его современным способом, но приспособленным к существующим техническим средствам. И вот именно здесь Шмитт "обнажает" геополитические приоритеты отдельных субъектов модифицирующегося "номоса". Морское превосходство Англии, преобладавшее до сих пор, возрастет в соединении с сухопутным и воздушным.

Вторым геополитическим субъектом у него выступают США (здесь Шмитт несколько "устарел", поскольку в то время он не мог учесть все составляющие вхождения заморской супердержавы в новый "номос" - В.Х.): они - самый большой остров, способный сохранить и гарантировать равновесие остального мира. А здесь объективизм подлинного исследователя одержал верх над его приверженностью к сухопутному миру.

Третья возможность также основывается на идеи равновесия (как раз эта возможность наиболее полно соответствует геополитической идее украинского государства - развиться, не став добычей интегрирующего партнера - В.Х.). Эта возможность предполагает создание нескольких блоков или больших независимых пространств, которые создадут между собой равновесие, а с ним и порядок на земле.

Мы вновь приходим к выбору той разумной дифференциации возможностей, которая предоставит Украине шанс уцелеть в "трех актах первгородной драмы" на базе какого-то "независимого пространства". Весь сверхвопрос состоит в том, какое пространство окажется для государства и нации политико-идеологически, культурно и технически наиболее приемлемым для реализации национально-государственного интереса, для самореализации в качестве действительно независимого субъекта международных правоотношений, для существования в новом "номосе", не растеряв при этом этический абсолют нации, идущей к новой жизни.

Пророческие слова "исчислен,звещен, разделен" в пятой главе книги пророка Даниила Ветхого Завета¹⁵ относятся лишь ко второму акту

первозданной драмы, но одновременно и определяют геополитический статус страны. Если Украина станет автором и субъектом реализации этих слов, то можно надеяться на оптимистический вариант вхождения ее в лоно нового "номоса". Если они станут достоянием других субъектов, расположенных по разные стороны от ее границ, то реализатором третьего акта первозданной драмы - "эксплуатировать и использовать то, что взято и распределено" - будут именно они, и компенсационный иск придется предъявлять самому себе.

Разумеется, сторонников атлантизма и евразийства в Украине может не устраивать отсутствие сентиментального морализаторства и гуманистической риторики в рассуждениях Шмитта - "современного геополитического Макиавелли", но его интеллект фильтровал жесткие реалии в обход филантропическому сююканью. Оно в идеях и практике в геополитических перипетиях, испещренных параполитикой, по меньшей мере, неуместно.

В новом "номосе" будут вырождаться арханчные системы мер, стереотипов, концепций и привычек. Вместо них будут возникать новые концепции и правила борьбы за преобладание на земле, море и воздухе. Эта матричная в геополитике триада востребует обильных излияний интеллектуальной энергии во благо своей нации.

¹Ходор В. Обзор книги: Бжезинский З. Великая шахматная доска. - М., 1999 // Нова книга. - 2000. - №2. - С.11-12.

²Бжезинський З. Передчасне партнерство // За вільну Україну. - 1994. - 20 травня.

³Бжезинский З. Великая шахматная доска. - М., 1999. - С.27.

⁴Джон А. Основы геополитики. - М., 1999. - С.42.

⁵Солженицын А. Как нам обустроить Россию: Посильные соображения. - Л.: Советский писатель, 1990. - С.10.

⁶Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. - С.112.

⁷Нарочницкая Н. Россия и русские в мировой истории. - М.: Международные отношения, 2003. - С.442.

⁸Ходор В. Огляд монографії: Мармазов В., Піляєв І.С. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції. - К.: Заповіт, 1998. - С.56-57.

⁹Томенко М. Самосознання України від історії до політики. - К.: Заповіт, 1998. - С.56-76.

¹⁰The Economist. - 1999. - 23-29 октября.

¹¹Schmitt K. Der Begriff des Politischen. - Berlin, 1963. - S.38.

¹²Шмитт К. Новый "Номос" Земли // Элементы. - 1993. - №3. - С.27.

¹³Кара-Мурза С. Истмат и проблемы Восток-Запад. - М.: Алгоритм, 2001. - С.4.

¹⁴Орлов А. Гайская битва сверхдержав. - М.: Вече, 2000. - С.473-478.

¹⁵Біблія. Кн. пророка Даниїла. Гл.5. Ст.25-28.

The article covers several conceptual approaches to the interstate relations between Ukraine, the Western Europe and the Russian Federation.

Отримано 2.12.2005.

В ро^Б
станови^у
рр. ХХ ст.
соціальних
в Росію з є

у 1990-1992-
військ із-з
технікою
призначен
світі не ст
такого м
масштабів
реформи.

Влас
у 1990 р. і
секретарем
обговорює

Соці
питань вій
Начальни^у
Армії і Вій
"Прийнят
соціально-
тих офіце,
труднощі
квартир.
програми
всі право
обговорюю
сімей. Там
закон пре
матеріал
сімей. Пе
Міністерс
житла, 11
одержат

Су^Б
історії Ос

СУХУШИН М.П.

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В 90-х рр. ХХ ст.: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

В роботі автор робить спробу висвітлити і дати оцінку соціальному становищу військовослужбовців у Російській Федерації, що склалося у 90-х рр. ХХ ст. Показані кроки російського уряду, спрямовані на ліквідацію соціальних проблем військовослужбовців, які на початку 90-х рр. повернулися в Росію з держав колишнього соціалістичного табору.

У 1996 р. газета Збройних Сил Російської Федерації писала про події 1990-1992 рр.: "...У цей же період проходило виведення тисячних угруповань військ із-за кордону. Вся країна була заповнена мільйонами військових з технікою, озброєнням, сім'ями і домашнім скарбом, що їхали за призначенням. Історія просто не знає таких аналогів: жодна держава в світі не стикалася із рішенням задач по перебудові військових контингентів такого масштабу..."¹. Дійсно, військові пертурбації набули значних масштабів. Не менш значними виявилися і соціальні аспекти військової реформи.

Власне, питання реформування Збройних Сил було започатковане ще у 1990 р. Вперше слова "військова реформа" були озвучені генеральним секретарем ЦК КПРС М.Горбачовим на пленумі ЦК КПРС 6 лютого, де обговорювався проект платформи ЦК до ХХVIII з'їзду партії².

Соціальні аспекти майбутньої реформи прояснилися під час дискусії з питань військового будівництва в редакції газети "Правда" у червні 1990 р. Начальник відділу суспільних наук Головного політуправління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту полковник Н.Карасьов зокрема зазначив: "Прийнято рішення про створення державної програми, спрямованої на соціально- побутовий устрій офіцерів і їх сімей. Вона стосується не тільки тих офіцерів, які виводяться [із Східної Європи та Монголії. - М.С.], - у нас труднощі і всередині вистачає 173 тисячі сімей військовослужбовців без квартир. Після виводу додадуться ще 25 тисяч. Проект державної програми вже готовий. Вона включає три розділи. У першому перераховані всі правові документи, які, сподіваємося, прийме Верховна Рада, обговорюючи питання соціальної захищеності військовослужбовців і їх сімей. Там буде і закон про статус військовослужбовців, закон про оборону, закон про проходження служби тощо. Два інші розділи присвячені матеріально- побутовому рівню життя військовослужбовців і членів їх сімей. Потім - вирішення житлової проблеми. У цій п'ятирічці Міністерство оборони побудує або купити 24 мільйони квадратних метрів житла, 19 мільйонів здадуть військові будівельники і 5 мільйонів ми повинні одержати від місцевих органів"³.

Сухушин Михайло Петрович - пошукач кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова.

Продовжив про тему начальник фінансового управління Міністерства оборони СРСР В.Буров: "Розвиток Збройних Сил, просування вперед по шляху військової реформи стане успішним, якщо вживатимуться найенергійніші заходи по вирішенню соціальних питань армії і флоту. Поперше, прийнята низка заходів по забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців, які звільняються у зв'язку зі скороченням Збройних Сил. По-друге, ще у 1989 році було ухвалене рішення про підвищення рівня матеріального забезпечення військовослужбовців, рекомендоване з 1 січня 1990 року.

Ціна цих заходів - 1 мільярд 227 мільйонів карбованців на рік. Потрет, проведена робота по вдосконаленню пенсійного забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей. По-четверте, відповідно до рішення ЦК КПРС розроблена програма соціального забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей, а також осіб, звільнених з військової служби. Проект програми подано до Ради Міністрів СРСР¹⁴.

Проблему забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців назвав одним з пріоритетних напрямків військової реформи міністр оборони СРСР Д.Язов, який виступив на сторінках газети "Правда": "Ми змушені звернутися до союзної і республіканських Верховних Рад з проханням про ухвалення рішення по виділенню у 1991-2000 роках по 500 тисяч квадратних метрів житлової площи щорічно. Тільки в цьому випадку проблема житла для військовослужбовців буде вирішена. В рамках військової реформи розробляється комплекс законодавчих актів, направлені на правову і соціальну захищеність військовослужбовців"¹⁵.

Після розпаду СРСР і появи у грудні 1991 р. СНД розпочався розподіл колишніх Збройних Сил СРСР. Кожна держава прагнула залишити у себе якомога більше матеріальних засобів для розбудови власного війська. Яскравим прикладом атмосфери того часу була ситуація у Нахічеванській області Азербайджану. Офіцери мотострілкової дивізії описують її так: "Ми стали заручниками політичної ситуації. Нам заявляють: "Віддавайте техніку, озброєння і йдіть геть!". При цьому в хід іде все - від брехні і погроз до азбрасних нападів"¹⁶.

Як наслідок, багато офіцерів, які проходили військову службу за межами Російської Федерації і не бажали вступати до національних армій, переводилися додому. При цьому вони залишали будинки і квартири, не маючи можливості обміняти чи продати їх.

Одночасно закінчувався вивід військ із-за кордону колишнього СРСР. Військові частини, що прибули з Німеччини, Чехії, Польщі, Угорщини, іноді розташовувалися на необжитому місці і в наметах, на полігонах та учебних центрах, де не було не тільки елементарних умов проживання, але і взагалі житла.

"Нас поселили в дерев'яний барак (в кожну кімнату - сім'ю), який випадково не був знесений у зв'язку з аварійним станом, без опалювання і води, поряд із стоянкою реактивних літаків. Температура в кімнатах не перевищує 10 градусів. Діти хворіють, а на вулиці зима... і за це ми платимо 80 рублів, як за гуртожиток"¹⁷, - розповідали в листах дружини офіцерів військової частини, що була переведена з Німеччини. За програмою, яку фінансувала Німеччина, були збудовані військові містечка в Україні та Білорусі,

однак всі відслужб

Заб
плечі арі
власні ко
все біль
призови
будмате
від 1984
житлом,
цього до
Не
житлово
здано в е
1 грудня
газета "К
переселі
дефіцит
відсторо

Всі
армійськ
Головни
військов
Б.Єльци
готовніс
Збройни
соціальн

Філ
нового бі
армії в І
спрямов
підвішу
джувала
Заборгов
півріччі

Пр
та устан
рублів, в

19
соціальн
служби"
оклади п
на місяц
уряди ре
площі, в
житлові
з військо
компенс

однак вони залишилися в цих державах, і велика частина сімей військовослужбовців, які прибули із-за кордону до Росії, нічого взагалі не отримала.

Забезпечення сімей військовослужбовців житлом повністю лягло на плечі армії. “90 відсотків квартир, які отримують зараз Збройні Сили за власні кошти, – це продукт військового будівництва. Будувати їх все важче: все більше безквартирних військових зі своїми сім'ями і все менше призовників, які мають замість автомату кельму, менше коштів, менше будматеріалів”⁸, – повідомляла газета “Красная звезда”. Постанова Уряду від 1984 р., згідно з якою військовослужбовці повинні забезпечуватися житлом, практично втратила силу. Держава заборгувала армії відповідно до цього документу більш 13 тис. квартир.

Не кращим чином просувалася справа із частковою участю в житловому будівництві: гроші з військового бюджету були відраховані, але здано в експлуатацію лише половину від запланованої кількості квартир. На 1 грудня 1992 р. армія не отримала 7,5 тис. квартир. В результаті, як писала газета “Красная звезда”, лише одна з 130 сімей колишніх військовослужбовців переселилася в минулому році із закритих військових містечок. Усього дефіцит квартир склав приблизно 200 тис.⁹ Місцева адміністрація фактично відсторонилась від виконання обов’язків.

Всі ці проблеми знайшли своє відображення у матеріалах Загальноармійських офіцерських зборів, які відбулися в Москві 17 січня 1992 р. Головним питанням на цьому зібранні стали проблеми соціального захисту військовослужбовців на території держав Співдружності. Президент Росії Б. Єльцин у своєму виступі заявив, що голови держав СНД підтвердили готовність 14 лютого 1992 р. на зустрічі у Мінську узгодити питання статусу Збройних Сил на території держав учасників СНД та підписати угоду про соціальні та правові гарантії військовослужбовців¹⁰.

Фінансування цих заходів з боку Росії на 1992 р. збільшилось. В основі нового бюджету Росії лежав принципово новий підхід. Вперше за всю історію армії в Росії був прийнятий соціально орієнтований бюджет: 60% його спрямовувалося на утримання армії. У зв’язку з лібералізацією цін підвищувалася грошова допомога військовослужбовцям на 90%, запроваджувалася індексація грошового забезпечення військовослужбовців. Заборгованість по житлу у 120 тис. квартир планувалося погасити у першому півріччі 1992 р.

Президент видав указ, згідно з яким керівників місцевих підприємств та установ за не виконання указів будуть штрафувати в перший раз на 5 тис. рублів, в другий на - 25 тис., в третій - карати позбавленням волі на 2 роки¹¹.

19 лютого 1992 р. Президент РФ видав Указ “Про заходи щодо соціального захисту військовослужбовців і осіб звільнених з військової служби”, яким з 1 лютого 1992 р. встановлювалися мінімальні посадові оклади первинних офіцерських посад (командир взводу) у розмірі 1800 рублів на місяць і, відповідно до цього, наступні посадові оклади. Указ зобов’язував уряди республік, країв і областей РФ погасити заборгованість по житловій площі, в тому числі взяти участь у будівництві житла, передати безкоштовно житлові приміщення, які вони займають, військовослужбовцям, звільненим з військової служби і які мають 20 років вислуги, підвищити грошову компенсацію за піднайом житла до 300 рублів, встановити 50% оплату за

комунальні послуги. Держава зобов'язалася сплачувати 50% вартості кооперативного житла або кредиту банку, виділити земельні наділи під будівництво розміром 0,1 га в селищах міського типу та 0,25 га в сільській місцевості військовослужбовцям, які мають вислугу 15 років, звільненим у запас. Військовослужбовців звільняли від сплати всіх податків¹².

Однак після виходу указу президента Росії виникла проблема його реалізації на місцях. Дії місцевих урядовців часто зводили нанівець програму реформування армії.

Уряд Росії продовжував тримати під контролем питання соціального захисту військовослужбовців. 14 жовтня видається Постанова уряду Російської Федерації №783 “Про додаткове підвищення грошового утримання військовослужбовців і осіб рядового і командного складу”, якою передбачалося підвищити з 1 листопада 1992 р. посадові оклади військовослужбовцям у 1,5 рази. В тому ж місяці була проведена перевірка Головним управлінням генеральної прокуратури Росії з нагляду за виконанням законів в Збройних Силах того, як виконується житлове законодавство в армії. Перевіркою з'ясовано цілу низку порушень, зловживання владою, що дало можливість виявити невеликі резерви житла¹³.

На певний час ці заходи дали позитивний результат. Кількість кадрових офіцерів, не задоволених своїм матеріальним становищем, знизилась з 86% у жовтні 1992 р. до 70% у червні 1993 р.¹⁴ Проте з другої половини 1993 р. ситуація знову погіршилась. Загальне зростання цін безпосередньо торкнулося армії. Грошова компенсація за піднайом житла у десятки, а іноді у сотні раз виявилася менше розмірів її реальної оплати. Надовго затягувалися перерахунки військової пенсії, що ставило військових пенсіонерів у важке положення¹⁵.

У серпні 1993 р. проблеми соціального захисту військовослужбовців ставилися на Всеросійській нараді військовослужбовців, де був розглянутий усьє комплекс соціальних проблем армії¹⁶. Проте реальних змін після наради так і не відбулося.

У 1993-1995 рр. гострим залишалося питання забезпечення житлом. За рахунок виводу військ із інших країн, появи військовослужбовців-контрактників, приходу випускників військових училищ кількість безквартирних сімей досягла 400 тис. Між тим державна програма забезпечення житлом на 1993-1995 рр. не передбачала таких темпів будівництва і відсувала вирішення питання на 7-10 років¹⁷.

У 1995 р., у зв'язку з війною в Чечні, преса, уряд і парламент почали бурхливи дебати з питань військової реформи. Перше, що зробив уряд, було підвищення заробітної платіжі військовослужбовцям. 27 лютого 1995 р. приймається Постанова уряду Росії №189 "Про підвищення тарифних ставок Єдиної тарифної сітки з оплати праці працівників бюджетної сфери", згідно з якою піднімалися оклади військової ланки збройних сил в середньому на 30%. 31 березня Указом Президента Росії №318 у такому ж розмірі були підніняті оклади цивільного апарату Збройних Сил. 6 квітня уряд прийняв постанову №311 "Про підвищення окладів грошового утримання військовослужбовців, осіб рядового і керівного складу органів внутрішніх справ і податкової поліції, а також працівників митної системи Російської Федерації", відповідно до

% вартості наділи під вільнину у сільській програмі була проблема його соціального характеру та уряду "зарплати грошового плану", якою зовсім оклади на перевірку нагляду за житловими порушеннями, які резерви

на кадрових діяльностях з 86% унні 1993 р. посередньо затки, а іноді затягувалися терів у важке

заслужбовців розглянутий після наради на житлом. заслужбовців ці кількість а програма таких темпів

мент почали в уряд, було того 1995 р. фінансових ставок зверні", згідно з редніому на були підняті в постанову заслужбовців, зової поліції, відповідно до

якої з урахуванням індексації оклади зросли в 1,3 рази, і це в умовах "хронічного безгрошів'я, коли затримки у виплаті заробітної платні обчислюються місяцями"¹⁹.

Наступним кроком стало вирішення проблеми комплектації Збройних Сил. 7 квітня 1995 р. Державна Дума прийняла федеральний закон "Про внесення змін і доповнень до Закону Російської Федерації "Про військовий обов'язок і військову службу". Згідно з ним в армію стали призоватися випускники вузів, які закінчили військову кафедру, на 2 роки, інші - на 1 рік. Причому перші призовалися за контрактом і через рік їм надавалося офіцерське звання²⁰.

Щоб вирішити житлову проблему, 26 липня 1995 р. уряд прийняв постанову №604 "Про порядок надання безвідплатної фінансової допомоги на будівництво (купівлю) житла і виплати грошової компенсації за наймання житлових приміщень військовослужбовцям і громадянам, звільненим з військової служби".

Постанова передбачала безвідплатну фінансову допомогу на придбання житла у розмірі - 75% вартості житла в даному районі особам, які мають 10-25 років вислуги і 100% - від 25 років і більше. За оренду житла виплачувалася щомісячна компенсація у розмірі 4 мінімальних окладів. Якщо родина складалася з 4-х і більше осіб - компенсації підвищувалися на 50%.

В цей же час постановою уряду Російської Федерації від 26 червня 1995 р. введено "Положення про речове забезпечення військовослужбовців і норми постачання", яке забезпечило переход армії на нову військову форму одягу, затверджену Указом Президента Росії від 23 травня 1994 р. Саме "...після розпаду СРСР весь необхідний на цей час асортимент речового майна, що становить сотні найменувань, був освісний підприємствами Росії"²¹.

1996 р. почався з нової хвилі обговорення соціального положення військовослужбовців. Результатом цього стало прийняття урядом Постанови №26 від 13 січня "Про додаткові заходи по забезпечення житлом військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби в запас або відставку, співробітників внутрішніх справ, а також членів їх сімей і про програму будівництва житла для цієї категорії громадян на 1996-1997 роки". Нею затверджувалася "Державна цільова програма забезпечення у 1996-1997 роках житлом військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби в запас або відставку, співробітників органів внутрішніх справ, а також членів їх сімей".

Метою програми було створення організаційних, правових і фінансових передумов для забезпечення житлом військовослужбовців у 1996-1997 рр. Всім суб'єктам Російської Федерації було дане конкретне завдання по будівництву і придбанню житла, розрахований об'єм витрат і терміни виконання. Контроль за виконанням програми покладався на Міністерство будівництва Росії.

Слідом за указами Президент РФ звернувся з листом до особового складу Збройних Сил, в якому вказав основні напрямки розбудови структури армії. На перший план уряд поставив особовий склад армії: "У центрі уваги військової реформи - люди. У повному обсязі будуть реалізовані заходи по соціальному забезпечення військовослужбовців"²².

Та, незважаючи на чисельні заходи уряду, соціальне становище армії залишалося складним. Рівень грошового забезпечення середньої офіцерської сім'ї знизився у 3-4 рази і став нижче прожиткового рівня по країні: для лейтенанта він став 67% від прожиткового рівня, для капітана - 62%, для підполковника - 56%. Грошове забезпечення офіцерів у 10-15, а пенсія у 15-20 разів було нижче, ніж в арміях західних країн. Крім того ж мала місце затримка виплати грошей на 3-4 і навіть 8 місяців, що доводило офіцерські сім'ї до голодування. Причому, незважаючи на закон 1995 р., грошові виплати не індексувалися³². Тобто дій уряду у більшості випадків виявилися декларативними і суттєво не змінили ситуацію.

Більш грунтовну програму подальшого реформування армії Президент Б.Єльцин розкрив у своєму виступі перед керівним складом Збройних Сил Росії 31 травня 1996 р. і того ж дня підписав закон "Про оборону". Він підвів підсумки реформування російської армії, вказавши на складність просування реформи, особливо у вирішенні соціальних питань військовослужбовців.

³¹Красная звезда. - 1996. - 24 февраля.

³²Правда. - 1990. - 6 февраля.

³³Там же. - 22 июня.

³⁴Там же.

³⁵Там же. - 27 июня.

³⁶Красная звезда. - 1992. - 21 января.

³⁷Там же. - 17 января.

³⁸Там же. - 29 января.

³⁹Там же.

⁴⁰Социальная защита военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов России. - М., 1995. - С.366-367.

⁴¹Красная звезда. - 1992. - 21 января.

⁴²Там же. - 3 марта.

⁴³Там же. - 17 октября.

⁴⁴Коровников А.И. Социальная защита военнослужащих. - М., 1995. - С.166.

⁴⁵Информационный бюллетень МВК РФ по социальным вопросам военнослужащих. - 1993. - №17. - С.1.

⁴⁶Всероссийское совещание по вопросам социальной защиты военнослужащих и членов их семей. - М., 1993. - С.1-33.

⁴⁷Коровников А.И. Указ. соч. - С.174.

⁴⁸Красная звезда. - 1995. - 8 апреля.

⁴⁹Социальная защита военнослужащих... - С.71-72.

⁵⁰Красная звезда. - 1995. - 26 октября.

⁵¹Там же. - 1996. - 25 мая.

⁵²Армия России: состояние и перспективы / Под ред. Р.Г.Яновского, Ю.И.Дерюгина. - М., 1999. - С.200.

This article is focused by estimating social status of the military in the Russian Federation in 90s of the XX century. The author shows the Russian government steps to liquidate the problems of the military, who came back to Russia from the ex-socialistic countries at the beginning of 90s.

Отримано 5.10.2005.

III
Розг
дрібного к
діяльност
коопераці

Відо
Миколайо
відіграли
Широким
організац
фінансов
законодав
політеков

Про
час залиш
еміграції
століття в
педагогіч
зустрічаєт
історії епохи
15-ти рок
його наук
актуальні
періоду, та
різноманітн
економічн
кредиту. Є
вирішенн

Нар
закінчення
Московськ
О.Чупров
університет
губернськ

Вла
засідуючи